

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПОДСТВО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

ISSN: 0042-9422

No. 11 (524), November, 1991, Vol. XLIV

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів
Заступник Відп. Ред. і Літер. Ред. — мгр Ольга Керзюк
Технічний Редактор — Володимир Гуменюк

Члени Редакційної Колегії:

д-р А. Бедрій, проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай,
ред. С. Караванський, мгр О. Коваль, проф. д-р В. Косик,
д-р О. Кушпета, інж. В. Олеськів, д-р Б. Стебельський,
проф. П. Цимбалістий

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Тел.: 071 607 6266/7

Факс: 071 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом, не завжди відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1991 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б.фр.	1200 б.фр.	250 б.фр.
Вел. Британія	ф.30.00	ф.16.00	ф.3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н.м.	65 н.м.	12.50 н.м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.
Чеки виставляти на: Ukrainian Publishers Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛАХ

ДУХОВНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 11 (524)

ЛИСТОПАД, 1991

Річник XLIV

Зміст XI-ої книжки

До питань часу

Ілля Дмитрів: ПРОГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ І ДІЯ	1283
СТАНОВИЩЕ ПРОВІДУ ОУН ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ НА З'ЇЗДІ НАРОДНИХ ДЕПУТАТИВ НОВОЇ «ВСЕСОЮЗНОЇ» СТРУКТУРИ	1285
ЗВЕРНЕННЯ УДП ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	1287
ДО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ	1288
ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ	1289

VIII Надзвичайний ВЗ ОУН

ПОСТАНОВИ ЩОДО ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОУН, ПРИЙНЯТІ VIII НВЗ ОУН	1290
ПОСТАНОВИ В ДІЛЯНЦІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПИТАНЬ	1305

Питання національного визволення

Ярослав Святко: ДОБА І ДОЛЯ (Продовження, 4)	1311
о. С. Гарванко: «В ЄДНОСТІ СИЛА НАРОДУ — БОЖЕ НАМ ЄДНІСТЬ ПОДАЙ!» (Закінчення, 2)	1319

Поезія

О. Г.: УКРАЇНІ	1326
П. Кармакський: НІ, НЕ РИДАТИ!	1327
Ганна Черинь: ПОЕТАМ (Октагон)	1328

Наука, дослід

Володимир Косик: НІМЕЧЧИНА І АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ	1331
Омелян Кушета: АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ — ПОЛІТИКА ДОКОНАНИХ ФАКТІВ	1345
Михайло Осадчий: СЛОВО, ОБПАЛЕНЕ ВОГНЕМ ЗБРОЇ	1362
Галина Щерба: ІСТОРИЧНА ПРАВДА ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ХОЛМЩИНИ В 1944-1947 РР. У СПОГАДАХ САМИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ	1373
Петро Одарченко: БІБЛІЙНА ТЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ (Продовження, 2)	1380

Спогади

Григорій Куценко: СПОГАДИ (Слідство, суд, етап) [Продовження, 2]	1391
--	------

Огляди, рецензії

Михайло Лоза: УКРАЇНСЬКИЙ МЕДИЧНИЙ АРХІВ, Ч. 12, 1988	1401
. . .	
— БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ	1407

Фрагмент з відслонення і посвячення Пропам'ятної Таблиці на будинку Т-ва «Просвіта» у Львові, в якому проголошено Акт Відновлення Української Державности 30.6.1941 року. На фотознімці Голова Проводу ОУН мгр Слава Стецько

До питань часу

І. ДМИТРІВ

ПРОГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ І ДІЯ

В суботу 24 серпня відбулася в Києві важлива подія. Перед закінченням цілоденного засідання Верховної Ради проголошено Акт Незалежності України, яким завершено минулорічну «Деклярацію про державний суверенітет України». Згідно з цими двома актами, дотеперішнє положення України на її внутрішньому і зовнішньому полях має необхідні атрибути для того, щоб весь зовнішній світ міг визнати Україну як суб'єкт міжнародного права й закріпити це визнання дипломатичними зв'язками та представництвами у формі амбасад і консулятів.

Рішаючи про державну незалежність України, Верховна Рада винесла також постанову про неподільність і недоторканість території України, утворення Міністерства оборони України, підпорядкування Верховній Раді України дислоковані в Україні військові формування і творення власних військових сил у формі Національної гвардії республіки. Акт проголошення незалежності України говорить також і про те, що від часу його проголошення на території України мають чинність виключно конституція і закони України.

І власне це останнє вельми важливе рішення Верховної Ради заставило автора тієї статті зупинитись у цьому переважному часі якраз над декотрими важливими питаннями, які випливають з конституційних положень та інших законів теперішнього часу.

Конституція УССР була останньо ухвалена ще в часі, коли Україна була складовою союзною республікою існуючого ССРСР, і коли всі основні конституційні положення були прямо подиктовані Україні зверхньою всесоюзною владою з осідком у Москві.

Ця конституція не визначає чітко ні прав громадянина, ні його багатогранних демократичних свобод, ані суверенних прав республіканського уряду, його адміністрації тощо. Згідно з тією конституцією, всі найважливіші ділянки суспільного національного життя підчинені прямо всесоюзному центрові в Москві. Деякі важливі атрибути були опісля охоплені «Деклярацією про державний су-

веренітет», однаке ця «Деклярація» не увійшла ні тоді, коли була ухвалена, ані пізніше в конституційні закони. Проект нової Конституції УССР, проголошений ще перед московським путчем, остається nadalше проектом. Взявши, однаке, під увагу те, що автором і внескодавцем того проекту була під цю пору заборонена комуністична партія, треба вважати, що як ця партія, так і цей її проект в Україні не існують.

Як би ми не оцінювали Акт проголошення незалежності України, особливу увагу необхідно зупинити на цьому, що, крім правового декларативного проголошення, цей Акт іще не втілений в діючу на терені України конституцію. Тому Україна уже як незалежна держава даліше виступає на внутрішньому і зовнішньому полях під старою, накиненою її народові, назвою, а її найвища влада, зкупчена на форумі Верховної Ради, її Президії і в руках Уряду, діє в дусі цих же конституційних положень. Тому може й не дивниця, що голова Верховної Ради Л. Кравчук і члени Уряду, в тому самому часі, коли підписували Акт проголошення незалежності України, підготовлялися до позачергової сесії З'їзду народніх депутатів ССРСР і ще перед його відкриттям узгіднили і підписали принципові положення під найновіший союзний договір, згідно з яким Україна мала б стати членом Союзу суверенних держав з більшими ніж дотепер правами, а головно з такими правами, які дозволяли б залишити за тими державними республіками, які ввійдуть у новий союз, право суб'єктів на міжнародньому полі. Дивним, однаке, видається нам те, що Верховна Рада, вирішивши питання державної незалежності України, ані одним словом не висловилаш щодо найбільш принципових питань негайних змін у конституційних положеннях.

Міжнародне право є радше строгим щодо постанов і визнання новопосталих держав як юридичних осіб на міжнародньому полі. Це право не виключає союзних договорів новопосталої держави з іншими державами, якщо ці союзні договори не позбавляють дану державу права суверенної дії на власній території і на міжнародньому полі. Усамостійнення Литви, Латвії та Естонії і визнання їх як таких на міжнародньому полі було настільки легшим, наскільки Захід не визнавав де-юре їхнього прилучення до ССРСР, а також і тому, що у своїх передостанніх судорогах сам ССРСР визнав їх незалежними. Всі інші республіки колишнього ССРСР, навіть і цих дві, що являються членами ОН, матимуть значно трудніші завдання на цьому полі.

В обличчі усього того, на що вказується повище, політика і дія найвищих державних чинників в Україні мусять розгортатись по радше строгій з національно-державницької рації і потреби лінії. Найважливішим форумом для повсякчасного промульговання тієї строгости повинна стати Верховна Рада, проводи і членство усіх

політичних партій та громадських об'єднань, а головню ці останні, бо тільки вони мають сьогодні моральне право виступати як виразники волі і думки народу. У Верховній Раді ще відносно багато таких депутатів, які не ввійшли б туди без спонсорства і маніпуляцій діючої під час останніх виборів комуністичної партії та «всесоюзного» зверхництва большевицької Москви. Бо, для прикладу, наколи б не народ, то на будинку Верховної Ради ще досі повівав би прапор, який, як і конституція та різні інші закони та символи, були насажені в Україні московським імперським зверхництвом.

Між Актом проголошення незалежності України із 24 серпня 1991 року і першими реченнями IV Універсалу УНР з 22 січня 1918 року радше тривожна змістова подібність. Перші слова в Акті з 24 серпня «Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною. . .» і «Але в тяжку годину відродилась воля України. . .» в IV Універсалі — хіба не сама тільки припадковість. Це щось глибше, психологічне, від чого треба всіма фібрами духа і розуму віддалюватися. Дія в інтересі народу і його держави допоможе!

СТАНОВИЩЕ ПРОВодУ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ до запропонованої на з'їзді народніх депутатів СССР нової «всесоюзної» структури

Провід Організації Українських Націоналістів стоїть на становищі, що із проголошенням 24 серпня ц. р. незалежності України, почалася остаточна фаза закріплення довгоочікуваної самостійної, соборної Української Держави, в боротьбі за яку віддали своє життя мільйони борців. Ця новостворена держава, яка стоїть в прямій лінії тяглости з попередніми етапами української державности в цьому столітті — Українська Народня Республіка з 1918 року, Українська Карпатська Держава з 1939 року і Українська Держава проголошена Актом 30 червня 1941 року — перекреслює дальше існування т. зв. Української Советської Соціалістичної Республіки — колонії Москви.

Із проголошенням Акту Незалежності України 24 серпня ц. р., Україна, як нова юридична особа, *де-юре* вийшла із складу «союзу»-імперії, так що всяка мова про якийсь «новий союзний договір», чи про будь-які нові «всесоюзні» структури, проект котрих обговорюється на «З'їзді народніх депутатів СССР», не може мати жадного відношення до українського народу. Тим більше, Верховний Совет вже неіснуючої УССР, в якому був проголошений Акт Незалежності, і який тепер повинен діяти як тимчасовий, але

вповні державний уряд новоствореної Української Держави, ніколи не передавав якогось мандату Президії Верховного Совету для підписання будь-яких договорів. Провід ОУН вважає, що проголосивши Українську Державу, всі державні чинники України тепер мусять діяти як урядові чинники суверенної та незалежної Української Держави і не входить в жодні переговори чи договори, які підривали б цю державну суверенність, а тим більше такі договори, де мова йде про якийсь «новий союз», який лише перекреслить те, що було проголошено Актом 24 серпня.

Провід ОУН закликає український народ, всі політичні партії, суспільно-громадські, релігійні, військові та молодечі організації негайно приступити до закріплювання цієї державности. Найтерміновіші завдання перед нами, це:

— творення Українських Збройних Сил, що єдині зможуть забезпечити державний суверенітет України перед всякими можливими нападами імперіозахисних сил, які тепер мобілізуються в Росії під фальшивим ярликом «російської демократії»;

— проведення поступової приватизації української економіки, що означає насамперед поступове розв'язання колоніальної колгоспної системи в Україні, творення вільних профспілок робітників, та поступове відокремлення української економічної системи від уже розваленої колоніальної системи неіснуючого в Україні «союзу» — імперії;

— в процесі закріплювання Української Держави, творення нових державних, суверенних структур та органів влади, нової державної конституції та нової системи законодавства, які замінили б колишні колоніальні структури вже неіснуючої УССР.

Проголосивши незалежність України, нам тепер потрібно негайно приступити до закріплювання цієї державности, незалежно від того, що проектуватимуть ті імперіозахисні сили, які будуть старатися знову втягнути Україну в якийсь, мовляв, конфедеративний «союз», який лише заперечуватиме цей історичний акт.

Будуймо Українську Державу!

Слава Україні!

Героям Слава!

Мюнхен, 4 вересня 1991 року

За Провід
Організації Українських Націоналістів
Слава Стецько, Голова Проводу

ЗВЕРНЕННЯ УДП ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Український Народє!

Советсько-російська імперія швидким ходом розпадається. Один за другим поневолені народи проголошують відновлення своїх національних держав і виступлення з Советського Союзу. В окремих країнах проголошують повну ліквідацію і заборону КПСС. Російська Федеральна Республіка під керівництвом Бориса Єльцина примусила Михайла Горбачова поставити на чолові пости в ССРСР (в уряді, КГБ, в армії тощо) людей підлеглих Єльцину.

Ліквідуючи компартію, росіяни хочуть цими заходами врятувати російську великодержаву. Тим паче, Єльцин, опанувавши не тільки Росію, але й також ставши реальним вождем усіх імперських структур ССРСР, відразу проявив свій імперський намір щодо України. Він заявив:

«Якщо ці республіки (Казахстан і Україна) увійдуть в Союз з Росією, то не буде жодних проблем. Але якщо вони відокремляться, ми будемо змушені захистити російське населення, яке там проживає (північний Казахстан, Донецький Басейн і Крим в Україні), і треба пам'ятати, що ці території були заселені росіянами».

Отож, імперська Москва не зрікається з своєї традиційної загарбницької політики щодо України та інших поневолених народів.

Окупаційні режими рятуються в тих «республіках», які до цього часу ще не були опановані національними проводами, тим, що вони прибирають національний характер. Це зробила Верховна Рада УССР, більшість депутатів якої була досі вірна імперським наказам. 24 серпня 1991 року вона проголосила Акт незалежності України. Увесь український народ щиро вітає цей Акт. Але щоб запобігти захоплення України імперськими шовіністами, цей Акт мусить негайно увійти в дію, без жодних образливих референдумів.

Акт проголошення незалежності України буде закріплений тоді, коли настане визнання України державами світу, коли наві'яжуться міждержавні відносини з Українською Державою та зреалізуються всі постанови про творення Збройних Сил, економічного унезалежнення та контролі безпеки і кордонів України.

Продовж кількох поколінь, десятки тисяч найкращих синів і доньок української нації віддали своє життя в боротьбі за власну державу. Тепер прийшов час завершити ці змагання.

Український Народє!

Якщо Верховна Рада УССР буде зволікати з прийняттям повищих вимог, то український народ, через свої організовані вивольні формації і масовим виявом волі народу, мусить домогтися

здійснення цих найближчих завдань у процесі ліквідації советсько-російської імперії та відновлення Української Держави.

Хай живе Українська Самостійна Соборна Держава!

Хай живе вільний Український Нарід!

Слава Україні!

Героям Слава!

26 серпня, 1991 року

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВНЕ ПРАВЛІННЯ

ДО УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ

Дорогі Подруги та Друзі!

Президія і делегати надзвичайної сесії Української Міжпартійної Асамблеї передають найщиріші привітання Українському Державному Правлінню. Серед Вас багато тих, хто народився і вирослав поза межами України, але всіх нас об'єднує глибока любов до нескореної Батьківщини та велика ненависть до її ворогів.

На сучасний політичний стан в Україні великою мірою впливає зовнішня політична ситуація. В Москві нова російська національна еліта отримала перемогу над старою і виродженою комуністичною владою. Проте це не є політична смерть імперії, а лише її новітня модернізація. В Москві відбулися лише кадрові перестановки. Червоний прапор замінено на червоно-синьо-білий. Проте внутрішня суть імперії залишена. Змінена лише її форма. Як і в 1917 році, сьогодні знову проходить перегруповання імперських сил.

В політичних заявах Єльцина, Попова, Собчака та інших лідерів нової російської еліти виявились риси модерного російського імперіялізму. Вже з перших днів своєї влади вони починають говорити про перегляд кордонів і захист російського населення в інших республіках (в першу чергу на Україні). Отже, Єльцинська Росія залишається вірною традиціям Росії самодержавної чи комуністичної.

Ми розглядаємо сучасний розвиток подій на Україні через контекст багатовікових українсько-національних протиріч. Ми розуміємо, що Акт 24 серпня 1991 року не має генетичного пов'язання з проголошенням Акту Відновлення Української Державности 30 червня 1941 року. Сьогодні Україну проголосили більшою мірою колишні комуністи, котрі ще вчора стояли на сторожі московських імперських законів. Але ми усвідомлюємо, що це є реальна передумова для наступного здобуття Української Самостійної Соборної Держави. А тому ми вітаємо Акт проголошення Незалежности України.

Ми звертаємось до Вас, наших братів та сестер, щоби в своїх країнах, далеко від Батьківщини, Ви гордо несли прапор Української Національної Революції.

Бог і Україна!

Воля народам! Воля Людині!
Хай живе Українська Національна Революція!
Слава Україні! Героям Слава!

ЗВЕРНЕННЯ ДО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Український Народі!

На твоїх очах гине і розпадається комуністична советська імперія. Історія знову дає тобі неповторну нагоду почати творити на грані двох світів своє життя, свою державу і своє щастя.

Національно-державні домагання всієї України, домагання всіх мертвих, живих і ненароджених земляків наших закликають нас, українців, переможно завершити змагання за власну державу. Незабаром на Україні відбудеться референдум, але ми всі маємо пам'ятати, що наш референдум — це тисячолітня боротьба за незалежність, освячена кров'ю мільйонів кращих синів і дочок нашого нескореного народу. Україна була завойована силою. І те, що їй належить по праву, має бути повернено теж силою.

Акт проголошення незалежності України вступить в дію лише тоді, коли вона матиме сильну національну армію, захищену національну економіку та контролю за безпекою державних кордонів.

Але чи зможемо ми мати справжню незалежність, якщо Росія буде нав'язувати нам, українцям, спільний економічний простір, для неї вигідний, свій диктат у військовій справі, а також перегляд кордонів або їх відсутність взагалі? Чи будемо ми незалежними, якщо Росія забере собі ядерну зброю, а нам залишить АЕС, якщо військово-промисловий комплекс на Україні буде працювати на військові потреби російської армії та на російських партнерів на Заході чи на Сході?

На відміну від усіх поневолених народів, які прагнуть визволення, Росія такого не прагне. Їй нема від кого визволятися. Росія прагне лише панувати в межах власної імперії.

Нові правителі Росії, які звать себе демократами, у випадку не підписання союзного договору погрожують нам, українцям, переглядом кордонів. Отож, щоб Україна була незалежною державою, ми повинні бути готові захистити її кордони. Ми повинні всюди — в містах і в селах, на заводах і на фабриках — створювати загони Української Народньої Самооборони.

Український народі! Україна сьогодні потребує людей, які поважають свої національні ідеї більше, ніж сьогоденні політичні вигоди. Завірюю, що недавно розпочалась і розхитала до основи російську імперію, завершиться не скоро. Вона вимагає від нас великої витривалості. Перед нами стоять великі випробування, і ми мусимо бути готові до боротьби усіми засобами.

Приходить час, коли для України необхідні сильні й міцні серця, щоб наш народ зайняв достойне місце серед інших націй!

VIII Надзвичайний Великий Збір ОУН**ПОСТАНОВИ ЩОДО ВНУТРІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОУН,
ПРИЙНЯТІ VIII НВЗ ОУН***А. Загальні ствердження*

1. Внутрішня політика ОУН, як один з її дієвих виявів, направлена на здійснення головної мети ОУН — здобуття Української Самостійної Соборної Держави.

2. Здійснення тієї мети вимагає залучення усіх сил Нації в революційно-визвольні процеси, які ведуть до їх завершення у формі встановлення суверенної влади народу на його етнографічній території.

3. Залучення всіх сил Нації в революційно-визвольні процеси зумовлює konieczність консолідації діючих політичних сил в Україні і в діяспорі на спільно прийнятій платформі соціально-економічного і державно-правного ладу в Українській Державі.

4. Революційно-визвольні процеси в Україні, на даному етапі, проходять на ґрунті скрахованої імперсько-большевицької системи і антигуманного ладу, структури котрого тримаються ще силою зненавидженої народом КПСС, КГБ-МВД та спеціальних армійських загонів, керованих імперським центром.

5. В протигагу імперським силам і їх системі, ОУН висуває ідею визвольного націоналізму з його програмою справедливого соціально-економічного ладу, демократично-плюралістичного державного устрою і забезпечення громадянам усіх свобод, що проголошені в Універсальній Деклярації Прав Людини.

6. Наявність в Україні певного числа політичних партій із подібними програмами, що своєю метою ставлять державну незалежність України без пов'язання з імперським центром, дає підстави для координованої дії в напрямі валення колоніяльних структур і ліквідації накинutoї імперської системи.

7. Визвольна політика ОУН узгляднює зрізничкованість методів боротьби, які направлені на послаблення ворожих позицій і на зміцнення українського визвольного потенціалу.

8. Політична боротьба, ведена парламентарним і позапарламентарним способом, має сприяти революційно-визвольним процесам українського народу, придержуючись основних принципів визвольної політики, зафіксованих у спільно прийнятій платформі.

9. ОУН у своїй внутрішній політиці виключає міжпартійну боротьбу тих партій, котрі стоять на державно-незалежницьких позиціях. Між тими партіями, що мають спільного ворога, може бути тільки доброзичлива і конструктивна критика, а не боротьба.

10. ОУН визнає потребу одного Всеукраїнського Державного Центру з узглядненням усіх державних Актів, починаючи Актами 22 січня 1918 — 1919 років, Акту 1 листопада 1918 р. у Львові, Акту Карпатської України від 14.3.1939 р., Акту 30 червня 1941 р. у Львові і Маніфесту УГВР з липня 1944 р. Існуючі державні формації, що виводяться з тих Актів — ДЦ УНР і Українське Державне Правління, повинні об'єднатися в один Всеукраїнський Державний Центр для координації української визвольної політики до часу створення легальної влади в Україні шляхом вільних виборів.

11. Якщо б об'єднання тих двох державних формацій з якихось причин було неможливе, тоді координація визвольної політики повинна б наступити в висліді обопільних домовлень на базі спільної платформи за узгодженням і розподілом функцій. В такому випадку обидва Державні Центри діяли б паралельно, щоб відтак кожний зокрема міг скласти свої мандати до рук суверенної влади українського народу, яка буде встановлена у вільних виборах на засаді загального, рівного, прямого і пропорційного голосування, у відсутності імперських структур, згідно під контролю Об'єднаних Націй.

12. Керуючись добром української справи, ОУН вважає, що політичні, ідеологічні й міжорганізаційні розходження і суперечки, що виникли в часі Другої світової війни і зразу після неї, належать до історії, яка дасть їм належну об'єктивну оцінку. Тому використання тих суперечок і фактів, згідно інсинуацій, під сучасну пору в боротьбі з політичними противниками як в діаспорі, так і в Україні, належить вважати шкідливими з погляду конечности консолідації всіх національних сил для досягнення волі і державної незалежності України.

13. В нашій боротьбі за УССД спираємось на світлі традиції нашого минулого з киячких, козацьких, січово-стрілецьких, а також з часів Визвольних Змагань 1917-21 рр., періоду дії СВУ-СУМ, УВО, ОУН-УПА, Карпатських січовиків і змагаємо до створення власних Збройних Сил, як гаранта захисту перед ворожою агресією та забезпечення ладу і порядку в Українській Державі.

14. Питання злочинних елементів в Україні, які, будучи на службі окупаційного режиму, відзначилися своєю жорстокістю і актами терору та поповненими злочинами супроти українського народу і людства, буде розв'язане судовою дорогою за прийняти-

ми в міжнародному праві нормами, а також за правовими нормами, прийнятими передпарляментом України на перехідний період встановлення влади. Всякі самосуди підпадатимуть також судовому покаранню.

15. Національні меншості в Україні користуватимуться всіми громадянськими правами, включно із статусом культурної автономії, під умовою повної лояльності до речників і властей самостійницьких сил України в період її державного становлення.

В. Становище до положення в Україні

Україна на початку 1990 років знайшлася в стані поглиблених революційно-визвольних процесів, спричинених ситуацією загально-імперського ідеологічного, політичного і соціально-економічного розкладу і національного спалаху поневолених Москвою народів. Цьому сприяло декілька основних факторів. Перший із них — це 10-літня війна в Афганістані, що відкрила перед народами, а головно перед вояками, правдиве обличчя російського імперіялізму. Десятки тисяч загинулих та інвалідів викликали протестні обурення і загальний фермент по всіх республіках, а зокрема в Україні, звідки у значній кількості рекрутувались бійці до Афганістану. Молоді вояки-комсомольці переконалися на практиці, що їх обдурили, посилаючи в Афганістан буцімто боронити Афганістан перед чужими агресорами, коли насправді йшлося про боротьбу волелюбного народу, який не бажав жити в накиненому йому комуністичному ярмі. Росії був потрібний доступ до Індійського океану, що було мрією московських царів ще в минулих віках.

Другим фактором, що струснув до глибини приспану національну свідомість України, стала жахлива своїми наслідками Чорнобильська катастрофа, яка виявила, що імперіяльна московська кліка готова спопелити Україну, насаджуючи їй 40% всього атомного потенціалу СРСР, на території густо заселеній і найбільш екологічно занечищеній з уваги на важку індустрію. Ця небувала в історії людства катастрофа показала безвідповідальність імперського центру по відношенню до своєї колонії, де основною метою є безоглядна експлуатація дібр, без уваги на безпеку і добро жителів даної країни. Біля 10 тисяч померлих, сотні тисяч ушкоджених і мільйони потерпілих, причому кілька сот тисяч дітей, позбавлених здоровельного імунітету. Мільйони гектарів урожайних ґрунтів перетворилися на неужитки. Народ зрозумів, що без своєї власної держави він приречений на загибель.

Третім могутнім духовим стимулом національного пробудження

було 1000-ліття Хрещення України-Руси, що його російські імперіялісти намагалися перебрати на свій історичний рахунок. 1988 рік дав початок виходу українських Церков із катакомбів, куди їх загнав безбожницький режим. Величаві відзначення того Ювілею в діаспорі, включно із світовим центром християнства в Римі, показали світові кому належить це 1000-ліття.

До того, рабовласницька система комуно-большевизму, що перетворилась на державний капіталізм, підсилена тоталітаризмом, перевершила експлуатаційні спроможності робочого люду всіх часів і систем та довела до повного розкладу суспільства і його деморалізації. Корупція, підкупство, розкрадання і грабіж суспільного добра стали невід'ємною характеристикою суспільних відносин в ССРСР. «Не вкрадеш — не проживеш!» — це гасло на виживання окраденої з власности і з людських прав советської людини.

Другою сторінкою цієї системи був ріст нової суспільної кляси — номенклатури, яка закріпилась в керівних кадрах КПСС. Ця керівна кляса, користуючись монополією влади, присвоїла собі право на всі привілеї і стала потужною експлуататорською клясою над беззахисною масою робітників, селян і трудової інтелігенції.

Історія знає такі моменти суспільних відносин, коли довго накопичувана суспільна енергія виливалася вибухом і валила старі структури, що її придушували і не давали можливості розвиватися. Такий стан настає в ССРСР, а зокрема в Україні. Революційно-визвольні процеси зближаються до вибухового стану, що, при умові поширення на всю імперію, готов зруйнувати тюрму народів — ССРСР і дати місце на побудову ряду національних незалежних держав.

Повернення в Україну її борців (ОУН-УПА та інших, що довгими роками карались в російських гулагах за свої ідеї і любов до України) піднесло духа віри і насагу до дальшої боротьби за національне відродження України, за її державний ідеал.

Правозахисний рух України, що спочатку розпочав свою дію у формі Української Гельсінкської Спілки, перетворився згодом в Українську Республіканську Партію. Разом із частиною членів Спілки Письменників України ці правозахисники створили Народний Рух за перебудову. Обидві ці формації застартували з ідеями конфедерації і федерації, які йшли по лінії горбачовської «перестройки», тобто «оновленого ССРСР». Щойно основніша виміна думок і конфронтація з ідеями ОУН довели керівництво УРП і Руху до визнання ідеї незалежності Української Держави, під тиском народу.

Творення нових партій в Україні пішло по лінії політичного зрізничкування: УНП, ОДСУ, УХДП, УНС — партії націоналістичного напрямку; УНДП — ліберального; УДП, УСДП, Партія національного відродження України — в більшості дисиденти КПУ соціалістичного спрямування; Партія «зелених» — національно-екологічного напрямку; УСДП — селянська партія. Є ще низка менших партій, разом біля двадцяти. Крім політичних партій, в Україні потворилися організації й товариства громадського характеру. До них належать СУМ, СНУМ, Пласт, Січ, Сокіл, Братство св. Володимира, Комітет Української Католицької Молоді — молодечі організації, Т-во Української мови ім. Т. Шевченка «Просвіта», УАНТІ — Українська Асоціація Незалежної Творчої Інтелігенції, Т-во Лева, «Меморіал», «Спадщина» і ін. для ширення української мови і культури. Діє відновлене НТШ.

Діють Союз солдатських матерів і Союз Українок — жіночі організації як речник вільної української науки. Студентство з усіх університетів України об'єдналося в один Союз Українських Студентів з осідком у Києві. До такого об'єднання причинилась спільна голодова маніфестація з жовтня 1990 р., яка довела до підписання зобов'язання з боку Верховного Совета України про уступлення тодішнього голови уряду Масола, проведення перевиборів на багатопартійній базі, введення в дію Деклярації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року.

Окрему роль у революційно-визвольних процесах відіграють страйками по багатьох містах і промислових центрах України, які готові кожночасно підняти робітничі маси на страйки з домаганнями покращання свого соціального стану, включно до здійснення повного суверенітету України. Страйк донецьких і галицько-волинських шахтарів з весни 1991 р. був виявом національної солідарності і готовости до боротьби за досягнення політичних цілей.

Найновішими утвореннями в мережі громадських структур є Об'єднання Репресованих України, Діти Репресованих, Товариство Ветеранів ОУН і УПА. Унаявлення цієї категорії осіб у своїх структурах — це важлива ланка суспільного життя, яка засвідчує перед своїм народом і перед світом жорстокості чужого панування в Україні і незламну волю народу до свободи і державної незалежності.

Великі здвиги народу, де їх фірмував Рух і УРП, як «живий ланцюг» з січня 1989 р. в 70-ліття соборности України, 500-ліття «Козацької Слави», чи в Західній Україні перепоховання жертв НКВД в Дем'яновому Лазі з рамени УХДФ і місцевих організацій Івано-Франківщини, відзначення роковин 30 червня 1941 р., ставлення пам'ятників С. Бандері, Р. Шухевичеві, Є. Коновальцеві, Я.

Стецькові — все це сприяє зростові національної свідомості і державницьких стремлень.

Висліди виборів до Верховного Совета України і до місцевих та обласних Рад в Західній Україні дозволили перебрати владу в демократичні руки, а в Києві дали більшість демократичним депутатам. Піднімаються на ноги також Слобожанщина і Донбас, що також матиме свій вплив на інші робітничі центри України. Опит у Західній Україні під час референдуму дав відповідь на безвідкличну волю народу жити у своїй ні від кого незалежній державі. Якщо б таке опитування відбулося по всій Україні, то є підстави твердити, що, хоч і в слабшій пропорції, відповідь була б також позитивна. Саме цього боїться московський окупант і через свої структури — компартію, КГБ-МВД намагається вдержати в «оновленому Союзі» Україну з її економічним потенціалом.

Так званий парламентарний шлях до усамотійнення України має на своєму позитиві те, що при допомозі офіційних засобів масової інформації показав народові наслідки його підневільного стану і konieczність альтернативного виходу з глибокої кризи, в якій перебуває комуністична система з її антигуманним і штучно вдержуваним соціально-економічним ладом.

*Позапарламентарний напрям*ок політичної дії зосереджується в Українській Міжпартійній Асамблеї (УМА), що об'єднує низку партій і громадських організацій, які твердо стоять на самостійницьких позиціях і вибрали конгресовий шлях боротьби за УССД. До УМА входять: УНП, УНДП, УСДП, СУМ-СНУМ, Громадянські Комітети України, Об'єднаний Комітет за створення Збройних Сил України, Комітет української національної символіки, Об'єднання профспілок України «Правиця», Партія слов'янського відродження, Київський страйковий комітет, Т-во «Січ», Комітет Української Католицької Молоді та ін. Кандидатами до УМА є ОДСУ і УХДП. Започаткована в липні 1990 р. УМА має на своєму активі низку ініціатив загальнонаціонального значення, як: страйки, маніфестації, відзначення Акту 30 Червня 1941 р. тощо. Найважливішою, однак, ініціативою виявилось творення Громадянських Комітетів по всій Україні для реєстрації громадян УНР, згідно закону УНР від 2.3.1918 р. Очолена Ю. Шухевичем, а перед тим Г. Приходьком, УМА визнала Українське Державне Правління як легітимний уряд України та поробила заходи (безуспішні) перед ДЦ УНР, щоб створити єдиний Всеукраїнський Державний Центр. Кінцевою метою УМА є підготовка Національного Конгресу з вибраних народом делегатів для схвалення Основного Закону і встановлення української влади на території України. Для цього потрібно б зареєструвати понад половину управнених до голосування громадян України.

Наша аналіза

1. Парляментарний шлях

Кожен крок, що наближає нас до державної незалежності, треба вважати позитивним, незалежно від того, хто його робить. З цього погляду депутати ВР з Народної Ради, згідно Демблюку, виконали свою місію частинно, якщо вони створили таку психологічну обстановку, яка й комуністів спонукала проголосувати за «Деклярацію про державний суверенітет України». Мінусом тієї Деклярації є її прикінцева фраза, що ця Деклярація має послужити для укладення «союзного договору». Не добилась також Народна Рада, щоб ту Деклярацію перетворити в закон. В такому разі Деклярацію належить вважати маневром КПУ, щоб підбити собі ціну в очах народу, серед якого поняття суверенності є синонімом покращання побутових умов, а для певної частини — ілюзією державної незалежності. Залишається для Народної Ради єдиний шлях — добитися державної незалежності України через нові вибори в Україні (на базі багатопартійності під повною контролею існуючих партій), які дали б перевагу демократичним партіям, щоб відтак прийняти Основний Закон без жодних обмежень суверенності України. Тільки суверенна влада України матиме право входити чи не входити в союзи з іншими державами. В такому разі парляментарний шлях був би виправданий. Не маючи гарантій, що це вдасться перевести, такий шлях не можна вважати виключним.

2. Позапарляментарний шлях

Українська Міжпартійна Асамблея за рік свого існування відбула п'ять сесій, на яких дебатовалися цілі, форми дії та структура самої Асамблеї, яка віднайшла свою рівновагу в органах, що себе взаємно доповнюють і забезпечують нормальне функціонування. Найважливіше, що знайдено форми праці, які дозволяють на гармонійну співпрацю окремих органів та низових клітин. Позапарляментарна праця є набагато важчою, бо немає до диспозиції ні засобів масової інформації, ні тих можливостей руху, які мають депутати зі своєю депутатською недоторканістю, а також закордонними поїздками. Незважаючи на всі труднощі, УМА проявляє інтенсивну діяльність, співпрацюючи з УЦІС, а також є у контакті зі своїми організаціями-членами. Громадянські Комітети, що встигли зареєструвати біля 3-ох мільйонів громадян за несповна один рік, при мінімальних технологічних засобах, заслуговують на особливу увагу. Для тієї праці необхідно є, щоб організації-члени УМА здобулися на поширення свого членства по всіх

областях України і своєю мережею допомогли Громадянським Комітетам довершити розпочату справу реєстрації громадян УНР. УМА зі своїм позапарляментарним шляхом є альтернативною силою до КПСС, яка покищо держить керму колоніально-імперських структур в Україні. Розбудова військового сектора в УМА, а також профспілково-страйкового і молодечого відтинків дали б УМА головні важелі у підготовці альтернативних структур для державного будівництва.

3. Можливість консолідації й координації дій

На перший погляд між двома повищими шляхами немає точок стику, крім мети. Вони діють паралельно, незалежно один від другого. Навпаки, на тлі сепаратної дії можуть виникати конфлікти і ворогування, якщо хвилові інтереси в тому чи іншому місці зударяться. Що гірше, можуть заіснувати особисті конфлікти, які можуть мати шкідливі наслідки, так само, як можливі будуть випадки інфільтрації ворожих сил для розкладу одного і другого напрямку знутри. Можливі також провокації.

Щоб уникнути таких шкідливих явищ, необхідна взаємна інформація і координація дій. Те, що діється в одному напрямку і є суспільно і національно корисне, мусить знайти піддержку другого напрямку. Приймаючи, що парляментарний шлях буде з якоїсь причини вичерпаний, то залишиться ще позапарляментарний, явний або підпільний, якщо б ситуація в Україні набрала характеру конфронтаційного зудару з ворогом. Найважливіше, це те, щоб у обидвох напрямках було взаємодовір'я, що мета у них єдина і незмінна та що з ворогом не може бути на тлі мети ніяких компромісів. Залучення всіх національних сил до революційно-визвольних процесів — це і є Українська Національна Революція, не зважаючи на її, здавалось би, еволюційні етапи. Революційний зрив є остаточним і альтернативним до обидвох напрямків засобом до досягнення мети — здобуття незалежної Української Держави. В цьому і є основна роль Організації Українських Націоналістів в Україні.

4. Окремий аспект дії політичних партій в Україні

Творення політичних партій в Україні в більшості випадків не має ідеологічних основ, а радше політично-особисті. Появляється людина із провідницькими, лідерськими здібностями, маючи декілька однодумців чи приятелів, і твориться партія. Такі партії звичайно не виходять поза границі одної, чи кількох областей, і це є негативний аспект такого партотворення. Нормально політичні партії повинні творитися на базі якоїсь специфічності в їх-

ніх програмах. Подібне явище занотоване в нашій історії з початку цього століття, коли нараховувалось принаймні п'ять партій з окресленням «соціалістична». Подібне відбувається тепер, коли кожна партія (за малими винятками) додає собі прикметник «демократична». Коли ж ми проаналізуємо структури західноєвропейських партій, то побачимо, що вони всі мають демократичні структури, але мало котра має це у своїй назві. Це найкраще видно по групуванню партій в Європейському Парламенті. Там знайдемо групи: Європейська Народна Партія (Християнські Демократи), Соціалісти, Консерватисти, Ліберали, Аграрники, Партія Зелених, Комуністи. Кожна з тих груп має свою узгоднену програму і ту програму старається реалізувати в контексті вирішуваних проблем.

Українські політичні партії в Україні, за малими винятками, не мають контактів поза межами України, хіба що з тими, що діють по інших республіках. Така ізоляція не дає їм можливості сповнити належно свою місію, корисну для України. Маючи в перспективі державні контакти України з західними країнами, політичні партії своїми зв'язками повинні б уже підготовляти ґрунт для таких контактів. Це дозволило б на інформацію про Україну і її проблеми по лінії кожної з важливіших партій в Західній Європі і у випадку чогось одержати належну піддержку з боку тих партій на форумі Європейського Парламенту, чи з боку окремих держав, коли ці партії є там при владі. Такі контакти можна на-в'язувати при допомозі людей з діаспори, що давало б нову площину для співдії України й діаспори.

Цей аспект виходу партій України на зовнішню арену мусів би бути також координований між самими партіями в Україні, а також назовні з тими нашими чинниками, що займаються зовнішньою діяльністю і мають широкі зв'язки та доступ до певних партій і осіб.

В. Становище до положення в діаспорі

1. Політичний Сектор

В політичному секторі української діаспори діють два Державні Центри — Державний Центр УНР і Українське Державне Правління. ДЦ УНР виводить своє існування від Уряду УНР, що виїшов на еміграцію в 1920 р. на чолі з І. Мазепою, а відтак В. Прокоповичем і А. Лівидьким. Цей останній був вибраний Президентом УНР при створенні УНРади в 1948 р. в Німеччині. Пізніше цей пост обняв його син Микола Лівидький, а після його смерти в 1990 р. — Микола Плав'юк, що був його заступником. УНРада була побудована на паритеті партій, де кожна з них мала певну

скількість голосів, незважаючи на її чисельний стан чи питому вагу в суспільстві.

Йдучи по лінії консолідації політичних сил в одному центрі, ОУН під проводом Степана Бандери увійшла була до складу УН-Ради з пляном утворення єдиного державного центру, включаючи туди Українське Державне Правління, як також УГВР. Цей плян стрінувся з рішучою відмовою, а навіть інсинуаціями з боку паритетної більшості, а зокрема соціалістів і ОУН А. Мельника. Степан Бандера мусів тоді відкликати делегацію ОУН з УНРади, склавши заяву, що повернення ОУН до УНРади буде можливе тоді, коли вона переведе загальні вибори в діаспорі на місце партійного паритету і визнає УДП, УПА і УГВР, які діяли в найважчі часи, коли діячі УНР не проявились ні актом, ні чином.

Після смерті Степана Бандери було створено Консультаційну Комісію ОУН-УНР, однак ця Комісія, крім зустрічей і довголітніх переговорів, ні до чого не домовилась. Тільки персональні контакти Голови УДП Я. Стецька і Президента УНР М. Лівичького довели тричі до спільних заяв щодо важливих актуальних справ.

Під цю пору УНРада об'єднує УНДС, ССЗУ, УРДП і ОУН(м). Ця остання була свого часу вийшла в опозицію на форумі УНРади, але повернулась до активності, коли УДП вступило в переговори з ДЦ УНР у справі створення спільного Всеукраїнського Державного Центру УНР-УДП. На своїй 10-ій Сесії УНРада підтвердила свій статус ексклюзивності на політичну репрезентацію, ігноруючи існування УДП.

Українське Державне Правління, що одержало свій мандат від Національних Зборів 30 червня 1941 р. у Львові, під головуванням Я. Стецька, не було ніколи відкликане, ні ліквідоване. Голова УДП Я. Стецько в своїх виступах на міжнародних форумах, а також у контактах з державними чинниками окремих країн, репрезентував Україну з титулу прем'єра УДП. Перед своєю смертю Я. Стецько, користуючись прерогативою, одержаною від Національних Зборів 30.6.41 р., іменував кількох нових членів УДП, щоб разом із чотирма позісталими при життю членами дати можливість поширити дії УДП. Так, почавши з 1986 року, УДП під керівництвом інж. Б. Федорака відновило три Ресорти: Зовнішніх, Внутрішніх і Фінансових Справ та приступило до виконання своїх завдань.

Найближчою метою УДП стало здійснення Проекту побудови Всеукраїнського Державного Центру на базі ДЦ УНР і УДП. З тією метою розпочато переговори між УДП і ДЦ УНР, які тривали повних два роки (1987-1989). З рамени УДП переговори вів мгр О. Коваль, керівник Ресорту Внутрішніх Справ, в супроводі одного або двох членів Ресорту. З боку ДЦ УНР мала бути Комісія під

керівництвом д-ра Шандора, але вона не увійшла в дію. Тому переговори відбулись з Головою Уряду УНР проф. Я. Рудницьким в присутності Президента М. Лівіцького і одного або двох членів ДЦ УНР.

Оспорювання Проекту УДП з боку співрозмовців ДЦ УНР носило характер обструкції, мовляв, впливайтеся в систему ДЦ УНР, який одинокий має легітимність екзильного уряду. Делегація УНР постійно настоювала на повороті ОУН до УНРади, а там, на її форумі, можна буде полагоджувати всі справи, включно з творенням Всеукраїнського Державного Центру. Вичерпавши всю аргументацію на захист своїх позицій, Президент УНР М. Лівіцький заявив, що він не може визнати УДП як другий уряд України, а тим самим його якість партнера до дальших переговорів. Це було вже тоді, коли запало домовлення з М. Плав'юком (головою ПУН) про приступлення ОУН (м) до активної дії в УНРаді, яка збиралася йти на свою 10-у Сесію. Все таки обіцяли передати справу Проекту на 10-у сесію УНРади і запросили делегацію ОУН до участі в тій сесії. Маючи на оці добро справи в пов'язанні з політичною консолідацією у формі Всеукраїнського Державного Центру і успішної дії по лінії інтересів України, Провід ОУН вирішив післати двочленну делегацію в характері обсерваторів на 10-у сесію УНРади. Справа Проекту, однак, там не була поставлена на розгляд, а в постановках було сказано, що ДЦ УНР має подбати, щоб усі політичні сили сконсолідувати під прапором УНР. Для цього ДЦ УНР мав покликати консолідаційну Комісію. УДП зробило ще одну спробу для вияснення справи дальших переговорів, але новий ДЦ УНР залишився на старих позиціях. Листування в тій справі між М. Плав'юком і Головою ОУН(р) мало характер спроби з боку М. Плав'юка втягнути в переговори з ДЦ УНР для відновлення ОУН в складі УНРади. Йому було потверджено, що ОУН передала свій мандат для переговорів до УДП, якого ОУН є складовою частиною, разом із середовищем УТВР, СВУ і фракцією гетьманців.

Висновки: Вичерпавши покищо всі можливості для консолідації політичних сил на рівні державних центрів, ОУН і УДП зупинились перед новою альтернативою. Перебуваючи на Заході літом 1990 р., тодішній голова Ради УМА Григорій Приходько виявив інтерес до Проекту УДП про створення ВДЦ і зробив заходи для розмов на цю тему з ДЦ УНР. Ці заходи не дали бажаних успіхів, і Г. Приходько виїхав з Америки без можливості стрінутись із Президентом УНР.

Беручи до уваги з'ясований вище стан на відтинку консолідації політичних сил діаспори в формі біполярності, залишається одна альтернативна розв'язка — доповнити структурально систему

УДП. В системі УДП бракує законодавно-контрольного і судового органів. Такі органи належить створити, спираючись на широкий вахляр громадського сектора з системою Організацій Світового Визвольного Фронту та інших співзвучних установ та організацій. З тією метою Ресорт Внутрішніх Справ УДП опрацював Проект устрою системи УДП, який після обговорення і схвалення дасть змогу розв'язувати проблеми стосовні допомоги України і її державного будівництва.

На такому поземі може відбутися ще одна спроба консолідації обидвох державних центрів, визначаючи сфери дії кожного з них і те, що можна буде реалізувати спільно за домовленням, аж поки не створиться легальна українська влада в Україні, якій і один і другий Державний Центр передадуть свої мандати.

2. Громадський Сектор

Громадський Сектор у нашій структурі має свій, окремий від політичного, засяг дії. Тут зупинимось тільки на його політичному аспекті. Цей Сектор, хоч і має свій специфічний профіль, все таки не може абстрагуватись від суто політичної дії. Це тим більше, що багато наших громадських інституцій є фасадами політичних партій і організацій, а громадські надбудови є тереном зударів і впливів з боку політичних чинників. Цим пояснюється розколи громадських централь і дублювання праці по декотрих країнах. Таку ситуацію маємо у США (УККА і УКРада), у Великобританії (СУБ і Об'єднання), у Франції (УЦКФ і ОУФ). Всі ці роздвоєння мають під собою те саме підґрунтя: Орг. Визвольного Фронту і ІСНО, при якому ще дочіпляються інші противники ОУН. З цього висновок: коли б дійшло до консолідації на політичному відтинку, тоді теж відпала б потреба для дублювання громадських централь.

Окрему позицію у громадському секторі займає СКВУ, як головна надбудова громадських установ плянетарного засягу. Здвигнений важкими зусиллями довголітніх переговорів головних громадських централь, за благословенням проводів політичних партій, а також за участю церковних чинників, цей спільний твір видержав пробу на протязі часу від 1967 року і має перспективи здійснювати свої завдання, поки діє організована українська діяспора. Щойно відновлення української державности і утворення державних представництв у кожній країні діяспори може зменшити ролю такої надбудови, поскільки проблеми будуть зосереджуватись до окремих країн поселення, де зобов'язуватимуть державні договори України з даною країною.

Під цю пору громадські структури діяспори відіграють велику ролю лучника діяспори з Україною і місця зустрічей, порад, а та-

кож допомоги Україні у всіх можливих видах. Некорисну роботу виконують ті з політичних діячів з України, котрі поминають ті громадські структури і вибирають часто припадкових людей на своїх представників чи організаторів допомоги. Громадський відтинок потребує в першу чергу координації дій, щоб не допустити до хаосу і анархії. Жодної сепаратної дії поза сферою громадських централей!

О. Бескид

Окремі Постанови

1. ОУН стоїть на становищі, що Українська Держава може мати тільки унітарний характер. Наш народ зазнав кількакратної внутрішньої міграції, і тому місцевий консерватизм уступив місце всеукраїнськості. Ділення України на окремі регіони, щоб із них творити федерацію, було б штучним, шкідливим для національних інтересів.

2. Українське населення сусідуючих з Україною етнографічних теренів повинно пройти процес національного освідомлення і зажитися за прилученням тих земель до Української Держави.

3. Національні меншини в Україні — це потенціяльні громадяни Української Держави. Їх належить включити у революційно-визвольні процеси, які тепер проходять в Україні. Якщо б вони стали суцільно по стороні ворога, то їм немає місця у вільній Українській Державі. Ті з них, хто від початку і до кінця виявить лояльність і сприятиме боротьбі за незалежність, будуть потрактовані на рівні українських патріотів — громадян України. В принципі, національні меншини в Україні користатимуться з культурної автономії.

4. Комуністична партія в Україні, як філіял КПСС і виконавець злочинних наказів імперського центру, несе відповідальність за всі злочини проти людства, dokonані Москвою в Україні, на рівні наказодавців. Ця партія має бути заборонена в Україні на всі часи. Окремі її члени відповідатимуть перед судом за поповнені злочини, а ті, хто не має на своєму сумлінні злочинів, зможуть після перевірки бути реабілітовані. Чим скоріше член КПУ покине цю злочинну партію і включиться у революційно-визвольний процес свого народу, тим легше буде інтегрований в суспільно-державні структури Української Держави.

5. Залишки комуно-большевицької системи ще довго будуть гальмувати перехід до нормальних відносин в Україні. Тому потрібно запровадити свого рода карантин для відкомунізовання духовости і способу життя післякомуністичного суспільства в Українській Державі.

6. Паралельно до розбудови партійно-політичного сектора в Україні під цю пору, потрібно також розбудовувати громадські структури поза режимними, котрі дозволили б розв'язувати соціальні, культурні й економічні проблеми на громадській основі. Треба покінчити з дотеперішньою практикою, що державні чинники мають монополію на всі проблеми побутового характеру. Самоорганізація гуртів, громад, товариств, спілок і комітетів має створити мережу по всій Україні, яка змогла б знайти своє завершення в надбудові республіканського засягу. Ці структури мають виелементувати дотеперішні накинуті компартією чи колоніальною владою старі і непотрібні структури.

7. Допомогова акція діаспори Україні буде успішною тільки тоді, коли вона буде будована на довір'ї, що організована допомога дійде до свого призначення. Крім того, допомогою акція має бути координована, а не хаотична. В діаспорі вона має проходити громадський контроль з боку громадських надбудов, а в Україні мають існувати такі громадські структури, які зможуть ту допомогу спрямовувати туди, де вона дійсно потрібна. Розкрадання і спрямовування допомоги не по призначенню підриває довір'я в жертводавців і гальмує дальшу акцію. Дуже важливим і побажаним є те, щоб існували в Україні громадські структури, котрі змогли б організувати також самопомогу в межах України, як це мало місце в часі страйків шахтарів Донбасу.

8. Велику і важливу роль в Україні в часі визвольно-революційних процесів має відіграти друковане слово й інформація. Система УЦІС повинна мати мережу по всій Україні, щоб зібрані інформації передавати до всіх закутин України, а також для діаспори. Тому розбудова вільної преси мусить іти за рахунок зменшення тиражів режимової преси, яка дезинформує населення. Важливим середником впливу на прилюдну опінію є радіо й телебачення, і тому ці середники мусять бути доступні для вільної інформації і показу, щоб могла формуватися правильна і загальна думка про зміст і форми нового ладу, який принесе розв'язку усім наболілим питанням соціального, економічного і культурного життя українського народу.

9. Організація нових державних структур вимагатиме повного обізнання з такими структурами західних демократичних держав — адміністрацією, веденням підприємств, організацією праці, веденням сільського індивідуального господарства, готельярства, туризму, шкільництва загального і фахового тощо. Для того необхідно вже організовувати курси вивчення чужих мов і висилати на перекваліфікацію і стажування людей з України до високоорганізованих західних країв. Потрібно також запрошувати фахівців із закордону для ведення відповідних курсів. Учительський

склад повинен пройти, в першу чергу, належний перевишкіл як методики, так і програми навчання.

10. Сприяти в праці відновлених українських Церков є першорядним завданням як політичного, так і громадського секторів. Без морального піднесення в народі всякі зусилля до покращання стану будуть неуспішні. Для успішного поширення церковних структур необхідно мати патріотичне і добре підготовлене духовництво. Це можуть зробити добре поставлені Духовні Семінарії і добір кандидатів за покликанням до священничого стану. Всякі роздори між Церквами і взаємні звинувачування треба вважати за шкідливі як для самих Церков, так для Держави та всього Народу. Для наших традиційних Церков є незоране поле для сіяння і плекання Христової віри і прищиплювання моральних засад. Патріархальний устрій наших Церков є гарантією служіння своєму Народові в душі наших християнських традицій.

11. Колишні в'язні — інваліди, а також переслідувані з національних, релігійних та ідеологічних причин жителі України і їхні родини, що були вислані комуністичною владою з України, мають одержати справедливе відшкодування від держави, на території якої вони потерпіли, згідно з «союзних фондів», оскільки вони своєю працею причинилися до господарської розбудови даної країни коштом свого здоров'я чи життя. Ці відшкодування належать також членам родин до другого ступеня, чиїх батьки, згідно близькі, втратили життя внаслідок ув'язнення чи важких робіт і фізичного вичерпання.

12. Жертви Чорнобиля, що втратили здоров'я внаслідок катастрофи від 26.4.1986 р., мають одержати відшкодування із «союзних фондів», а Українська Самостійна Соборна Держава з тих же фондів — відшкодування за екологічне заневищення теренів, що стали неужитками на десятиліття. Те саме відноситься до членів родин, що мають втрати когось з рідних. Для встановлення висоти шкід необхідно покликати Міжнародню Комісію Експертів.

ПОСТАНОВИ VIII НВЗ ОУН В ДІЛЯНЦІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПИТАНЬ

I

1. Ненаукові теорії політичної економії соціалізму, командно-адміністративна економічна й нераціональна, імперіально-колоніальна політика довели до економічного краху СРСР. В глибокому кризовому стані перебуває і народне господарство України, що є інтегральною частиною єдиного економічного комплексу СРСР.

2. Надаючи за всяких умов пріоритет індустріально-мілітарному комплексові, вкладаючи до нього завелику частину національного доходу і ставлячи до диспозиції воєнної індустрії найкращі наукові сили й інші людські ресурси, недорозвинуту життєво дуже важливі галузі, передусім: житлове будівництво, а також будівництво лікарень, шкіл, наукових і культурних закладів, виробництво товарів, ліків, медичних інструментів тощо.

3. Застосовуючи стратегію екстенсивного економічного росту і форсування випереджаючого росту продукції засобів виробництва, спричинено диспропорції в економічній структурі та занедбано розбудову адекватної соціальної і економічної інфраструктури.

4. Стан усіх галузей народного господарства України критичний. На фабриках і на заводах переважають не тільки немодерні, але й технічно перестарілі машини й інші виробничі засоби, а продукційна технологія задовнена.

5. Землі, поля, води, ліси і навколишнє середовище України потерпіли від нерозважних, екологічно шкідливих проєктів.

6. Щоб вийти з сучасної глибокої економічної кризи, слід негайно відкинути ілюзію, що нібито накинєну КПСС командно-адміністративну економічну систему можна перебудувати. Єдиною альтернативою є невідкладний перехід до соціальної ринкової економіки на базі економічної самостійності України. Економічна самостійність не означає автархії, а навпаки — є передумовою корисного міжнародного розподілу праці й інтеграції українського народного господарства в світову економіку.

II

ОУН стверджує, що:

1. Головна ціль господарки — це забезпечення духового та матеріального добробуту суспільства і людини. Це можна досягнути

лише в такому господарському ладі, головними принципами якого є свобода кожного здобувати засоби виробництва, набувати власність і нею розпоряджатися і розвивати приватну ініціативу в господарському житті.

2. Повоєнна світова практика показала, що виключно соціальна ринкова економіка і вільна підприємливість є в силі забезпечити раціональне використання всіх господарських ресурсів і максимально гарантувати духові й матеріальні потреби народу й поодиноких громадян.

Господарський лад соціальної ринкової економіки є економічною гарантією свободи громадян і побудованого на принципі свободи суспільного і державного ладу. Цей лад спирається на індивідуальний, кооперативний і, лише в певних випадках, на державний власності, на вільній конкуренції і на розподілі інвестицій і споживчих дібр ринком. При цьому економічна конкуренція повинна бути рушійною силою ринкової економіки. Завданням держави було б створити правові рамки для вільної конкуренції і запобігати всяким протидіям цій конкуренції і творенню монополій.

3. ООН змагає за соціальний і господарський лад, в якому кожний громадянин має право на працю згідно з його здібностями, вишколом і трудом, право на вільний вибір місця праці, право на всестороннє соціальне забезпечення у випадку нещастя, безробіття, хвороби, інвалідності й старости, як теж право співірашати про умови праці.

4. ООН вважає, що економічна політика повинна бути націлена на адекватний реальний економічний ріст, на застосування екологічно чистих виробничих процесів, на повне zatrudнення працездатного населення, на стабільність цін, — покупної сили гроша і на оптималізацію корисної зовнішньої торгівлі.

5. В соціальній ринковій економіці економічний компонент є нерозривно пов'язаний з соціальним компонентом. Тому економічна політика держави мусить уможливити проведення суспільної і соціальної політики, побудованої на принципах солідарности, самовідповідальности громадян і соціальної справедливости.

ООН змагає до такого соціального ладу, в якому одиниця має зобов'язання супроти суспільства, але не в меншій мірі — суспільство супроти одиниці. При тому суспільство не може перебирати від одиниці жодної її особистої відповідальности. Лише побудоване на самовідповідальности суспільство зможе мобілізувати фінансові засоби для допомоги потребуєчим.

6. В незалежній Україні і в її самостійній економіці існуватимуть незалежні від держави і вповні автономні малі, середні та великі підприємства. Всі вони мусять мати рівні можливості вільної конкурентної гри на ринку. Але у зв'язку з загальногоспо-

дарським збалансуванням і суспільною стабільністю необхідна зрізничкована, але сильна, середня суспільна верства.

При стимулюванні і посилюванні середньої верстви не йдеться про якусь піддержку групових інтересів, а про політичну стратегію забезпечення повноцілого функціонування ринково-економічного ладу і вільного суспільства.

Сильна і працездатна середня верства самостійних торгівців, ремісників, вільних професіоналістів, підприємців побутових послуг і інших є невід'ємною частиною суспільства і сповняє в ньому лише їй притомну роль.

7. ОУН виступає за приватну власність для кожного громадянина, бо в цей спосіб забезпечується ще більше особиста свобода і незалежність індивіда. Приватна власність селян на землю і господарство, а робітників, службовців і інших працівників — на житлові будинки має важливе економічне і суспільне значення.

ОУН теж сприятиме тому, щоб робітники та інші громадяни могли придбати уділ, у формі паїв (акцій), у засобах виробництва та в іншому майні та в такий спосіб стати співвласниками фабрик, заводів і іншого національного майна.

ОУН обстоює право всіх трудящих на уділ, теж у формі паїв, в чистому зиску підприємств, в яких вони працюють.

8. ОУН вважає, що кожний трудящий має право не тільки на співвласність виробничих фондів, але й на співвирішальність в підприємствах у справах, які торкаються його особистих, професійних й соціальних інтересів.

9. ОУН заступає думку, що відповідальність у соціально-економічній ділянці треба поширити на всі суспільні верстви. Тому слід створити можливості обмірковування життєво важливих економічних і соціальних питань на різних рівнях: національному, регіональному (районному, міському, обласному, зональному) і на рівні поодиноких галузей народного господарства. Конкретно тут йдеться про покликання до життя відповідних суспільних органів, в яких повинні бути заступлені професійні спілки, об'єднання працевлаштування, науковці, зацікавлені громадські організації і банки. Ці регіональні і галузеві суспільні органи повинні розглядати питання zatrudнення працездатних, розвитку платень, технологічного розвитку, що в свою чергу допомагатиме виносити слушні рішення на підприємствах.

10. В принципі всі підприємства мусять змагати до досягнення максималізації зиску. Нерентабельні підприємства можуть бути вдержані за рахунок державних субсидій виключно у випадку, коли їх існування є необхідне для загального добра народу.

III

1. Треба бути свідомим того, що перехід на соціальну ринкову економіку буде нелегким і вимагатиме самообмежень і жертв від населення, а від національної влади — мудрости, політичної волі і сили провести в життя конкретні заходи. Є ясным, що лиха, заподіяного майже сімдесятип'ятилітньою колоніальною грабунковою економічною політикою, не можна усунути протягом кількох років, а тим більше, що історія цивілізованих країн не має рецептів реконструкції нераціональної командно-адміністративної економічної системи на ринкову систему.

2. Засадничою передумовою переходу економіки України на соціальний ринковий модель і покращання життєвих умовин її громадян є цілковита політична незалежність України від імперіального московського центру. Без децентралізації економічних рішень не є можливим перехід на ринкову систему, а економічна децентралізація нездійсненна без політичної децентралізації, тобто без досягнення державної самостійності й справжньої суверенності України. Лише самостійницька українська державна влада буде в силі реконструювати економічний і соціальний лад.

3. Розірвання імперіальних пут і вихід України на самостійницький державний шлях не означає, що будуть порвані зв'язки з економічними суб'єктами на інших просторах колишнього СРСР. Україна є життєво зацікавлена в продовженні тих зовнішньо-торговельних зв'язків і в економічній співпраці, але під умовою, що це в її загальних інтересах і економічно вигідне.

4. ОУН не погодиться ніколи, щоб Українська Держава платила якісь відшкодування Москві за «союзні кошти» в користь її народного господарства, бо таких коштів ніколи не було. Навпаки, народне господарство України було систематично експлуатоване імперіальним центром і його відомствами. Щорічний вклад України в національний дохід імперії виносить понад двадцять відсотків, і левина частина цього вкладу була і є зужиткована для цілей імперії. Тому при розчленуванні СРСР повинно наступити відшкодування для України за зграбоване майно, за нанесену екологічну шкоду й за заподіяні кривди.

5. При реконструкції успадкованої комуністичної економічної системи ОУН виходитиме з наступних засад:

а) демонополізації, тобто усунення монополію держави в економічному житті й створення державною владою правових і фактичних передумов для розвинення особистої ініціативи і підприємливості;

б) реприватизації, тобто заведення умасовленої приватної власності, промисловості, торгівлі й банків і уможливлення найширшої господарської ініціативи в продукуванні і розподілі дібр. За

державою має бути забезпечена власність тільки на такі засоби виробництва і складники господарства, які мають загальнонаціональне значення і удержавлення яких виправдалось досвідом;

в) деколективізації сільського господарства, тобто встановлення приватної власності на землю і селянські двори та забезпечення селянам державою всебічної технічної та фінансової допомоги. Для цієї цілі створюються сільсько-господарський банк і державні дослідні станції, насінні та тваринно-розплодові господарства тощо;

г) незалежності від центральної влади Національного Банку, який має не тільки емітувати українські банкноти, але теж відповідати за грошову політику і мати нагляд за цілою банково-кредитною системою: самостійними ощадностевими касами, загальними і спеціальними банками приватного, спілкового та громадського характеру;

г) відкритої економіки, тобто інтенсифікації торговельних, економічних і технічних взаємин із закордоном і допущення заграничної конкуренції на внутрішньому ринку;

д) прогресивної податкової політики, яка, побіч державно-бюджетової функції, матиме за завдання регулювати перерозподіл національного доходу;

е) поступенної лібералізації цін, тобто допущення усталення цін механізмом пропозиції і попиту лише в міру оздоровлення економіки і задовільного росту виробництва. Під час реконструкції ціни на товари першої потреби і громадський транспорт мусять бути субсидійовані державою;

є) праві кожного індивіда на такий дохід (заробітна платня, пенсія або інше соціальне забезпечення), який мінімально забезпечував би його культурні й матеріальні потреби.

6. Попри реконструкцію економічної системи слід рівночасно:

а) приступити до виміни рублів на українську валюту, обмежуючи загальну грошову кількість до економічно оправданого рівня;

б) одзоровити державні фінанси і поробити заходи, щоб евентуальні державні фінансові недобори не покривати емісією непокритого гроша, а внутрішніми й, в окремих випадках, зовнішніми позичками;

в) організувати перевишкіл менеджерів і економістів при допомозі економістів української діаспори і закордонних експертів. Молодих науковців і здібних студентів треба висилати на економічні й сільсько-господарські студії закордон, зокрема у Велику Британію, США, Німеччину й Голландію;

г) прискішувати розвиток занедбаних і недорозвинених галузей та інших економічних ділянок, надаючи пріоритет: сільському господарству, харчовій, переробній і легкій промисловостям, ви-

робництву хлібопродуктів, житлово-комунальному господарству, будівництву лікувальних закладів, шкіл і приміщень для наукового і соціально-культурного вжитку, і розбудові адекватної соціальної і економічної інфраструктури;

г) зацікавити українську діаспору в інвестиціях в українську економіку і у відкриванні власних підприємств на рідних землях;

д) притягати закордонні капітали й уможливлювати закладання чужинецьких і українсько-чужинецьких спілок.

7. ОУН є за встановлення податкових пільг для економічно слабких, але конче потрібних, підприємств.

8. ОУН вважає, що побудова здорової і добробутної економіки не сміє йти коштом нищення природи і заневищення навколишнього середовища. Навпаки, слід вже під час реконструкції економічної системи долати накоєне екологічне лихо й перейти до оздоровлення земель, лісів і вод України.

9. Добробут українського народу не буде повноцілим, якщо вкупі з раціональною економічною політикою не буде справедливої соціальної політики. Тому ОУН стремить за державні соціальні закони, які б гарантували:

а) створення умов, в яких громадяни Української Держави могли б повністю користуватися політичною свободою і можливостями виявлення економічної ініціативи із застереженням, що межами свободи кожного громадяниним є межі свободи інших громадян і соціальна справедливість;

б) встановлення такої мінімальної заробітної платні, яка достатньо забезпечувала б життєві та культурні потреби працюючого та його родини;

в) запровадження системи охорони народного здоров'я і кожного громадянина з урахуванням всіх досягнень медичної науки, зокрема охорони працюючих від професійних недуг;

г) забезпечення під кожним оглядом рівноправності жінки з чоловіком і рівної з чоловіком оплати за однаковий труд;

г) заборону найманої праці малолітніх і жінок у важкій промисловості і на виробництві, шкідливому для здоров'я, а також у нічний час;

д) забезпечення працюючим оплачуваних відпусток, влаштування домів відпочинку, санаторіїв тощо;

е) запровадження системи соціального забезпечення на час хвороби, непрацездатності, старости й безробіття і встановлення виплат для дотичних громадян у висоті, яка забезпечувала б нормальний життєвий рівень їх самих і їх родин;

е) організацію суспільної опіки за особливих обставин.

Питання національного визволення

Ярослав СВАТКО

Депутат Львівської міської Ради

ДОБА І ДОЛЯ

Частина друга: Здобудеш Українську Державу
(Продовження, 4)

В Галичині відбувається зміна Крайового Провідника. Ним стає Мирослав Тураш. Проте в серпні новий Провідник гине по дорозі з Праги додому. Обов'язки керівника КЕ виконує Володимир Тимчій. В цей період ОУН цілеспрямовано готувала боївки до самооборони, поліція ж в передвоєнній гістерії рвала мережу безсистемними арештами.

Хоча за стратегічною лінією ОУН в час війни означало, що слід було б організувати повстання, проте джерела подають незвичайний різнобій у цьому питанні. Відомий на еміграції історик і публіцист, член однієї з передвоєнних Крайових Екзекутив ОУН, П. Мірчук подає, що такої підготовки КЕ на ЗУЗ не проводила. Більше того, незважаючи на розробку плану повстання групою колишніх старшин УГА під проводом Дм. Паліїва та передачу цього плану в КЕ ОУН, провідники Організації в Краю дали мережі вказівки утриматись від повстання. Стверджується, що причиною було отримання Проводом ОУН на ЗУЗ інформації від митрополита Андрея Шептицького про суть договору Молотова-Ріббентропа та про демаркаційну лінію поділу Польщі.

Позицію Андрія Мельника краще ілюструвати його власними словами: «Не можу дати згоди і видати наказ до повстання Організації Українських Націоналістів на тилах польської армії тому, що не бачу, в ім'я чого це б мало статися. Найперше німецький уряд мусить офіційно зайняти чітке становище щодо України, а тоді, в залежності від того становища, ми можемо розглядати німецькі пропозиції включення ОУН у війну Німеччини з Польщею і повстання на тилах польської армії».

Врешті, Микола Климишин, який на доручення Бандери збирав через кілька місяців у Кракові матеріяли про протипольські партизанські дії Організації, твердить, що Крайовий Провідник Тимчій-Лопатинський за два або три дні (в іншому місці спогадів) до початку польської мобілізації наказав почати партизанську діяльність. Розгорнути її не вдалось через брак зброї.

Тут ще один момент, який сприяв розривові між крайовими діячами і еміграцією. Проводом була обіцяна зброя для загонів. Але, коли бойовики прибули на умовлене місце її передачі, там чекала засідка польських прикордонників. Цей випадок був потрактований Тимчієм як черговий витік інформації з вини закордонного Проводу.

Безумовно, стверджувати, немовби ОУН безсторонньо приглядалась назріванню польсько-німецького конфлікту, не можна. З ним у колах націоналістів пов'язували надії про зміну статусу західньоукраїнських земель. Іншого способу на звільнення України від окупації, ніж війна, вони не бачили.

У зв'язку із загостренням польсько-німецьких відносин багатьох в'язнів переводять з прикордонних тюрем у в'язниці на Сході. Степан Бандера опиняється в Бересті. Там його застає початок війни.

Звільнення Бандери з тюрми описується по-різному. Советська преса, посилаючись на протоколи допитів офіцерів Абверу, твердить, що його звільнили німці. Щоправда, допитати німецьких розвідників, які мали б особисто звільнити Бандеру, «Смершу» не вдалось. Це твердження опирається на покази третіх осіб.

Микола Климишин, який в 1939-1941 рр. був у постійному контакті з С. Бандерою, твердить, що тоді і сам Бандера, і інші націоналісти згадували, що його ніби звільнили злодії, які перебували у тій же тюрмі. Климишин приводить дату 10 вересня. З інших джерел дізнаємось, що в'язнична адміністрація евакуювалась 13 вересня. Якщо Абвер справді звільняв Бандеру, то мав би закинути в Берестя свою боївку, що, до речі, мало би бути відображене у звітах агентів. Поки таких звітів не опубліковано, доти до матеріалів допитів полковника Ервіна Штольце («Правда», №106 від 4 травня 1991 року, пізніше передруковано «Вільною Україною») слід відноситись так, як і до всяких інших протоколів допитів у НКВД. Найбільше, що можна буде зробити, коли з решти протоколів допитів, проведених за час своєї кар'єри полковником Шевченком і майором Воротиловим, знімуть гриф «секретно» — це набрати статистику, чи багато допитуваних, які признались до своєї вини, реабілітовані. До речі, варто дізнатись, хто допитував полковника Штольце перед згаданими добродіями, і як справи з такою статистикою у цього попередника. Додамо, що вказаний документ не є якоюсь ревеляцією, щойно розсекреченою КГБ. Він цитується у статті В.С. Ковалю «Що таке ОУН і хто такі бандерівці» (в зб. «Західна Україна: перше десятиріччя після війни», Інст. історії АН УРСР, Київ, 1988).

Це не означає, що згаданий протокол слід відкинути. Він теж є історичним документом, тільки його слід розглянути в контексті

політичної обстановки того часу, коли він знятий: від закінчення Другої світової війни до промови Черчіля у Фултоні. В такому разі ми отримаємо важливий штрих щодо відносин ОУН — НКВД/МГБ. Але про це свого часу. Повернемося до звільнення.

Сам Бандера пише в автобіографії, що його звільнили в'язні-націоналісти, довідавшись про його перебування в тюремному ізоляторі. Зформувавши гурт у кільканадцять в'язнів, він вирушає до Львова.

Бічними дорогами, уникаючи польських та німецьких частин, отримуючи допомогу від українського населення, мандрівники пішки проходять Волинь. Від Ковельщини Степан Бандера вступає у контакт з мережею ОУН, а в Сокалі — з Проводом терену. Тут він нарешті дізнається про майбутні масштаби геополітичних змін:

«...стало відомим, що большевики мають зайняти більшу частину ЗУЗ на підставі договору з гітлерівською Німеччиною». Абсолютний авторитет дозволяє Бандері, не займаючи жодних організаційних постів, тут же почати переорієнтацію мережі ОУН на боротьбу проти большевизму.

З Сокаля Бандера в супроводі Дмитра Маївського — «Тараса» рушає до Львова. Приблизно 27 вересня вони прибувають у Львів. Поки НКВД ще не наладало свою машину, можна було користуватись значною свободою пересування. Хоча Бандера живе у Львові конспіративно, але веде дуже контактний спосіб життя: зустрічається з активом ОУН, діячами церковного і культурного життя.

За два тижні перебування у Львові він разом з членами КЕ активно працює над розробкою плану подальшої боротьби. Позаяк об'єднання більшої частини України під однією владою стало фактом, на перший плян Бандера ставить розбудову мережі ОУН на всіх її теренах. На випадок, якби Друга світова війна поширилась на територію України, активісти ОУН розробляють план розгортання революційної боротьби. За час перебування в тюрмі позиція Бандери суттєвих змін не зазнає — боротьба повинна розгортатись незалежно від розвитку подій у війні. Знаючи з недалекого минулого методи діяльності советських репресивних органів на Сході України, Провід КЕ розробляє план протизаходів на випадок масового знищення большевиками національного активу на ЗУЗ.

В автобіографії Степан Бандера стверджує, що мав намір залишитись у Львові, проте інші члени Організації наполягали, щоб він виїхав за кордон і там вів організаційну працю. Врешті, з-за кордону прийшов кур'єр з наказом перейти на роботу в Провід, і справа стала не до дискусії. В другій половині жовтня Степан

Бандера разом зі своїм братом Василем, що повернувся з Берези Картузької, та чотирьома іншими членами ОУН переходить демаркаційну лінію між Советським Союзом і Німеччиною. На німецькій території то поїздом, то пішки добирається до Кракова.

Краків на той час був свого роду центром українського громадсько-політичного життя на території, окупованій Німеччиною. Було там чимало членів ОУН, які внаслідок війни звільнились з польських в'язниць. Крім політичних питань, вирішуються і особисті. Відбуваються шлюби, що заповідались ще до ув'язнення. Жениться й Бандера. Його дружиною стає Ярослава Опарівська — дочка священника, який був розстріляний поляками за двадцять років до того. Згідно із спогадами Климишина, весілля було скромне, з участю не більше десяти осіб. З того періоду походять найбільш знані фотографії Бандери. Коротке волосся, яке не встигло відрости після тюремної стрижки. Сирій піджак, перша обнова, куплена в Кракові замість одягу, захопленого ще в Бересті.

На численних зустрічах націоналістів у Кракові обговорюється основне питання — міжнародня стратегія ОУН. Згадуються претенсії вчорашніх в'язнів до Проводу, виносяться на громадське обговорення підозри про співпрацю окремих осіб з поліцією. Коли військовий підрозділ полк. Сушка зайняв Самбір до приходу Червоної Армії, в архівах тамтешньої поліції націоналістам вдалось знайти документи, які мали б свідчити про співпрацю Я. Барановського з поляками. Для вивчення документів була створена комісія правників на чолі з д-ром Степаном Шухевичем.

Радикально настроєні націоналісти плянують поїздку С. Бандери, як свого речника, до Голови Проводу полк. А. Мельника.

Німці наразі лише приглядаються до протиріч в ОУН. Незважаючи на договори з Советським Союзом і тісну співпрацю з ним у багатьох галузях, вони розуміють, що в політичній грі карта ОУН може виявитись ваговою. Тому доходить до речей, на перший погляд здавалось би несумісних: на курорті в Закопаному — школа обміну досвідом чільних працівників Гестапо і НКВД, а поруч, у Кракові — центр головної української антисоветської організації.

В листопаді 1939 року Степан Бандера їде на Словаччину лікувати ревматизм. Там, у Піщанах, багато діячів ОУН зібрались підлікувати своє здоров'я, підірване в тюрмах. При наявності лідера завершується ідейне оформлення бльоку невдоволених політикою Проводу ОУН.

Зі Словаччини Степан Бандера їде до Відня. Вийти на Мельника можна було лише через закордонну мережу. Бандера вибрав добре знайому віденську станицю ОУН, через яку йшов зв'язок

КЕ ЗУЗ з Проводом. В кінці року до нього приєднується Крайовий Провідник на Українських Землях Тимчій-«Лопатинський».

В силу свого специфічного положення (він же не займає жодного організаційного поста!) Бандері не випадає їхати до Мельника самому. Тому вони з Тимчієм встановлюють, що поїдуть на зустріч з А. Мельником в Італію вдвох. Діючий Крайовий Провідник підтримує лідера опозиції по всіх принципових питаннях.

До Італії Степан Бандера поїхав першим в 1-й половині січня 1940 р. В Римі, в місцевій станиці ОУН, працював його брат Олександр, який жив там з 1933 року, зробив докторат з політекономії і одружився. Отримавши інформацію про ситуацію в Проводі з перших рук і дочекавшись супутника, Бандера їде на північ Італії. Разом з Тимчієм він зустрічається з А. Мельником і висловлює йому становище опозиції. У життєписі, написаному для американського консульства, Бандера нічого не згадує про вимогу відставки Мельника. Навпаки, можна зрозуміти, що якби Мельник погодився на персональні зміни у Проводі та зміну політичної орієнтації, то С. Бандера і товариші не заперечували б проти його перебування на пості Голови ПУН.

Наслідок зустрічі негативний. Андрій Мельник не погоджується усунути Я. Барановського зі становищ у Проводі. Те ж стосується тодішньої орієнтації зовнішньої політики ОУН та відношення до повстання. Андрій Мельник вважає, що повстання спричинилось би до даремних і нічим не виправданих втрат в українському народі. Степан Бандера має іншу концепцію: «якби більшовики розпочали масове винищування чи виселювання національного активу на окупованих західних землях, тоді ОУН повинна розгорнути широку революційно-партизанську боротьбу, не дивлячись на міжнародню ситуацію».

Через кілька тижнів, у лютому 1940 року С. Бандера і товариші створюють Революційний Провід ОУН. Своїм провідником вони обирають Степана Бандеру. Правнича комісія під головуванням д-ра Степана Шухевича визнає автентичність документів про співпрацю Я. Барановського з польською поліцією. У квітні Бандера з ухвалами конференції та рішенням комісії знову їде до Мельника. Наслідок зустрічі негативний. Мельник оголошує Бандеру поза законом. . .

Було б несправедливо не згадати про спроби порозуміння між відлами Організації (взагалі бандерівці кпили з терміну «розлам» словами приповідки «відколовся дуб зелений від сухої гіллячки»). Ініціатива переговорів виходила від Осипа Бойдуника, тодішнього Головного Контрольного ОУН. Мельник призначив полагоджувальну комісію, в склад якої увійшли Габрусевич, Ленкавський, Сенік, Шухевич, Ярій. 16 червня 1940 року ця комісія

передала Мельникові і Бандері текст узгодженої постанови, згідно якої Барановський, Сенік і Чучман виводились зі складу Проводу, а всі спірні справи мав вирішити новий Збір. Двома днями пізніше лідери підписали цей документ. Далі справа зближення не пішла.

У своїх спогадах мельниківець З. Книш згадував, що в цей же час лідери мельниківського угруповання плянують арешт і знищення Степана Бандери. 13 серпня 1940 року можна вважати днем проголошення війни між крилами організації: Мельник видає постанову, згідно якої Р. Сушко створює «Головний Революційний Трибунал ОУН». Бойовики під проводом Книша займають штаб ОУН в Кракові та затримують бандерівця О. Гасина, у якого відібрали папку з документами. Ревтрибунал засуджує Бандеру і ще дев'ятьох його прихильників до кари смерті. Шляхи до примирення відрізані.

У травні 1941 р. Революційний Провід скликає Другий Великий Збір ОУН, на якому Степана Бандеру обирають Головою Проводу. Андрій Мельник, опинившись у меншості, відстоює своє право бути лідером. Обидві організації розбудовують мережу в Україні, а на окупованій німцями території створюють похідні групи. Для вишколу військовиків за домовленістю з Вермахтом створюються українські військові формації. Не лише керівники підпілля, але й діячі колишніх легальних політичних партій уважають досвід створення підрозділів Січових Стрільців достатньо позитивним для повторення в нових умовах.

Позаяк сталінська пропаганда (а за нею і всі дочірні) витратила багато зусиль, намагаючись показати Бандеру і його прихильників німецькими прислужниками, варто тут навести уривок з програмного документу — з Постанови Другого Великого Збору: «Організація Українських Націоналістів бореться за Суверенну Соборну Українську Державу. . . за новий, справедливий лад на руїнах московської імперії. . . (ОУН) продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення Українського Народу, *незважаючи на всі територіяльно-політичні зміни, які виникли б на терені Східної Європи*». Пропагандисти, які спекулювали на тему співробітництва Степана Бандери з Гітлером, свідомо затемняли політичні пріоритети бандерівської ОУН, видавали окремі тактичні політичні ходи, вимушені ситуацією, за стратегічні цілі. При цьому на повну потужність працювала система подвійної моралі: змова Сталіна з Гітлером про поділ Європи вважалась політично виправданою, натомість домовленість рев. ОУН з Вермахтом про створення військових формувань — злочинною, хоча вояки цих загонів наполягали і домоглися давати присягу не Німеччині і її Фюреру, а Україні і своєму Проводові (див. Мирослав

Кальба. «Нахтігаль», стор. 20; 28-29. Denver, USA, 1984). Можна навести аналогічний приклад з трохи дальшої історії, коли підписання Брестського договору за вказівкою Леніна делегацією Советської Росії уважалось блискучим політичним ходом, а договір Центральної Ради з Німеччиною і Австрією — зрадництвом.

Все ж, головною метою ОУН було створення самостійної держави, і власне політика Москви по відношенні до України заставила націоналістів шукати в Гітлері можливого союзника. Бо що б не говорилось про «розквіт» України у «вільнім Союзі», мільйонні жертви під час сплянованого голоду 30-х років, репресії до інтелігенції як на Сході, так і на Заході України, однозначно говорять про ворожість Советської держави не лише до ідеї державности України, а й до українського народу взагалі. Постсталінська пропаганда і дотепер у своїх демагогічних звинуваченнях не може дати відповіді на запитання: а яким шляхом треба було йти не лише політичним діячам, а й просто порядним людям, щоб оберегти свій народ від дальших мільйонних жертв?

Борючись за Суверенну Соборну Українську Державу, ОУН з рації політичної ситуації мала в Німеччині союзника. Маючи перед собою важку боротьбу зі сталінським режимом, ОУН Бандери вирішила скористатись із допомоги природнього союзника на певному етапі. Інша справа, що зміст «Майн кампф» був Бандері добре знайомий, про що свідчить підкреслена в цитаті фраза. Микола Лебедь у своїх спогадах стверджує, що члени Проводу рев. ОУН усвідомлювали можливість німецьких репресій у відповідь на проголошення державности: «Провід Організації був свідомий того, що Німеччина противиться державній відбудові України. . .».

Власне ми підійшли до тої події, яка так неоднозначно оцінюється в різних колах, до проголошення відновлення Української Державности. Советські історики у своїх «дослідженнях» верзли таку чудасію, що людина, яка звикла логічно мислити, не могла добрати ладу, що ж воно було? Писали, що в цей день гітлерівські прислужники проголосили створення у Львові маріонеткового уряду, а через тиждень Фюрер той уряд розігнав, головних діячів — Бандеру і Стецька — посадив до концлагеру, але то так, про людське око, бо жили вони там у санаторних умовах, мало не в персональних котеджах.

В політиці проголошення державности належить до подій першорядної ваги, і тяжко було зрозуміти, нащо було Фюрерові перше створювати уряд, а потім його розганяти. Хоч нас вчили, що він був «біснуватий», але дії його відзначались чітким пляном, диявольською перфідністю. Без того він не міг би завоювати мало не цілу Європу.

Дещо інакше коментували цю подію політичні опоненти бандерівців — мельниківці. Доцільність Акту вони не визнавали і не визнають, вважаючи, що кінцевого результату він і не міг дати, а для досягнення мети слід було шукати інших шляхів. Важко сказати, чи у варіантах перебігу Другої світової війни була можливість створити українську державу. Імовірно, враховуючи, що теорія «лебенсрауму» входить до початкових умов задачі, такої можливості не було. Але на проблему слід було б подивитись з іншого боку.

Більше десяти років ОУН виховувала молодь на засадах націоналістичної моралі. Утворилась велика організація одностайних, першою заповіддю яких було «Здобудеш Українську Державу або згинеш у боротьбі за неї». Було би надзвичайно дивно, якби молоді люди, оцінивши у Кракові, якої сили організацію вони мають, відмовились від цієї заповіді. Сила впливу патріотичних гасел на молодь доведена неодноразово історією всіх народів світу. Вони виконуються без огляду на небезпеку для власного життя. Чому ж український народ повинен підлягати якимось іншим суспільним правилам? Сталось те, що мало статись після десятиліття інтенсивної пропагандивної роботи. Якщо ж на думку деяких дослідників бандерівська ОУН вибрала нераціональний шлях до мети, то причини помилок слід шукати у попередньому історичному періоді.

Засади націоналістичної моралі не закладали якогось пістету до німців чи Гітлера, скоріше навпаки. Це можна проілюструвати спогадами представника ОУН в Лондоні, Євгена Ляховича, про зустріч з кількома членами Проводу в Берліні. Ляхович почав переконувати співрозмовників, що в інтересах ОУН є взагалі залишити цей терен співпраці гетьманцям. Опоненти аргументували свою позицію тим, що «вийшовши з орбіти рухів Німеччини, ми станемо пасивними свідками світових подій взагалі».

«Що буде, як Гітлер, діставшись на українські землі, замість проголошувати самостійну державу, проголосить українські землі як добич і як колонізаційний терен для німецького народу?» — спитав Ляхович.

«Тут втрутився в дискусію сотн. Р. Ярий і заявив: «Якщо б це сталось, то ми миттю повертаємо нашу зброю й усі інші сили проти німців». (Див. Євген Ляхович. «Діяльність ОУН в Лондоні в 1933-1935 рр.». У кн. «Євген Коновалець та його доба», Мюнхен, 1974).

(Закінчення буде)

о. С. ГАРВАНКО

«В ЄДНОСТІ СИЛА НАРОДУ — БОЖЕ, НАМ ЄДНІСТЬ ПОДАЙ!»

(Закінчення. 2)

ЯКИЙ ЖЕ СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ НАШОЇ ЄДНОСТІ НА МАЙБУТНЄ?...

Це перше і найголовніше питання, коли хочемо обтруситися від порохів і брудів, нанесених вітрами довголітньої неволі.

Тут хотів би ще раз повторити згадку про *дивні й незабутні пляни Божого Провидіння* (чи Промислу). Старозавітний Мудрець так висловився: «Ум людини (або: «Серце людське») обмірковує дорогу, та Господь кермує його кроками» (Прип. 16.9). А Ісус Христос — доповняючи Закон і Пророків (Мт. 5,17) — у НАГІРНІЙ ПРОПОВІДІ точніше вияснив дороги Божого Промислу (Мт. 6,25-34). Ці Божі Дороги є так дивні, що, люди не розуміючи їх, — часто нерозумними богохульствами беруться до «критики».

Візьмемо дивний приклад з нашої української історії останніх двох-трьох років (від ТИСЯЧОЛІТТЯ Хрещення Руси-України). І щоб мене хто не посуджував про мою «глупоту», заявляю з підкресленням, що слідуюча думка є *моєю стислою приватною опінією*:

Особисто вважаю теперішнього лідера Советського Союзу — Михайла Горбачова за мужа і якесь дивне знаряддя Божого Провидіння. Свідомий він цього чи ні, гідний він цього чи ні, є він віруючий у глибинах своєї душі чи атеїст, — *крок, на який він рішився, є виразною інтервенцією Божого Промислу!*...

Горбачов, як людина, є росіянин — чи, як українці популярно кажуть, — москаль. І ним він має право й обов'язок бути, бо таким його Бог створив. Та й між росіянами не всі є «лихі люди» (ось, наприклад, такі як у сучасному поколінні академік Андрей Сахаров чи письменник Александр Солженіцин. . .). І тому особисто — я молюсь за Горбачова, щоб Господь помагав йому та благословив ще кращим розумом.

Своїми першими кроками державного мужа Горбачов показав себе людиною ширших горизонтів та краще думачим, ніж його попередники. Коли тому 50-70 літ назад марксівське мрякобісся, за словами обманця і злочинця Леніна, верещало: «за 50 років ми угробимо Бога»; і коли дядько Хрущов товк черевиком об стіл в

Об'єднаних Націях та наївно заявляв: «*Ми вас угробимо*». . . А пекельна й диявольська система (Божої кари і допущу за невірства людства!) — засліплена своїм мілітаризмом застрашувала вільний (чи за їх термінологією «капіталістичний») світ т.зв. «освобожденієм» і встановленням «диктатури пролетаріята» (нонсенс і іронія у самому вислові!), — то після сімдесятьох років «октябрської революції» і «пабеди камунізма» ми всі є свідками ДИВНИХ ДОРІГ БОЖОГО ПРОВИДІННЯ! . . Свідками проблесків миру без воєнних когорт і різні, без пекельних ракет і нищівних атомних споруд.

Одним розумним актом рішення провидінної людини позникали ГУЛАГ-и і табори смерти, позникали кагебівські садистичні катівні, а отворено доми молитви (хоч спочатку тільки для режимної і цезаропапістської «святейшої православної» і «толька на руском»!), як і допущено релігійну літературу, зразу також із дітвацькими страхопудними обмеженнями. А найбільше і справжнє «чудо» — це свобода вислову і маніфестацій (також параноїчно обмежувані та контрольовані в перших місяцях).

Та й саме в такий надзвичайний і досить дивний час діяння Божого Промислу і на наших українських землях ми стаємо перед ВЕЛИКИМ ПИТАННЯМ, від якого залежатиме наше БУТИ або НЕ БУТИ! Це питання більш конкретно і практично так звучить: *якої нам треба співпраці із згаданим на початку Божим правопорядком? . . та які мусять бути передумови нашої справжньої національної і релігійно-церковної ЄДНОСТИ? . .*

Відповідь виходить сама собою із заключень проведеної історичної аналізи та з надходячих до нас вісток про зрив і відродження Народу на Рідних Землях.

А). Під народнім і побутовим оглядом: коштом усіх можливих зусиль приучуймо самих себе і наші підростаючі покоління — БУТИ СОБОЮ, а не якимсь погноєм чи добривом на чужий ґрунт, або за словами Івана Франка: «тяглом у поїздах їх бистроїзних».

Першою і підставовою умовиною нашого народнього самобуття (нашої ідентичности) є наша РІДНА МОВА. Як у всіх народів, так і в нас: *у своїй Рідній Хаті — своя рідна мова*. Ми можемо і в теперішніх часах є конечним учитись і других мов, бо кількомовність є виявом і мірилом інтелігентности людини й народу, але допускати таку дивовижу, що в містах України «не почуєш української мови» — це справді ганьба й підлота, яких чим скоріше треба позбуватись. Раз Україна не є колонією Москви, а окремою і «конституцією забезпеченою» Українською (хоч тим часом Советською Соціалістичною) Республікою, — то що це за глум і

* Про справжній МИР ХРИСТОВИЙ і гонку зброєнь була стаття в місячнику «СВІТЛО», Торонто — числа за липень-серпень і вересень 1985.

брехня та обдурювання людства таким абсурдним явищем, що ця «Республіка» *не має своєї державної мови?*... Чи ми не повинні паленити зо встиду, що ми до такої підлоти дійшли?... Пробудім-ся і повторяймо за Великим Франком: «від сорому, який нащадків пізніх палитиме, заснути я не можу».

Треба дати велике признання нашим письменникам в Україні, що взялися до цієї справи і видвигають та просувають справу популяризації та удержавлення нашої мови. При тому слід звернути увагу на відповідне вироблення і добір письменників, бо тепер настала «мода на письменників».

Кожний хоче бути письменником, та бувають ці «поезії» чи «літературні твори» такі пусті і убогі змістом, що хіба на смітник їх викидати, а не в літературні збірки.

Недавно бачив у котромусь із наших часописів (чи не в мюнхенському «ШЛЯХУ ПЕРЕМОГИ»?...) такий «твір», — але з такою «зінтернаціоналізованою» мовою і з таким покрученням іменників та прикметників з жіночого на чоловічий і противно, — що «пожалься, Боже»; шкода часу на таку писанину чи базгранину, і шкода часу — таке брати до рук. Не опоганюйте, Браття Письменники, нашої мови! І не творить кожний свою іншу й «нову» граматику... Або таке чудовисько вже цей раз певно у згаданому «ШЛЯХУ ПЕРЕМОГИ» подибав: «Воплочення Божої Мудрости... за Євангелістом Євгеном». Дорогий Брате! Коли ти обучений чи вихований у безбожній виховній системі і не маєш поняття про християнську богословію, — то не берися до богословських питань, бо і себе, і нас усіх осміщуєш. Сьогодні письменник мусить бути високо освіченою людиною.

Не заграваймо всі в ролю письменників, а видаваймо з себе і філософів трохи та інших вчених з усіх галузей науки! «Праця єдина з неволі нас вирве, нумо ж до праці, брати!

Б). *Під релігійно-церковним оглядом:* Церква і релігія — *це духовість народу*. Коли ж ця духовість розбита і в хаотичному стані, то такий народ нічого собою не може представляти і замість благословення — проклін Божий буде стягати на себе.

Доходять з України вісті, що там на руїні безбожництва — секти множаться: баптисти, п'ятдесятники, суботники, свідки Єгови та всякі інші «Євангельські об'єднання» (чи властиво роз'єднання!).

Христос оснував і залишив ОДНУ ЦЕРКВУ, збудовану на Петрі-Скалі (Мт. 16, 18-19). Поминаючи перші християнські ересі IV-VIII століть, перший великий розлам у Христовій будівлі стався в XI сторіччі за Михайла Керулярія, а другий, ще більший (бо й з перекрученнями євангельської науки!) у XVI сторіччі за Мартина Лютера, від якого уже почали множитись секти (*а не Церк-*

ви!) одна за другою, і всі хочуть себе звати «церквами». А вони не є збудовані на Петрі, тільки є модерними посівами лукавого на тлі кризи християнства і загалом духової кризи людства. Вони відкинули св. Тайни — засоби освячування і спасення, а Св. Письмо — Біблію аж до смішності раз буквально, то знов символічно (відповідно до своїх забаганок) пояснюють, не підчиняючись ніякому Учительському Урядові Церкви (див. 2 Пет. 1, 20-21 і 2,1-2).

Сумно стрічати наших людей з України, які емігрують у вільний світ і заявляють себе сектантами та по два або й три рази розведені; а й з тими, що їх «партнерами життя» числяться, — таке саме: Бог зна, де і коли «жонаті»?.. Чисто так, як Ісус Христос заявив жінці-самарянці (Ів.4,18). Де ж ця наша «християнська Україна»?.. Де правдиве християнське виховання народу? Які то ми «члени тіла Христового — що ним є Церква»?.. Які «храми Святого Духа»? (1 Кор.6,15 і 19 та 12,27; також Ефес. 5,30). Чи міг би Апостол Павло сьогодні заявити нам: «ви не чужинці більше і не прихожі, але співгромадяни Святих і домашні Божі, збудовані на підвалині апостолів і пророків, де наріжним каменем — сам Ісус Христос» (Ефес. 2,19-22). І також — коли Церква наша Мати, то ми, як її вірні діти, — повинні цю нашу Матір пізнавати, інтересуватись нею, жити її життям (лат. вислів у богослов'ї: «сентіре кум Екклесія»). А то часто по наших хатах можна подибати різні детективні й кримінальні чи порно-еротичні романи (або в «найкращому разі» сектантами підкинені памфлети про «скандали в католицькій Церкві») — а якогось доброго катехизму чи щось соліднішого з християнсько-католицької літератури, то шкода й думати про це. Чи справді ми збудовані на підвалині апостолів і пророків? — як згадав Апостол. . . Нехай приклади і спосіб нашого щоденного життя засвідчують про це.

В.) Під економічним та екологічним оглядом: «Україна — земля медом і молоком текуча», а при розумному систематичному господарюванні ще й «шпихлір Європи». . . Та до чого довела «будова соціалізму і комунізму»?..

Після Чорнобильської катастрофи письменник Леонід Полтава так писав: «Примара Сагари постає над Україною. Слід провести негайно Всеукраїнський референдум проти будування нових бльоків на Україні». . . АЕС (атомні електростанції — С.Г.) випивають нашу майбутню воду, випивають життя наших дітей і внуків». . . (На тему екології): «Переорані луки, висушені ставки, озера, річки, викорчовані столітні верби і дуби — це не лише фізичне знищення природи, її джерел і гумусу (чорнозему — С.Г.). Це нищення духу народу, його духовости й душі (Леонід Полтава, *Що діється в Україні?* — «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» з 8 жовтня 1989: передрук з «НТ» — *Національна Трибуна*).

Тут кілька звичайних — простеньких запитів: ПОЩО і до якого *лиха* було творити штучні водоймища та на злобу чи глупоту заливати тисячі гектарів нашої родючої землі? . . . Чому ці суми марнотратно викиненого гроша не обернено на будови природних гідро-електричних станцій на стількох водопадах українських рік? . . . Чому аж тисячі кілометрів гнати енергію з України у Московщину чи аж на Сибір — коли там також є природні ресурси енергії? . . . Навіщо нам чорнобильських та інших атомних споруд з їхніми постійними небезпеками затроювання людського та й усякого органічного життя? . . . Природи не ошукаєш! Ані не зможеш її змінювати чи «поправляти», бо вона тяжко на тобі помститься і не дасть себе надужити. Її Богом установлені від віків закони є поставлені на службу людині та на підтримування життя людини так, що зловживання цих законів доводитиме до катастроф і загибелі. Атом і радіація в надрах землі певно має якісь творчі й позитивні дії чи процеси для підтримування життя на нашій планеті. ОДНАК видобуті з надрів наверх ці самі процеси можуть витворювати противні наслідки.

Про це вже мусить дбати наш народ, як властивий господар своєї землі — через свій народній Уряд, що править і виконує волю СВОГО НАРОДУ та з *рідного Києва*, а не з далекої і чужої Москви. Москва є для Росії (так як Варшава для Польщі, Лондон для Англії чи Париж для Франції і т.п.), а для України є Київ, — і тоді буде лад і правопорядок у світі. В Україні і Києві (УМИСНЕ пишу Київ — Київ, а не русизм Кієва — С.Г.!) мають правити *свої люди*, а не лакеї чи підлабузники Москви. Часи колоніалізму безповоротно минули, чи минають, і ми маємо жити — як і другі народи — життям ХХ сторіччя, а не в атмосфері кріпацтва минулих століть.

Ще раз повторюю вище сказане: першим із симптомів чи виявів нашої ВОЛІ має бути своя рідна УКРАЇНСЬКА МОВА. Народ без своєї мови не є народом. Це труп без голови. Як це неприємно чи властиво понижаюче — чути від тих, що відвідували Україну, що на вулицях Києва, а ще більше Одеси чи Харкова *«ніде не почувеш» української мови*. . . ХТО МИ ВЛАСТИВО Є??? . . . І що це за Українська Республіка без державної української мови? . . .

А що з ХРИСТИЯНСЬКОЮ УКРАЇНОЮ? . . . Що із кличем ОДИН БОГ, ОДНА ВІРА І ОДНА ЦЕРКВА (парафраза Ефес.4,3-6)? . . .

Бо ж і в Св. Літургії молимося: «І дай нам *єдиними устами і єдиним серцем* славити й оспівувати пречесне і величне ім'я Твоє, Отця, і Сина, і Святого Духа, нині і повсяк час». . . Ми прийняли *апостольську віру* ще заки була ОДНА ЦЕРКВА (ще перед роздором Керулярія — як була згадка!). Ця *апостольська віра*, прийнята через Візантію, стала офіційно-державною вірою нашої

київської, а згодом і галицької митрополії. А пізніша надбудовка-суплемент у виді московського патріархату — це чужий і непотрібний нам твір. Це цезаропапистське оруддя московських царів для обмосковлювання нашого народу — *добре для них, а не для нас*.

І Апостол колись сказав: «Євангеліє, яке я вам проповідував, не від людей; бо ж я його не прийняв, ні навчився від людини, а через Об'явлення Ісуса Христа» (Гал.1,11-12; також 1 Кор.15, 1-3; Ефес.3,3). «Та коли б чи ми самі, чи ангел з неба проповідували вам інше від того... нехай буде проклят-анатема»... «Дивуюся, що ви так швидко покинули того, хто вас покликав благодаттю Христа і перейшли на інше євангеліє... деякі баламутять вас, бажаючи перемінити Євангеліє Христове» (Гал.1,6-9). «Отож благаю вас я, Господній в'язень, поводитися достойно покликання, яким вас покликано, в повноті покори і лагідності... стараючися зберегати ЄДНІСТЬ ДУХА зв'язком миру» (Ефес.4,1-3). А слова Апостола мають запоруку і печать слів Господніх: «Небо й земля пройдуть, слова ж мої не пройдуть» (Мк.13,31 і Лк. 21,33) та «ні одна йота, ні одна риска з закону не перейде, поки все не здійсниться» (Мт.5,18 і 20).

Хто ж були творці всіх «нових християнських релігій» (чи, як ми кажемо, «сект»?... Це всі ті, що із-за своїх збунтованих пристрастей чи ображених амбіцій, чи прямо для матеріальної наживи і жадоби гроша** не хотіли послухати Церкву і почали «на Євангелії бізнес чи інтерес робити»... А Христос перестеріг: «коли ж не схоче слухати Церкви — нехай буде для тебе як поганин і митар» (Мт. 18,17). А митарі-митники в загальній opinio — це були збирачі грошей, отже й грошолоби, чи грошороби (англ. «money-maker»), таким св. Павло дав оцінку в 1 Тим. 6,9-10; Ефес. 5,5 і Євр. 13,5.

Коли читати об'єктивні життєписи або оцінки про тих «творців нових церков», — то аж лячно й моторошно стає, коли подумати, до чого людство доходить на пункті релігійності і як люди могли піти за такими висланниками диявола і лжепророками. І як наш «побожний народ» у своїм «анальфабетичнім християнстві» дає себе обманювати якраз такими ложними «пророками». Та ще й без надуми у своїй неграмотній «набожності» співає: *«Боже, нам єдність подай!»*.

Таку роботу для «єдності» і таку «євангелізацію» Ісус Христос назвав роботою чи «діяльністю» *злочинів і розбійників* (Ів.10,1 і 8). Св. Ап. Петро назвав це «розбещеністю» й «зажерливим торгуванням» («ложних учителів, що вводять погубні ересі»: 2 Пет.2,1-3). А

** Прикладом може бути кореець Мун (Sung Myung Moon) в США зо своєю «Reunification Church» («Moonies»).

св. Павло у прощальній бесіді до пресвітерів Ефесу сказав: «Я знаю, що по моїм відході ввійдуть між вас вовки хижі, які не щадитимуть стада. Та й з-поміж вас самих повстануть люди, що говоритимуть погубні речі, щоб потягнути за собою учнів» (Ді. Ап. 20,29-30).

Мимоволі насуваються на думку і під розвагу слова Шевченка: «Учітеся, брати мої! — думайте, читайте!». . . та й «Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрость би була своя!». . .

А до цих слів ще й оці з народньої пісні:

«Єднаймося, діти України!
Єднаймося сміло в один вал, —
бо єдність — *це велика сила*,
що будить в нас душі запал.

Єднатись нам пора велика:
надходить волі й слави час. . .
щоб сильних єдністю в цю хвилю
застав *до діл готових нас*.

Тоді всміхнеться Україна
прибита горем — лихом літ,
і засіє злотоверхий
наш Київ славою століть!

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —

ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,

ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН

І ФОНД АБН!

Поезія

О. Г.

УКРАЇНИ

Слово на свято Листопадових Роковин

Із темних провалів столітньої неволі,
Із глибини страждань в ворожому ярмі,
Із хвиль кривавих рік на боевому полі
Та з прірв закованих рабів в тюремній тьмі —

Ти, Земле Рідная, о, Земле України,
Вознеслась вольная ще раз на свій престол!
Державу Народа Ти двигнула із тліни,
І сонцем блиснув Твій державний ореол.

О, Нене Рідная, о, Україно Мати,
Яке же свято це, якої ж слави день!
Якими ж гимнами Твій подвиг прославляти,
В якому храмі нам співають Тобі пісень?

Твоя державність нам — цілющее проміння,
Нам свобода Твоя — увесь вогонь буття.
Від покоління вже у нас до покоління
Нам воля мріла в снах — загравою життя.

О, Нене Рідная, о, Україно Мати,
Яке же свято це з Листопадівим Днем!
Нам розсвіт волі в нім судилось величати,
Й запалювать серця героїським жар-вогнем.

У нас же кров батьків, — кров добра, гайдамацька,
Хмельницький прадід нам, й Мазепа наш Герой,
І в нас є вдача їх — бунтарська і юнацька,
І в нас горить душа на вид лицарських зброй.

І хоч ще раз зайшло нам ясне сонце Волі,
І знов наш край в пітьмі, в оковах ворогів,
То ні — ніколи ми не скоримось неволі,
Не лишимо ми рук у скрутах ланцюгів!

Ми встанем ще раз за Волю України,
Ми — Революції об'єднані сини.
І двигнемо ще раз престол наш із руїни,
А шабля нам здійснить державно-творчі сни.

Так будь прославлений увік, Дне Листопада,
І душі нам кріпи до болю, що гряде.
А там — з розкутих рук знов вийде рідна Влада,
І вольний стане люд, і вольний Край буде.

П. КАРМАНСЬКИЙ

НІ, НЕ РИДАТИ!

Ні, не ридати, а кусати встекло
Уста, що хочуть сповідати муку!
Носити в серці накупіле пекло
І ждати й ждати боевого згуку.

Перепоїти всі бажання ядом,
Жаждою помсти, що голодна вие.
І вбити в серці спочуття над гадом,
Що в собі трійло скорпіонів криє.

Не примлівати й вогню не гасити,
Який жене нас до воріт Содоми!
Пестити тугу, в надрах серця скриту,
Якій незнана слабість перевтоми.

Хай мука й туга зродять покоління,
Що ніж свячений стисне під полою,
На Вавель гряне й люто об каміння
Дітей Неронів поб'є головою.*

* Див. Псальма СXXXVII.

Від Редакції «В. Ш.»: Вірші О. Г. «Україні» і П. Карманського «Ні, Не Ридати» взяли ми із «Українського Декляматора», том II, видання «Українського Голосу», Вінніпег, Канада, 1938 р.

Ганна ЧЕРІНЬ

ПОЕТАМ
(ОКТАГОН)

1

Як думка запливе до голови,
Чи то для праці, а чи для забави,
За нею вслід на крилах мрій пливи —
Не для грошей, чи зиску, не для слави.
Пливи, пливи на білі острови,
На сонця блиск і на блакитні трави.
Нехай ці острови зелені, а не білі,
Думки про світле нам незмінно милі.

2

Думки про світле нам незмінно милі,
Бо чорні будні серце облягли,
І побороти їх ми вже не в силі —
Не так то легко вибратись з смоли.
Летіли б геть — так що ж, як ми безкрилі
Й покірні, як згорьовані воли.
Нам сказано: пасися і живи,
Але вважай і пута не порви.

3

Але вважай і пута не порви,
Бо сам себе посадиш у темницю.
Ріка веде в потайні рукави
Й ховає під водою таємницю.
Під нашароване багно в рови
Тебе довічна забере в'язниця. . .
А все ж не сумнівайсь у власній силі,
Хоч би тебе пекло, як у горнилі!

4

Хоч би тебе пекло, як у горнилі,
Лише собі самому дорікай.
Не знаєш ти, що люди є двожилі,
І в кожному пеклі є маленький рай?!
Коли заграють очі посивілі,
І оживе завмерлий водограй,
Побачите: в нещасті винні ви.
На поміч Бога марно не зови!

5

На поміч Бога марно не зови,
Він не допоможе тим, хто сам не може,
Хто так боїться порухом брови
Запідозріння викликать вороже,
Що лиш вночі прозірливість сови
На полювання виставити може.
Звідкіль ти взяв, що ми такі безсили?
Збери й підсиль думки свої несмілі!

6

Збери й підсиль думки свої несмілі!
А потім рвись до спротиву, до дій.
Думки ростуть, міцнішають у ділі —
У боротьбі гартуйся і радій!
Поете! У твоїм інтимнім стилі
Будуй життя з відважних юних мрій,
Щоб гостре слово стало кулеметом.
А як зробити це? Яким секретом?

7

А як зробити це? Яким секретом?
Велика сила вільнолюбних слів!
Заграє слово сурмою — клярнетом,

Могутністю всепереможних злив.
Спинити слово хочете? Та де там!
Ніхто цього на світі не зумів.
Та як оволодіти цим секретом?
Відкрий! На те вродився ти поетом!

8

Відкрий! На те вродився ти поетом,
Щоб знати чари всемогутніх строф
І ніжне слово обернуть стилетом,
Щоб рятувати душі з катастроф.
Якщо не діє куля — бий багнетом,
Розколюючи нарости епох,
Щоб після бою мандрували ви
На сині трави й білі острови.

9

ЯК ДУМКА ЗАПЛИВЕ ДО ГОЛОВИ
(ДУМКИ ПРО СВІТЛЕ НАМ НЕЗМІННО МИЛІ) —
«...АЛЕ ВВАЖАЙ І ПУТА НЕ ПОРВИ,
ХОЧ БИ ТЕБЕ ПЕКЛО, ЯК У ГОРНИЛІ...»
НА ПОМІЧ МАРНО БОГА НЕ ЗОВИ,
ЗБЕРИ Й ПІДСИЛЬ ДУМКИ СВОЇ НЕСМІЛІ.
А ЯК ЗРОБИТИ ЦЕ? ЯКИМ СЕКРЕТОМ?
ВІДКРИЙ! НА ТЕ ВРОДИВСЯ ТИ ПОЕТОМ!

21 червня 1991

З нової книжки поезій «Квіти Добра і Зла».

Наука, дослід

Володимир КОСИК

НІМЕЧЧИНА І АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ

Заки розглядати становище Німецького Райху щодо Акту проголошення відновлення Української незалежної держави 30 червня 1941 року потрібно коротко пригадати обставини цього проголошення.

Відділи німецької першої альпійської дивізії Вермахту і першого батальйону полку «Бранденбург» д.о.з. 800 (для окремого застосування 800), а з ними також українська частина «Нахтігаль» вступили без бою до Львова 30 червня о год. 4.20 вдосвіта. Німці відразу вивісили на цитаделі военний прапор Райху¹.

Після обіду прийшла до Львова похідна група ОУН-Бандери, із заступником Бандери Ярославом Стецьком на чолі. Її завданням було, не чекаючи на ніщо, зайнятися проголошенням відновлення самостійності Української Держави і встановленням української влади. Після візиту Я. Стецька у митр. Андрея Шептицького та контактів з деякими представниками громадянства, зокрема провідними людьми ОУН-Бандери, скликано на 8-му годину вечора Національні Збори. Тим часом доручено І. Равликові творити українську поліцію.

На Національних Зборах, якими проводив Ярослав Стецько, прийнято запропонований з рамени ОУН-Бандери Акт проголошення відновлення Української Держави і номінацію Ярослава Стецька головою уряду². Але на збори прийшло двох непрошених гостей, старшин німецької контррозвідки (абвери): капітан проф. Ганс Кох і майор цу Айкерн. Довідавшись випадково про збори в палаті митрополита, вони прийшли майже під кінець зборів, але мали час зрозуміти, про що йдеться, і капітан Кох навіть попросив слова.

Присутність на зборах двох офіцерів Вермахту та інтервенція Коха (щоправда, обережна, але повна перестороги) витворили неясну ситуацію і спричинилися до її двозначної інтерпретації, викликаючи в багатьох враження, що німецька армія поставилася

1. ВА-МА RH 20-11/45, звідомлення 08.55 з 30.6.41.

2. Докладніше про Національні Збори і прийняті документи гл. Я. Стецько, *30 червня 1941. Проголошення відновлення державности України*, Торонто-Нью-Йорк-Лондон, 1967; Кость Паньківський, *Від держави до комітету*, 2-ге вид., Нью-Йорк-Торонто, 1970.

неутрально, а то й прихильно до української державности. Це можна відчувати, між іншим, зі «Звіту з Національних Зборів українців Західньої України», який був написаний українцями. Про прихильне ставлення німців до Української Держави було передано інформацію по львівському радіо два рази ввечір 30 червня і рано 1-го липня.

Треба ствердити, що радіопередача відбулася без найменшого відома чи згоди німців. Український батальйон «Нахтігаль» і деякі німецькі частини отримали від головного командування німецької армії доручення взяти під охорону основні публічні будівлі й стратегічні пункти міста, в тому й радіостанцію. Тим самим українці мали короткий час доступ до радіостанції і могли приготувати, на доручення Я. Стецька, радіопередавання з інформацією про проголошення Акту. Це було тим більше можливим, бо місцеві чинники Вермахту в перших годинах не здавали собі справи, що проголошення відбулося без згоди німців. Важливим є ствердити, що коментатор програми, беручи сподівання деяких українців за реальність, не зовсім вірно поінформував світ про подію 30 червня.

Радіопередачу зі Львова записано у Кракові та, мабуть, в інших місцях, наприклад, у Жовкві. У Кракові українські чинники чули її о год. 11-ій 1-го липня. На її підставі Президія Українського Національного Комітету, що був створений 22 червня 1941 року стараннями ОУН-Бандери і до якого ввійшли представники усіх політичних сил, за винятком ОУН-Мельника, випустила ще цього самого дня «Інформативний листок ч. 1».

У цьому «Інформативному листку» було сказано, що, згідно з повідомленням *«Української Націоналістичної Висильні ім. полк. Євгена Коновальця»* у Львові відбулися *«Крайові законодавчі збори»*, на яких було зачитано *«акт відновлення Української Соборної Держави»*. Згідно з радіопередачею, на зборах були репрезентовані німецькі збройні сили *«вищими старшинами німецької армії»* та, крім цього, були овації *«на честь вождя Німеччини Адольфа Гітлера, німецького народу та німецьких збройних сил»*. В «Інформативному листку» далі сказано, що, згідно з повідомленням львівського радіо, *«відпоручник німецького уряду д-р Кох зложив привіт українській владі і українському народові»* та що радіовисильня подала також до відома Пастирський Лист митрополита Шептицького, в якому висловлено підтримку українській владі³.

До якої міри витворився — на підставі цього повідомлення — хибний погляд про становище німців до Акту 30 червня видно хоч би, наприклад, зі «Звідомлення з Райху» із 3 липня 1941 року, що

його виготовила служба безпеки СС-ів (СД) і яке описувало настрій українського населення в Генеральній Губернії в наступний спосіб:

«Вибух війни проти Советського Союзу, згідно з донесеннями, викликав великий ентузіазм серед українців у Генеральній Губернії. Тепер загально всі думають, що нарешті буде створена незалежна Українська держава. Повідомлення львівського радіо з 30.6.1941 року про створення українського уряду для Західної України і проклямація архієпископа Шептицького зробили велике враження. Загально всі вважають, що цей уряд наставлений вермахтом. . .»⁴.

У дійсності справа представлялася зовсім інакше. У таємних планах Гітлера і націонал-соціалістичної Німеччини не було ніякого місця для Української самостійної Держави. Як відомо, у березні 1939 року Гітлер не погодився на існування самостійної Карпатської України і віддав її Мадярщині. Також договором Ріббентропа-Молотова з 23 серпня 1939 року Німеччина погодилася, у випадку ліквідації Польщі, віддати Москві західні землі України. А запланувавши у червні 1940 року напасти на Советський Союз, Гітлер виразно заявив перед найвищим командуванням армії: «Після того Україна, Білорусь, Балтійські держави — наші»⁵. Конкретні плани окупації виготовлялися починаючи від березня 1941 року, і вже тоді було передбачено, що влада в окупованих країнах Сходу Європи буде в руках німецьких «райхскомісарів». У квітні і травні виготовлено детальні плани розподілу зайнятих територій на «Райхскомісаріати» та устійнено їхній адміністративний поділ, в тому також «Райхскомісаріату Україна»⁶. Все це передбачалося в рамках загального плану здобуття «життєвого простору» для Німеччини.

Отримавши 2 липня 1941 року інформації про проголошення відновлення Української самостійної Держави, Берлін негайно рішив її тихцем зліквідувати. Джерелом інформацій Берліну був, з одного боку, «Інформативний листок ч. 1», який відразу попав

4. *Meldungen aus dem Reich 1938-1945*, Band 7, Herrsching, 1984, S. 2486.

5. Generaloberst Halder, *Kriegstagebuch*, Bande 2, Stuttgart, 1963, S. 49-50. Згідно з нотатками (дехто називає це протоколом) генерала Гальдера, на нарадах ген. штабу 22.7.1940 р., Гітлер, ніби, визначив наступну політичну мету війни проти Росії: «Українська Великодержавна, Балтійський союз держав, Білорусія, Фінляндія. . .» На цій підставі багато авторів почали ширити твердження, що метою Гітлера було створення самостійної Української держави (*Als politische Ziele des geplanten Feldzuges nannte Hitler: die Neubildung eines Ukrainisches Reiches, eines Baltischen Staatenbundes und Weissruslands. . .*), Ibid., S. 33). Але ці автори забувають додати, що декілька днів пізніше, 31.7.1940 р., Гітлер вже говорив зовсім виразно про анексію цих територій до Райху.

6. Cf. W. Kosyk, *L'Allemagne national-socialiste et l'Ukraine*, Paris, 1986, pp. 84-87.

німцям в руки, і лист Володимира Стахова з 2 липня, якого він вручив у міністерстві закордонних справ Райху в Берліні, а з другого боку — звідомлення штабів «айнзацкомандо» Поліції Безпеки і СД.

Відділи (айнзацкомандо) ПБ і СД йшли відразу за лінією фронту із завданням «прочищувати» зайняті терени та інформувати Головний уряд Поліції Безпеки і СД Райху у Берліні про ситуацію на окупованих територіях. Вони єдині були уповноважені займатися політичними питаннями на цих територіях. З початком німецько-совєтської війни, на підставі донесень цих «айнзацкомандо», шеф Поліції Безпеки і СД у Берліні почав виготовляти для урядових інстанцій строго таємні звідомлення про події, ситуацію, настрої населення п. з. «Звідомлення про події в ССРСР» (спочатку 25 примірників, потім 65 прим.). Ці звідомлення, як також пізніші «Звідомлення про діяльність і ситуацію» та «Повідомлення про зайняті території Сходу» є незвичайно цінним джерелом інформацій про те, що знали німці про ситуацію на Сході, в тому також на території України.

Де кілька годин після приходу до Львова німецьких частин — отже, також 30 червня — прибув туди також передовий відділ «айнзацкомандо» 46 Поліції Безпеки і СД, а наступного дня, 1-го липня, прибули решта цього «айнзацкомандо» і повністю «айнзацкомандо» 4а⁷, разом біля 200-300 людей. Обидва «айнзацкомандо» належали до айнзацгрупи Б, яку перейменовано 11 липня 1941 року на Айнзацгрупа Ц. Вони зайнялися всіма справами безпеки, політичної надійності і репресіями супроти населення, зокрема проти жидів і поляків у Львові. На українській території ще діяли «айнзацкомандо» 5 і 6, а згодом «айнзацкомандо» 4а і 4б стали «зондеркомандо» 4а і 4б.

«Звідомлення про події в ССРСР ч. 10», яке було виготовлене в Берліні 2 липня, інформувало німецькі урядові чинники, що *«елементи групи Бандери, на чолі з Стецьком і Равликом, зорганізували (у Львові) міліцію і покликали до життя магістратське бюро. У противагу групі Бандери айнзацгрупа зорганізувала українську політичну самоуправу міста. Дальші заходи проти групи Бандери, зокрема проти самого Бандери, приготавляються. Вони будуть якнайскорше переведені»*⁸.

Першим кроком цих заходів, прийнятих 2 липня 1941 року, було негайно взяти під домашній арешт деяких українських діячів, у першу чергу Степана Бандеру⁹. Наступного дня, 3-го липня, на доручення Берліну, окрема слідча комісія на чолі з державним підсекретарем Кундтом, до якої входили асесор (суддя) фон Бюльов, д-р Фель, і пізніше полк. Бізанц, покликала на переслухан-

7. BA R 58/214 ff. 45, 54.

8. Ereignismeldung UdSSR. Nr. 10, BA R 58/214 ff. 53-54.

9. BA R 58/214 f. 59.

ня членів президії Українського Національного Комітету в Кракові (д-ра Горбового, проф. В. Андрієвського, В. Мудрого, д-ра Шухевича), як також Степана Бандеру.

Як виявляють німецькі таємні архіви, вже на початку розмови, коли в кімнаті ще не було Бандери, Кундт сказав, що Український Національний Комітет не є визнаний, а він говорить з викликаними українцями лише як зі звичайними людьми. Кундт далі заявив, що зміст «Інформативного листка» не відповідає правді. Урядові чинники у Берліні нічого не знають про український уряд, його поставлено без їх відома. Кундт висловив сумніви про те, що Кох міг брати участь у Національних Зборах. Львів належав до зони воєнних операцій, в якій ніхто не може займатися політикою. Тому Кундт висунув також можливість, що інформацію про український уряд у Львові передала якась російська радіостанція з метою диверсії, щоб ширити замішання.

В інформації, переданій по радіо зі Львова, було сказано, що Німецький Райх і німецька армія є союзниками українців. Кундт це гостро заперечив і заявив українцям: *«Лише Фюрер провадить боротьбу і не існує жодних українських союзників. . . Ми ніякі не союзники, а завойовники советських територій»*¹⁰.

Коли в кімнаті вже був Степан Бандера, Кундт зажадав, щоб він відповів, чи це він дійсно дав розпорядження покликати до життя український уряд. Бандера відповів, що так, і заявив, що зробив це в імені ОУН, яка стоїть у проводі українського народу і єдина провадить збройну боротьбу за самостійну Україну і тому має право творити український уряд. Бандера відважно додав: *«Даючи розпорядження (в цій справі) я не спирався на жодний наказ, ні на жодну згоду німецьких чинників, а лише на мандат, що його я отримав від українців»*¹¹.

У «Звідомленні про події в ССР №11», виготовленому в Берліні 3 липня, сказано: *«Айнзацгрупа Б повідомила 2 і 3 липня 41 р. про спроби національних українців, які стоять під проводом Бандери, проголошенням Української Республіки (і) створенням міліції поставити німецькі чинники перед доконаним фактом»*¹². При тій нагоді звідомлення говорило, що «група Бандери» вже поширює летючку, в якій сказано, що український визвольний рух, який раніше поборювала польська поліція, тепер буде поборюваний німецькою поліцією¹³.

Урядова комісія в справі дослідження подій 30 червня у Львові вияснила справу участі в Національних Зборах німецьких офіце-

10. Niederschrift über die Rücksprache mit Mitgliedern des ukrainischen Nationalkomitees und Stepan Bandera vom 3.7.1941, BA NS 26/1198, S. 1, 2.

11. Ibid., S. 7-11, 14.

12. BA R 58/214 f. 58.

13. Ibid., f. 59.

рів. Вона переслухала 8 липня 1941 року майора цур Айкерна, як також СС-оберштурмфюрера Баєра, 9 липня майора Вайнера, 10 липня проф. Коха, а 11 липня посадника міста проф. Полянського. Виявилося, що Кох і цур Айкерна прибули до Львова 30 червня біля год. 19.20. Зайшовши до палати митрополита, вони довідалися про «важливе зібрання» в будинку «Просвіти».

Вони пішли туди, але не могли дістатися на залю звичайним входом, котрий був вщерть заповнений людьми, а ввійшли через схід для артистів і тому опинилися відразу на сцені. Проф. Кох свідчив, що, побачивши в президії Я. Стецька, вони негайно покинули сцену. Тоді посадник міста Полянський з'ясував їм коротко перебіг зборів і сказав, що збори прийняли Акт відновлення Української самостійної Держави. Тоді Кох попросив слова, щоб вияснити справу. Він заявив, що країну зайняли війська Адольфа Гітлера. Завданням українців є зберігати лад і порядок та взятися назад до праці. Тепер війна і не можна робити жадної політики. Тепер треба тільки працювати і слухати. Свое слово з пересторогою Кох закінчив словами «Гайль Гітлер». Після цих слів — як заявив перед комісією Кох — зірвався з місця Ярослав Стецько і крикнув «Хай живе Бандера!» Після цього, подавши українським діячам руку, за винятком Стецька (!), Кох і цур Айкерна покинули збори¹⁴.

Згідно зі свідченням проф. Коха, він почав опісля доводити до відома визначним українцям у Львові негативне наставлення німецьких чинників до Стецька і переконував, що немає жодного українського уряду. Дальше він заявив, що Я. Стецько пробував контактувати його «в імені Української Республіки», але Кох відповів, що прийме його лише як приватну людину, бо жодного українського уряду немає.

Приступивши до формування уряду, Ярослав Стецько одночасно намагався добитися свого рода міжнародного визнання. Дня 3 липня він вислав листа до Гітлера, в яким, признаючи заслуги німецької армії в боротьбі з большевизмом і у визволенні Львова, він висловив сподівання, що перебудова Європи заторкне теж і її східню частину та що український нарід зможе в цьому процесі взяти участь, як повноправний вільний член європейської сім'ї народів¹⁵. Але цей лист, який прийшов до канцелярії Райху два тижні пізніше, не був пред'явлений Гітлерові і, очевидно, був зігнорований німецькою владою.

Німці прийняли по відношенні до Акту 30 червня тактику діяння в «шовкових рукавичках», щоб не наставити проти себе українського населення. Бо вони сподівалися повстання українсько-

14. BA R 6, ff. 5-6.

15. BA R 43 11/1500 f. 102.

го населення в тилу советського фронту. З цього приводу «Звідомлення про події в СРСР № 12» з 4 липня, інформуючи, що український уряд бажає мати свій осідок в університеті, та подаючи перший проект складу уряду, зазначає, що хоча з німецького боку «не заіснувало визнання де факто» цього уряду, все ж таки треба було оминати всяких енергійних заходів «проти узурпаторів, з огляду на військове положення і настрої в регіоні. Бо очікується вибуху передбаченого повстання в напрямку Бердичів та Житомир-Київ»¹⁶.

Але в наступному звідомленні з 5 липня вже подається, що по відношенні до українських керівників було застосовано домашній арешт, а «Бандеру перевезено до Берліну. Його допит продовжується»¹⁷. В дійсності 5 липня заарештовано не лише Бандеру, якого депортовано до Берліну, але також кількох інших діячів, пов'язаних з Українським Національним Комітетом у Кракові, в тому В. Янева, а 7-го липня адвоката В. Горбового.

На доручення А. Розенберга, д-р Г. Ляйббрандт, впливовий член нацистської партії і згодом довголітній директор політичного відділу міністерства Райху для зайнятих територій Сходу, що ним керував А. Розенберг, скликав у себе в Берліні, 5 липня, нараду, в якій взяли участь державний секретар Кундт, підполковник Штольце (з абвери) і Вайнман (з СД, пізніший комендант айнзацкомандо 4а). Щодо ситуації в Україні на засіданні стверджено, що через «удар» (Vorstoss) прихильників Бандери в зв'язку з проголошенням уряду через радіо «виникла політична анархія». Розенберг бажає усунути причетних до цього людей, але, хоча Вермахт хоче мати в тилу порядок і спокій, він — Вермахт — (зокрема абвер) не згідний, щоб проти українців (зокрема групи Бандери) застосувати строгі заходи, а найскорше домашній арешт. Державний секретар Кундт поїде до Львова, щоб призначити з рамени генералгубернаторства дорадників для комендантів міста і околиці, які зможуть створити адміністративні органи з політично незаангажованих українців. А «створений у Львові український уряд треба спокійно обсервувати»¹⁸.

Відтак цього ж дня приготовлено для Гітлера інформацію-нотатку про деякі події на Сході, які, як каже інформація, «будуть небезпечні для політичного оформлення Східного простору». Ці події — це, по-перше, ситуація в Литві, де оформився литовський уряд, якого, як каже інформація, місцеві німецькі власті визнають де факто. А щодо України записка для Гітлера каже: «2. Всупереч німецьким плянам у Львові створено західньо-українсь-

16. BA R 58/214 f. 69.

17. Ibid., f. 75.

18. Нотатка Гроскопфа для міністра закордонних справ Райху з 5.7.41, AA All. Akten, Pol. XIIIm 9.

кий крайовий уряд. Ці українці, які в цій справі брали участь, *мусіли бути відтягнені і ув'язнені у Берліні*¹⁹.

Дальше в нотатці говориться, що державний секретар Кундт поробить заходи у Львові, щоб урядовці генералгубернаторства зайняли всі ключеві позиції, та що потрібно активізувати життя (в Галичині), включно з шкільництвом. Все це з метою пізнішого прилучення Західної України до Генеральної губернії. В заключенні сказано, що згадані вгорі *«самовільності ведуть до анархії, яка загрожує знищенням всякого зародка майбутнього панівного оформлення східного простору Райхом»*²⁰. Очевидно, це оформлення східного простору мало відбутися згідно з імперіялістичними інтересами німецького Райху, а не з бажаннями народів.

Оформивши остаточно уряд 5 липня, Ярослав Стецько видав декларацію від *«українського уряду»* (а не від «уряду Західної України»). Але ні декларація, ні жодні інші українські заходи вже не змінили ситуації. Німці намагалися довести до самоліквідації уряду шляхом його невизнання й ізолювання. Військовий комендант Львова ген. Рок відмовився прийняти українську делегацію, на чолі з головою уряду²¹.

Із протоколу переслухання проф. Коха випливає, що в цьому важливу роль грав якраз Кох, який приватно доводив Стецькові до відома, щоб він припинив грати «небезпечну гру» та щоб не примусив його, Коха, запримітити «його уряд». Дальше в протоколі сказано: *«Службово він йому каже: немає жодного українського уряду. Немає також жодного українського легіону, бо немає ніякої української держави»*²². Про «легіон» Кох говорив тому, що Я. Стецько намагався, мабуть 6 липня, щоб німецький комендант міста прийняв його разом із комбатантами легіону. Після цього, вважаючи присутність батальйону «Нахтігаль» у Львові недоцільною з політичних причин, німці наказали йому негайно покинути місто. Батальйон покинув Львів 7 липня і подався на схід у напрямі Проскурова (через Тернопіль і Гримайлів).

Дня 6 липня, на запрошення Проводу ОУН-Бандери, відбулася у Львові нарада, в якій взяло участь біля сто представників громадянства. На ній, згідно з протоколом, вибрано Раду Сеньйорів, *«як еманацию волі громадянства для керування акцією об'єднання громадянства і контактування з німецькою військовою і цивільною владою з метою досягнення і здійснення національного ідеалу»*²³. Перше засідання Ради Сеньйорів відбулося 7 липня, і на ньому більшість заявила за визнанням *«фактичного стану,*

19. IfZ ED 165.

20. Там же.

21. Cf. R. Pnytskyj, *Deutschland und die Ukraine 1934-1945*, vol. 2, S. 186-187.

22. Ibid., f. 7.

23. Протокол нарад «Ради сеньйорів», стор. 1-2.

створеного заст(упником) провідника (ОУН) п. Стецьком у Львові»²⁴. На другому засіданні, 9 липня, було рішено вручити петицію командуючому генералові, порозумівшись перед тим з проф. Гансом Кохом. Іншими словами, було рішено шукати контакту з німецькими чинниками, щоб вийти з неясної ситуації. Рада Сеньйорів уважала конечним це зробити тим більше, що цього ж дня — 9 липня — Я. Стецько вже був заарештований і депортований²⁵.

Арештування Ярослава Стецька і його співробітника, Романа Ільницького, відбулося під наглядом члена штабу СД Альфреда Кольфа. Після поліційного переслухання в осідку СД у Львові, їх вивезено спочатку до Кракова, де СД продовжувало їх допитувати, а відтак до Берліну. У Берліні переслухував їх полковник абвери Ервін Штольце²⁶.

Увесь цей час на провінції, по містах, відбувалися далі громадські зібрання, на яких повторювали проголошення відновлення Української незалежної Держави. Все це діялося спонтанно, лише завдяки ініціативі людей з похідних груп ОУН-Бандери, які, звичайно, крім інструкцій, отриманих перед відходом на Схід, не завжди мали зв'язок зі Львовом. Не всюди був відомий текст Акту 30 червня, проголошеного у Львові. Наприклад, не знаходимо його у номері 1 *Боевика*, органу ОУН-Бандери в м. Тернополі, який появився 7 липня 1941 року. Зате опубліковано там довгу інструкцію про організацію народньої міліції на селах²⁷.

Але вже 7 липня командування 17-ої армії Вермахту видало розпорядження, в якому сказано, що прагнення українців у напрямі політичної самостійності української національної держави, як також створення української національної армії «мають бути припинені», тобто заборонені в зоні військових операцій. Військові чинники не мають давати українцям жодної opinii про ці справи. Щодо самооборонних відділів, тобто міліції, вони мають бути озброєні лише холодною зброєю і не можуть мати жодного пов'язання поза своєю громадою, тобто поза селом, а їх число може бути лише у відношенні 1 міліціант на 100 мешканців²⁸.

Дня 8 липня практично всю Галичину і Волинь передано командуванню військової тилової зони. Штаб зони примістився у Львові. Военний щоденник штабу потверджує інформації про наміри німців. Командування мало зайнятися створенням місцевої громадської влади і наглядом над нею. Ця влада мала б урухомити

24. Там же, стор. 3-4.

25. Там же, стор. 8.

26. R. Rudnytskyj, op. cit., S. 187.

27. *Боевик*, орган Організації Українських Націоналістів (ОУН), Тернопіль, 7 липня 1941 року (архів автора).

28. BA-MA RH 20-17/276. Armeeoberkommando 17 Gruppe Ic/AO. A. Gef. Sdt., den 7.7.41.

господарство. Що ж до політичної ситуації, в щоденнику читаємо під датою 10.7.1941:

«З політичної точки погляду ситуація не зовсім ясна. Коротко після зайняття країни 17 армією, українці поробили самовільні кроки і допустилися проголошень, з метою створення самостійної Української Держави, і через це випереджують політичні цілі найвищого німецького проводу. Йдеться про те, щоб цей рух спрямувати на добрий шлях. Найвище командування Вермахту (ОКВ) призначило до штабу коменданта зони капітана проф. Коха, зв'язкового офіцера уряду Розенберга, із цим завданням»²⁹.

Згідно з дорученням, головний комендант тилової зони видав зарядження, щоб обмежити діяльність українців до комунальних справ. Політичну діяльність треба було спрямувати на допомогову активність. Окремо звернути увагу на організацію української міліції, над якою німці повністю перебрали контроль. Питання порядку у Львові передано комендантові міста. Його головним інформатором був капітан Кох, з яким перебуває державний секретар Кундт, член уряду Генералгубернаторства. Про завдання Кундта у Вермахті ніхто нічого не знав. Загально уважали, що його завданням було, з рамени бюро Розенберга, направити політичну ситуацію у Львові так, як це зарядив Розенберг. А приватно говорили, що він мав надію бути іменованим *«генеральним комісаром Львова»*³⁰.

Командування тилової зони видало 11 липня наказ, в якому заборонялося на території зони всякі українські громадські збори з метою проголошення незалежності, як також видано розпорядження перевести перевірку і чистку української міліції³¹. Треба однак додати, що, помимо цього наказу, громадські збори з проголошенням самостійності продовжувалися.

У німецьких військових архівах з цього часу знаходимо багато звідомлень про перебіжчиків із советської армії. Між ними було дуже багато українців. У звідомленнях виразно сказано, що ці солдати переходили лінію фронту і здавалися добровільно, а багато з них мали при собі німецькі летючки з перепустками, що їх скидали німецькі літаки. Ми не знайшли ні одного німецького повідомлення, яке згадувало б, що перебіжчики знали чи покликалися на проголошення у Львові відновлення Української Держави³².

Якась частина публічної opinio европейських держав прийняла німецько-советську війну як боротьбу Європи проти большевизму. У західноєвропейських державах почали творитися легіони

29. BA-MA RH 22/3 Kriegstagebuch Nr. 1.

30. Ibid.

31. BA-BA RH 22/5. BfH.rückw.H/Geb.103. Abt. Ic 968/41 geh.

32. BA-BA RH 20-17/280 ff.

добровольців (наприклад, легіон французьких добровольців оголошено 7 липня 1941 р.). Голова українського уряду, перед його арештуванням, писав, що українці готові взяти участь у війні разом з іншими державами, але під умовою, що Україна буде незалежною і повністю суверенною державою³³. Дня 6 липня, отже, після арешту Бандери, полк. Мельник, який також перебував тоді у Кракові, не заторкуючи взагалі питання самостійності України, звернувся через ОКВ до Гітлера з проханням дозволити українцям взяти участь у хрестоносному поході проти «*большевицького варварства*» разом з «*легіонами Європи*», «*пліч-о-пліч з німецьким вермахтом*»³⁴. Це прохання підписали також шість бувших українських старшин, а з німецького боку його підтримав полк. А. Бізанц. Також гетьман Скоропадський, у Берліні, звернувся 16 липня до Гітлера з подібною пропозицією³⁵. Та надії були марні, бо Гітлер мав інші пляни.

На таємній нараді 16 липня Гітлер, який був певний, що війна скоро буде виграна, зазначив, що треба в таємниці приготувати дефінітивну окупацію зайнятих територій і завести надзвичайно жорстоку окупацію з метою: 1. панувати, 2. керувати, і 3. експлуатувати. Гітлер рішив, що Крим буде заселений німцями, Галичина стане провінцією Райху. Німеччина не дозволить на існування жадної військової сили аж до Уралу, навіть якщо за це вона мала б провадити війну впродовж ста років. Він додав: «*Тільки німець має носити зброю, а не слов'янин, не чех, не козак чи українець*»³⁶.

Перед тим, заки німці, у Берліні, вимагали у Стецька і Бандери, щоб вони відкликали Акт 30 червня, вони намагалися довідатися, хто винен за це проголошення і чи не були до того причетні якісь німці. У відповідь на це Я. Стецько написав 15 липня заяву, в якій, між іншим, сказано:

«Тому, що в боротьбі за українську державність жаден з українських патріотів не потребує наказів, проголошення відновлення української держави, як лише окупант зник з української землі, було для кожного українця вимогою хвилини, вимогою національної совісті і національної честі. . . За проголошення відновлення Української Держави і його наслідки несу повну відповідальність я, як заступник провідника ОУН і голова українського уряду, посту, з якого я не зрештував. . .

Я не узгоднював проголошення української державної влади з жодним з німецьких чинників. Я перебрав урядові справи на наказ провідника ОУН.

33. BA R 43 11/1500 f. 103-105.

34. BA R 58/214 f.91.

35. Ibid., f. 100-101.

36. IMT 221-L, XXXVIII р. 86-94. Німецька інспекція озброєння видала 1 серпня 1941 р. для урядових чинників «Карту політичного розподілу Великонімецького Райху», на якій Галичина вже включена до території Райху.

Я зарядив привести в дію Львівську радіостанцію і дозволив передати програму. Наказ зайняти радіостанцію видав ще перед вибухом війни з Советським Союзом Крайовий провідник ОУН в рамках загального плану революційної діяльності ОУН у випадку війни. . . Радіостанцію зайняли бойовики ОУН ще перед зайняттям Львова німецьким військом. . . »³⁷.

Уважаючи, що настав час завести цивільну адміністрацію на зайнятих територіях, Гітлер призначив 17 липня А. Розенберга міністром Райху для окупованих східних територій і створив Райхскомісаріят Остлянд, а 20 липня створив Райхскомісаріят Україна, з осідком у Рівному. 1 серпня Галичину включено до Генеральної Губернії, що її було раніше зформовано з частини польської території. Північну Буковину і частину території Південної України відступлено Румунії.

Дня 21 липня 1941 року міністерство закордонних справ Райху рішило, що проголошення Української держави у Львові було «самовільним вчинком відомої честолоубивої і активної групи Бандери» та що «інсценізований у Львові Акт», з погляду міністерства, «не має жадного державно-правного значення». Тоді Політичне Бюро ОУН-Бандери у Берліні видало довшу декларацію п. з. «До ситуації у Львові». В цій декларації сказано, що проголошення у Львові вже «є історичним фактом», подібно як Акт 22 січня 1918 року у Києві і Акт 1 листопада 1918 року у Львові, та що він — Акт 30.6.1941 року — «стане символом теперішньої визвольної боротьби української нації». У декларації зазначувалося, що українську державність проголошено не лише у Львові, але спонтанно також в інших містах, селах, районах, в яких українці взяли в свої руки адміністрацію і почали впорядковувати національне і економічне життя. І хоч уряд створила ОУН, подавляюча більшість урядових постів були віддані не членам ОУН. Німеччина повинна визнати dokonаний факт проголошення, і якщо вона потребує союзників, то ним може бути Україна, але як самостійна держава³⁸.

Прилучення Галичини до Генеральної Губернії і пошматування України викликали протести українців різних політичних поглядів, в тому також Степана Бандери³⁹ і Ярослава Стецька⁴⁰, які, після ув'язнення, перебували в Берліні під домашнім арештом і строгим поліцейним наглядом. Я. Стецько написав свій протестний лист до Гітлера 3 серпня, але на листовому папері, що його він отримав тим часом зі Львова, з німецьким написом «Український Уряд» і датованням «Львів (тимчасово Берлін), дня 3 серпня 1941

37. AA Ukraine Pol. XIII, 24, Erklärung.

38. Ibid. Zur Lage in Lwiw (Lemberg).

39. BA R 43 11/1504b f. 23.24.

40. BA R 43 11/1500 f. 108-109.

р.», а біля його підпису була поставлена українська урядова печатка — *Українська Держава*, також отримана зі Львова.

У наслідок цього німці рішилися розіграти останній акт п'єси. Дня 6-го серпня проф. д-р Г. Кох, уповноважений Райхсміністра А. Розенберга, в присутності проф. д-ра фон Менде, вручив представникам ОУН-Бандери в Берліні ультиматум у формі трьох умов співпраці: а) ОУН зрікається всякої партійно-політичної пропаганди; б) ОУН не буде вести пропаганди за жадним живучим українцем; в) ОУН зобов'язується розв'язати створений 30 червня 1941 року у Львові український уряд.

У відповідь Степан Бандера написав 14 серпня 1941 року листа до А. Розенберга, повідомляючи його, що, хоч він не бачить доцільності двох перших умов, він міг би евентуально на них погодитися. Зате третю умову не може прийняти без глибшої дискусії⁴¹. Тому до листа залучено меморандум ОУН в справі розв'язання українського уряду, створеного 30 червня 1941 року. В ньому ОУН-Бандери заявляла, що співпраця з Німеччиною можлива лише тоді, коли Німеччина визнає Українську Державу і її уряд. ОУН не може нічого перерішувати, бо в Українській Державі вона не мусить мати провідну роль. «ОУН підпорядковується державі, а не навпаки», — сказано в меморандумі.

Дальше меморандум говорить, що якщо Німеччина мала б у пляні перебудову Східньої Європи на основі національних держав, то питання Української Держави не стояло б. Акт 30 червня був спонтанним актом волевиявлення українського народу. Розв'язання державного уряду в існуючій ситуації означало б, що Німеччина не бажає існування Української Держави. ОУН не має жадного права розв'язати державне правління. «*Це можуть перевести лише законодавчі національні збори*». ОУН і державне правління — це два зовсім окремі фактори. Уряд є понадпартійний, збудований на загальноукраїнській базі; в ньому є представники Східньої і Західньої України. З цих та інших причин, говорилося в меморандумі, ОУН не правосильна розв'язати український уряд⁴².

Помимо дальших пресій з німецького боку, Бандера, Стецько і ОУН цього становища ніколи не змінили. Коли 15 вересня 1941 року німці розпочали масові арешти членів ОУН-Бандери на території України і на еміграції, С. Бандера і Я. Стецько були переведені у берлінську тюрму, а декілька тижнів пізніше їх запротерено у концтабір Саксенгаузен, де вони перебували до вересня 1944 року, тобто, властиво, до кінця німецької окупації в Україні.

У цей же час, у липні 1941 року, також советська сталінська

41. AA Ukraine Pol. XIII, 24.

42. Ibid., Denkschrift.

влада розпочала широку пропаганду проти ОУН-Бандери і Акту 30 червня. Наприклад, газета «За Радянську Україну» з 31 липня, називаючи оунівців «*підлими собаками*», «*зрадниками*», «*слугами Гітлера*», писала, що «*за всі брехні, провокації і вбивства наш свободолюбний народ має для жовто-блакитної банди і його головача Бандери єдину відповідь: смерть!*». А в номері з 9 серпня український уряд, що його зформовано після 30 червня, названо «*купкою підпалених осібняків, які маршують з німецькою армією*»⁴³. Проте советські власті знали, що німці не визнали українського уряду і видали наказ по військових частинах затримувати членів ОУН-Бандери і не дозволити їм діяти на окупованій німецькою армією українській території. Такий наказ, виданий для 296 дивізії вермахту, попав советській армії в руки, і про це говорилося в цьому ж номері «За Радянську Україну» з 9 серпня. Треба додати, що наказ для німецьких армій негайно арештувати і передати контррозвідці (абвері) членів «групи Бандери» дійсно був виданий 5 серпня. Йшлося про те, щоб членів ОУН-Бандери за всяку ціну не допустити на схід від Збруча, щоб вони там не провадили самостійницької пропаганди⁴⁴.

Отже, як бачимо, дві тоталітарні імперіялістичні, нелюдські системи — гітлеризм і сталінізм — однаково поставилися до питання відновлення самостійності Української Держави.

У декларації українською мовою, датованій «серпень 1941» і підписаній Крайовим Проводом Організації Українських Націоналістів (мабуть терену Німеччини), переклад якої на німецьку мову був відомий у Берліні, сказано, що ОУН дивилась на війну як на нагоду для остаточної боротьби з окупантами України. Тому вона проголосила відновлення Української Держави Актом 30 червня, сповняючи тим бажання і волю всього українського народу. У декларації даліше говориться, що цей Акт залишається історичним документом, що замкнув певний період української визвольної боротьби⁴⁵.

У дійсності так воно і сталося. Коротко після придушення гітлерівською Німеччиною реалізації Акту 30 червня розпочався новий період визвольної боротьби українського народу: період збройної боротьби проти гітлерівсько-німецького окупанта і одночасно проти советсько-сталінської тоталітарної влади, за свободу і самостійність українського народу та Української Держави.

43. Німецькі переклади статей гл. АА. Ukraine Pol. XIII 24. Стаття з 31 липня 1941 р. підписана О. Корнійчуком.

44. BA-MA RH 20-17/276 Nr 2784/41.

45. АА Ukraine Pol. XIII 24 Erklärung.

Омелян КУШПЕТА

АКТ 30 ЧЕРВНЯ 1941 РОКУ — ПОЛІТИКА ДОКОНАНИХ ФАКТІВ

П'ятдесятирічна віддаль від Акту 30 червня 1941 року дозволяє об'єктивно висвітлити історичне тло самого Акту й оцінити його значення в національно-визвольній боротьбі українського народу, в його одвічному стремлінні до державної самостійності.

На початку треба ствердити, що час, в якому дійшло до цього Акту, був під внутрішньо-політичним і зовнішньо-політичним оглядом несприятливий та без порівняння багато складніший як час чотирьох Універсалів, увінчаний 22 січня 1918 року проголошенням самостійності Української Народньої Республіки.

Як слушно вказує Наталія Полонська-Василенко в своїй «Історії України», створення незалежної Української Народньої Республіки попередили національне відродження і визвольні процеси в Україні, які почалися вже в XIX столітті. Кінець XIX століття — це час «підготовки українських сил до боротьби»¹. Початок XX століття вже позначився «швидким ростом визвольного руху», в якому «вся Україна — і Східня, і Західня — в більшій або меншій мірі брала участь»². Цей визвольний рух набрав сили в перших роках Першої світової війни. «Кривава війна, без перспектив, із фронтами, які стояли непорушно, втомила всіх»³. Вона зокрема дуже вичерпала мілітарно, психологічно й економічно найбільшого окупанта України — царську Росію. У висліді прийшло до лютневої революції 1917 року, яка повалила царат. Через це створилися сприятливі умови для посилення визвольних змагань українського народу. Ці змагання очолила Українська Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським. Створилися передумови будови Української Самостійної Держави й навіть постала можливість організувати національні збройні сили.

Діаметрально іншими були внутрішні та зовнішні обставини України перед вибухом німецько-совєтської війни в 1941 році.

Закріпивши совєтську владу у Великій Україні, Сталін повів політику повного національного знекровлення українського народу та репресіями й нечуваним терором тотально нищив його полі-

1) Наталія Полонська-Василенко, «Історія України», II том, видання Українського Вільного Університету, Мюнхен 1976, стор. 392-394.

2) Там же, стор. 407.

3) Там же, стор. 452.

тичні самостійницькі стремління. Через шалену русифікацію сталася ВКП(б) систематично викорінювати культурну самобутність та національну ідентичність українського народу. Ліквідовано Українську Автокефальну Православну Церкву, розвалювано й знеславлювано святині та накидувано безбожництво. По підкоренню в 1939 році Західньої України, а пізніше Буковини, Сталін замінив там режим адміністративної сваволі попередніх окупантів своїм випробуванням у Великій Україні режимом тотальної безправності й нелюдського національного утиску. Треба отже погодитися з Мироном Дольницьким в його додатку до «Історії України» Івана Крип'якевича, що «напередодні Другої світової війни підсоветська Україна являла собою велике цвинтарище, повне могил замучених її кращих синів. Являла собою один великий табір примусової фабричної і колгоспної невідільницької праці, повний мовчазних рабів»⁴.

Коли йде про зовнішню ситуацію, то вже саме геополітичне положення України не ворожило нічого доброго. Україна, так би сказати, знаходилася між гітлерівсько-німецьким молотом і сталінсько-московським ковадлом. А ці обидві імперіялістичні великодержави були на zenіті їхньої політичної та мілітарної потужності. Що у випадку воєнного зудару Берліну з Москвою Україна не могла очікувати від Сталіна права на вільне рішення власної долі, було у світлі вище з'ясованої політики Сталіна самозрозумілим. Але подібного очікувати від Гітлера, знаючи його ідеї, розвинуті в програмовому творі «Майн Кампф» (моя боротьба), було теж не виправданим. Чейже у цьому творі він недвозначно проголосив: «Наш народний рух не сміє бути адвокатом інших народів, а обранцем і поборником власної нації... Ми є, щоб це виразно сказати, не поліційні агенти, які повинні заступатися за малими націями, але вояки нашого власного народу»⁵. І в іншому місці ще й додав: «Наша будуча загранична політика не сміє бути сконцентрована на Захід і не на Схід, але мусить бути східня політика, це значить, вона мусить намагатися знайти необхідну землю для німецького народу»⁶. (Підкреслення в оригіналі). В додатку він погодився був у 1939 році на окупацію Самостійної Карпатської України мадярами⁷. Іншими словами, Гітлер дослівно дотримався свого слова, що він не думає заступатися «за

4) Іван Крип'якевич, Маркіян Терлецький, Петро Ісаїв, Мирон Дольницький, «Історія України», «Фенікс», Львів, 1991 р., стор. 138.

5) Adolf Hitler, *Mein Kampf*, vijfde druk, Amsterdam, голландський переклад А. Гітлера «Моя боротьба», стор. 769.

6) Там же, стор. 784.

7) Іван Крип'якевич і співавтори, *op. cit.*, стор. 146. Ярослав Стецько, «30 червня 1941», Нью-Йорк, Торонто, Лондон 1967, стор. 26. «ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів, 1955» (Дальше : «ОУН в світлі постанов»), стор. 20.

малі нації». І від потуг Заходу, які вже були у війні з гітлерівською Німеччиною, не можна було надіятися на піддержку права українського народу на самовизначення, тобто на допомогу збудувати Українську Самостійну Соборну Державу. Треба бо було реально числитися з тим, що під час німецько-советської війни Західні альянти виберуть сторону СССР.

Помимо непригожих політичних умов для української справи, самостійницькі круги українства не могли стояти осторонь неминучої війни між Німецьким Райхом і Советським Союзом. В Україні не було жодних легальних угруповань, а діюча в Західній Україні, в глибокому підпіллі, ОУН була арештами НКВД здештована. Силою цього факту могла лише українська політична еміграція, яка жила в країнах окупованих німцями, робити приготування до грядущих подій. Важливе місце займала еміграція скупчена в польській Генеральній Губернії, бо до неї належали українські Холмщина й Лемківщина, а її територія граничила з Україною⁸.

Характерним для вищеназваної діаспори було добре організоване релігійне, суспільно-культурне й наукове життя і політична діяльність чоловічих індивідуальностей перших Визвольних Змагань та в 1940 році роздвоєної Організації Українських Націоналістів. Спеціальну роль відігравав Український Центральний Комітет під проводом визначного науковця Володимира Кубійовича у Кракові. Цей комітет був визнаний німецькими чинниками в Генеральній Губернії і проводив корисну харитативну, культурницьку й просвітнянську роботу.

II

Спеціальне місце в підготовці до близького воєнного конфлікту зайняли націоналісти-революціонери, які розірвали з Проводом Українських Націоналістів на чолі з полк. Андрієм Мельником і діяли як ОУН під проводом Степана Бандери. Підпільні мережі в Західній Україні під керівництвом Крайового Провідника Івана Климова-Легенди були підпорядковані Степанові Бандері та його Проводові.

Вже в грудні 1940 року вийшов Маніфест Організації Українських Націоналістів. Маніфест починається словами: «Історичний політичний уклад сил у світі, що насильно здавлює вартісні та життєздатні народи, валиться від їх визвольних ударів». Ці слова є звернені також проти нацистської Німеччини та є властиво перекиненням плянів Гітлера здобувати «лебенсraum» (життєвий простір) для німців в підсоветській Європі. Там далі розвинено

8) Іван Крип'якевич і співавтори, *op. cit.*, стор. 148-156.

стратегію боротьби за свободу народів та людини спільним фронтом поневолених народів, при чому навіть не натякається на якусь допомогу ззовні. Крім цього, урочисто проголошено:

«Боремося: за гідність і свободу людини,
за право визнавати одверто свої переконання,
за свободу всіх віроісповідань,
за повну свободу совісти».

«Боремося: за право працюючих виявляти одверто свої політичні переконання словом і друкком, відбувати вільно прилюдні збори, та творити свої політичні, громадські та професійні організації».

«Боремося: . . .проти невилічності у колгоспах, радгоспах, фабриках і заводах,

проти ограблювання громадян із злиднених здобутків важкої праці,

проти насильного виселення з рідних земель».

«Боремося за те, щоб кожний поневолений Москвою народ міг повні користуватися багатствами своєї рідної землі та здобутками своєї щоденної праці»⁹.

Отже, вже тоді ОУН заявила за здійснення прав людини й соціальної справедливості та проти економічної експлуатації людини й народів. До речі буде додати, що ці прогресивні ідеї були обширніше розроблені в програмних постановах Другого Великого Збору ОУН, що відбувся в квітні 1941 року¹⁰. В тих же постановах, а то в десятій точці, зроблено важливе ствердження, яке було дуже на часі, а саме, що український націоналізм має визвольний характер і коріниться виключно в славній історії буття українського народу. Цитуємо: «ОУН іде в боротьбі за здійснення заповіту Великого Пророка України — Тараса Шевченка, революційним шляхом Коновальця, шляхом Святослава, Володимира Великого, Хмельницького, Міхновського й Петлюри, шляхом боротьби за славу й велич Золотого Тризуба»¹¹.

Однак повну концепцію боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу й плян дії на випадок війни розробив Провід ОУН в травні 1941 року, в політичних вказівках «Боротьба й діяльність ОУН під час війни». З цих вказівок виразно виходило, що:

1. На початку війни ОУН не планувала розвознювати боротьби народніх мас і виступати «зі зброєю в руках», щоб «не дати притоки більшовикам до масакри й винищування». Збройний зрив міг наступити щойно тоді, коли Червона Армія та советський режим були розхитані і були передумови на успіх.

9) ОУН в світлі постанов, *op. cit.*, стор. 21-23.

10) Там же, стор. 28-30.

11) Там же, стор. 30.

2. Тому що, виходячи з природи війни, неминучою була окупація українських земель військами воюючих з Москвою держав, ОУН ставила за завдання: «не допустити, щоби Україна була тільки тереном розгри чужих сил з нашим ворогом, а вслід за тим об'єктом чужого володіння. Навпаки, власною боротьбою, будівництвом власної держави власними силами та за власною ініціативою, здобути собі роль підмету і партнера, учасника війни та співтворця нового ладу на руїнах московської імперії». Вона виключала «роль обсерватора та пасивно-вичікуючу поставу супроти подій». ОУН хотіла ці воюючі держави трактувати як союзників лише у випадку, коли зі сторони тих держав буде «визнання і пошанування... суверенності і соборності України та дійсно позитивне відношення до української державності».

3. ОУН була здецидована, «на звільнених від московсько-більшевицької окупації частинах української землі, не ждучи на ніщо», проголосити «відбудову Української Держави» та встановити владу, яка мала «зорганізувати державне життя в усіх ділянках та кермувати ним». Однак, «при будівництві Української Держави» мусіли «бути сконцентровані всі українські сили» й притягнуті «всі українці, що щиро й чесно з відданям» працювали б для неї та обороняли б й заступали б її інтереси.

4. Хоч революційна ОУН не відмовлялася бути авангардом у боротьбі за здійснення державної самостійності України, то вона не ставила собі за ціль мати монопольне становище. Противно, вона була рішена «вповні позитивно» підтримувати «всіма силами кожну революційну ініціативу у боротьбі та державному будівництві, ініціативу політично доцільну, спрямовану на визволення і суверенність України, яку підніме скорше інша організована красава сила». Що більше, якщо б на Осередніх і Східніх Українських Землях постав скорше інший самостійницький центр, який з успіхом зорганізував «визвольний зрив і будову держави», опанував «своєю владою більший простір України», та дійсно стояв «на платформі повної суверенності і соборності України», то ОУН заздалегідь зобов'язувалася визнати «його центральною владою і йому» підпорядкувати державну владу, встановлену «ОУН на опанованих нею теренах».

5. ОУН не виключала, що нові окупанти України будуть готові сперти своє панування на коляборантах. У зв'язку з цим вона попереджала: «Кожна установа, яка б одержала мандат і владу від чужоземних чинників, хоча б вона складалася з українців, є установою даної держави. Вона не може претендувати до права сповняти роль українського представництва як суверенної української влади»¹².

З розглянутих двох важливих політичних документів ОУН під

12) Там же, стор. 48-57.

проводом Степана Бандери слід внескувати, що націоналісти-революціонери в першу чергу ставили на власні сили й спільний фронт поневолених Москвою народів і були твердо рішені під час протисовєтської війни вести беззастережну, безкомпромісну самостійницьку політику.

III

Здійснюючи консеквентно свої пляни, Провід ОУН, очолений Степаном Бандерою, зробив перед вибухом війни в день 22 червня 1941 року кілька важливих потягнень.

В квітні—травні засновано Дружину Українських Націоналістів, яка начислювала 700 військово спосібних членів і симпатиків ОУН. У висліді переговорів між представником революційного Проводу, полк. Ріком Ярим і представниками Головної Квартири Вермахту, професорами Гансом Кохом, Теодором Оберлендером і Георгом Герульлісом, перетворено цю одиницю на українську частину в травні 1941 року, розділено на дві бойові групи: «Ролянд»» під командуванням майора Євгена Побігушого й «Нахтігаль» («Соловейко») під командуванням сотника Романа Шухевича. Ці групи влучено в склад німецьких збройних сил (Вермахту). Однак в укладеній умові забезпечено цілковито український характер, бо устійнено, що:

1. Ця формація є створена для боротьби за Українську Державу;
2. Вона складає присягу на вірність Українській Державі, а не Німеччині й не її репрезентантові Адольфу Гітлеру;
3. Виходячи з головного завдання формації, вояки будуть виховувані виключно в абсолютній вірності українським політичним цілям;
4. Формація буде стояти під командуванням українських старшин. Долучені німецькі старшини матимуть лише загальний нагляд.

Степан Бандера і його Провід рішилися на творення цієї формації з двох міркувань. В першу чергу уважано потрібним у зв'язку з надходячою війною затіснити добрі зв'язки з Головним Німецьким Командуванням. Формація повинна була стати довіреним зв'язковим між очікуваними українськими повстанцями і сповнити важливу ролю в формуванні регулярної Української Національної Армії. В другій мірі — треба було мати адекватний збірний пункт для цих українських вояків з Червоної Армії, які б переходили на німецьку сторону або попадали в полон¹³.

13) Roman Ilnytskyj, «Deutschland und die Ukraine», Zweiter Band, Munchen 1958, стор. 139-142. Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 123-133.

Тому, що через драконівський сталінський терор на Осередніх і Східніх Українських Землях ОУН не могла закріпити власних клітин й національно-політична діяльність взагалі була неможливою, Організація конспіративним способом змобілізувала біля п'ять тисяч членів ОУН з Генеральної Губернії і частину з Німеччини на висилку їх по вибуху війни на названі терени. Завданням цих активістів було діяти на довгу мету. Вони мали стати каталізаторами національного відродження та розгортати політичну, культурницьку та державницьку працю. Цій революційній формації надавалося багато більше значення як Дружині Українських Націоналістів.

Було зформовано, вишколено й забезпечено відповідними середниками три Похідні Групи. Найчисленнішу з них — Північну (біля 2500 чоловік) очолив Микола Климишин, а коли Гестапо його в Житомирі арештувало, керівництво перейшло в руки Дмитра Мирона-Орлика. Ця група мала випадову базу над Бугом, а її завданням було добитися до Києва. Середня Похідна Група, всього біля 1500 чоловік, на чолі з Миколою Лемиком-Сенишином, була розташована на лівому березі Сяну й мала за мету досягнути Харків. Лемик і п'ять інших з його групи були вбиті Гестапом у жовтні 1941 року в Миргороді. Остання група — Південна (біля 1000 чоловік) приміщена була недалеко Сяноку й мала маршрут на Одесу. Її провідником був М. Річка, якого згодом заступив Зенон Матла¹⁴.

Є ясним, що щойно з'ясовані два заходи були націлені на мобілізацію власних кадрів та посередньо народних мас до грядущої визвольної боротьби. Треба було ще одержати підтримку провідних кругів української інтелігенції та екзильних політиків. Для цієї цілі, а не в меншій мірі для того, щоб, як вияснює це Роман Ільницький, «поставити впливових німецьких політиків перед фактом єдиного національного фронту», революційний Провід Степана Бандери в квітні 1941 року висунув ініціативу створення Українського Національного Комітету, який мав складатися з провідних особистостей на еміграції, не на партійно-політичній, а на індивідуальній базі. З доручення Проводу ОУН організацією такого Комітету зайнялися: Ярослав Старух, Іван Равлик, Василь Охримович, Євген Врецьона і Роман Ільницький.

При формуванні Комітету було менше труднощів, ніж очікували ініціатори. Переговори з політиками УНР, гетьманського середовища й бувших західньоукраїнських партій в Кракові, Любліні, Варшаві, Празі, Брні, Берліні та в Каліші тривали приблизно сім тижнів і дали успішні результати. Сто тринадцять визначних

14) Roman Ihnytzkyj, *op. cit.*, стор. 142-144. Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 74-80.

політиків і суспільних діячів прийняли узгоднену політичну платформу і вступили до Комітету¹⁵.

На участь в Українському Національному Комітеті не погодилася і категорично проти нього виступила лише ОУН під керівництвом полк. Андрія Мельника, а то зі слідуючих принципових і тактичних мотивів:

1. Ця Організація та її лідер уважали себе самотніми носіями і представниками української політики.

2. Вони були проти того, щоб об'єднатися з політиками бувають легальних партій, бо трактували їх як невдахи у боротьбі проти польського й московського панування.

3. УНК підтримував авторитет конкуруючої революційної ОУН і причинявся до її популярності в українському суспільстві¹⁶.

Все ж таки в Українському Національному Комітеті об'єдналося доволі дійсно поважних і репрезентативних політичних і суспільних діячів. Це засвідчує хоч би низка слідуючих імен: Микола Левицький, Петро Шкурат, Спиридон Довгаль, Михайло Крат, А. Макаренко, Зінаїда Мирна, проф. Віктор Андрієвський, ген. Всеволод Петрів, мгр. Мирон Богун, д-р Василь Болюх, д-р Михайло Волошин, інж. Євген Врецьона, о. Іван Гриньох, Микола Дужий, полк. В. Євтимович, д-р Михайло Загайкевич, ред. Євген Зиблікевич, проф. Борис Іваницький, ген. інж. Олександр Кузьмінський, директор Мирон Луцький, посол Василь Мудрий, письменник Володимир Островський, ген. Іван Омелянович-Павленко, інж. Юліан Павликовський, посол Зиновій Пеленський, інж. Василь Рижевський, д-р Володимир Горбовий, інж. Євген Храпливий, інж. Михайло Хроновят, проф. Богдан Шемет, інж. Юліан Шепарович, д-р Степан Шухевич, проф. Андрій Яковлів, мгр. Володимир Янів, д-р Володимир Макарушка¹⁷.

На Установчих Зборах Українського Національного Комітету, що відбулися в Кракові якраз в день вибуху німецько-советської війни, а на які змогли прибути 86 особистостей, вибрано Президію у складі: Голова — ген. Всеволод Петрів, перший заступник Голови — д-р Володимир Горбовий, другий заступник Голови — проф. Віктор Андрієвський, перший Секретар — д-р Степан Шухевич і другий Секретар — маршал б. польського Сейму Василь Мудрий.

Ще того самого дня вислала Президія УНК меморандум до Гітлера, фон Ріббентропа і Розенберга, в якому виразно заявила волю українського народу до державної самотійності і його готовість боротися проти московської імперії за визволення і цілковиту незалежність України.

15) Roman Ilnytskyj, *op. cit.*, стор. 144-146.

16) Там же, стор. 148-150.

17) Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 147. Roman Ilnytskyj, *op. cit.*, 406-407.

Несподіване прибуття до залі нарад двох працівників німецької «Зіхергайтсдінст» з вимогою розв'язати Установчі Збори УНК було сигналом ворожої настанови німців до української визвольної справи¹⁸.

IV

Безпосередньо по вибуху війни, дня 22 червня 1941 року рушили Похідні Групи революційної ОУН в напрямі України. Як пише Ярослав Стецько в своєму творі «30 червня 1941»: «Учасники груп мали докладно визначені місця свого призначення і вивчений ними плян дії». Забезпечені фальшивими документами, «поки німці зорієнтувалися, в чому діло», просувалися вони «невеликими групами. . . рівночасно з фронтовими частинами армії, інколи випереджуючи їх з великим ризиком для власного життя». Вони «пішки або підводами, тут і там роверами, з масою надрукованої літератури, листівок, амуніцією, зброєю, харчами» йшли «вперед до місць свого призначення», де поруч державної адміністрації організували теж для вдержання порядку українську міліцію. «Під впливом подуву волі і бравури Похідних Груп ціле життя почало відроджуватися»¹⁹.

Рівночасно з Похідними Групами переступила кордон коло Ярослава група провідних членів революційної ОУН на чолі з першим заступником Провідника Степана Бандери — Ярославом Стецьком. В цій групі, між іншими, були: Ярослав Старух, Іван Равлик, Василь Кук, Лев Ребет, Дмитро Яців, Іван Вітошинський. Два члени Проводу, Микола Лебідь і Степан Ленкавський, яких напрямом був на Київ, пробилися в Україну дещо пізніше²⁰. Таким чином почалася реалізація рішення перекинути більшість членів Проводу на Велику Україну²¹.

Напрямок Ярослава Стецька був на разі на Львів. Згідно з постановою Проводу революційної ОУН, він перебирав з хвилиною переходу кордону «відповідальність за дію революційної ОУН в Україні» і мав «повновласті у непередбачених ситуаціях надзвичайним порядком приймати рішення такі, як вимагатиме цього революційна рація». Але на першому етапі визвольної боротьби він мав доручення залишитися у Львові, щоб перебрати «відповідальність за крайове правління на ЗУЗ» та «зорганізувати державний апарат» на цих землях. Щойно пізніше мав Ярослав Стецько, «як речник зорганізованого державного апарату на ЗУЗ і головний речник революційної ОУН», увійти «до Центрального

18) Roman Plynitzkyj, *op. cit.*, стор. 147-148.

19) Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 76-78.

20) Там же, стор. 175 і 178.

21) Там же, стор. 158.

українського суверенного уряду, створеного в Києві силами ОСУЗ при активній допомозі ОУН»²².

Розуміється, що ДУН подалася з першого дня війни у похід на Україну. Її північний відділ («Соловейко») під командуванням Романа Шухевича пішов у похід від Радимна на Львів. Південний відділ («Ролянд») під командуванням Євгена Побігушного підтягнуто під український кордон у Румунії²³.

Степан Бандера залишився з деякими членами свого Проводу в Кракові, щоб, хоча було відомо, що Східня політика Гітлера була скерована на здобуття «лебенсрауму» для німецького «геррен-фольку», намагатися переконати Берлін у безглуздісті і безвиглядності цієї політики. Чому? На це важливе питання дав Степан Бандера таку відповідь: «Коли ж Німеччина пішла війною проти Росії, нашого ворога, то Україна не могла прийняти неприхильно цього факту. Але тим ще не розв'язувалося питання взаємин між Україною і Німеччиною. Воно мусіло залежати тільки від одного: як поставиться Німеччина до державної суверенності України, чи буде шанувати українську суверенність, українські інтереси, чи буде шукати в Україні союзника проти большевицької Росії, — чи трактуватиме Україну як воєнну здобич і об'єкт своїх цілей. Українська самостійницька політика не могла керуватися тим, що гітлерівська Німеччина така, чи така, отже ми відразу проти неї»²⁴.

23 червня 1941 року вручено від ОУН Володимиром Стаховим урядові Німецького Райху обширний меморандум, опрацьований комісією, в якій брали участь: Степан Бандера, Іван Габрусевич, Олекса Гасин і Володимир Стахів.

Розглянемо цей меморандум, бо в ньому задокументовано, що революційна ОУН відважно й аргументовано протиставила імперіальній і колоніальній політиці гітлерівської Німеччини єдино правильну політику розчленування СРСР на вільні, суверенні, національні держави, на чолі з економічно й мілітарно сильною Українською Самостійною Соборною Державою, а теж дала до розуміння, що на випадок німецької окупації український нарід вестиме антинімецьку боротьбу.

Меморандум починався насвітленням історії України й розвитку її народу, його відвічної боротьби на два фронти: проти польського й російського імперіялізмів і відмічав, що справедливі відносини в Східній Європі, а посередньо в цілій Європі, може дати лише Українська Національна Революція, бо вона «теж причиниться до визволення Москвою експлуатованих народів». «Чей-

22) Там же, стор. 157.

23) Там же, стор. 134.

24) Степан Бандера, *«Перспективи Української Революції»*, Мюнхен, 1978, стор. 88-89.

же, — виводив меморандум, — Східньо-європейський простір є не лише органічною складовою частиною європейської континентальної системи і через це найтісніше пов'язаний з цим континентом, але теж він є активним співтворцем його долі, передусім як йде тут про український вклад до європейського будівництва».

Відтак, критично оцінивши немудру, ворожу політику кайзерівської Німеччини супроти України по Брест-Литовському мирному договорі, меморандум остерігав: «Якщо навіть німецькі війська при марші в Україну очевидно спершу там будуть привітані як визволителі, то це наставлення швидко зміниться, коли Німеччина не прийде в Україну з ціллю відновлення української держави і з того роду гаслами. . . Новий порядок в Європі без самостійної національної української держави і не до подумання; передусім тоді, коли є можливість допомогти українському народові досягнути свою державність». По тому ще підкреслено: «Безмежна любов свободи унаслідок унаслідок в українців від століть. . . Цей змаг за самостійність, ця здетермінованість і воля до боротьби і постійна готовність боротьби проти чужого впливу зформували сьогоднішній тип українця і негативне становище супроти всього чужого. . .». Але як українцям дасться нагоду вирішувати самим свої справи, то ця настанова зміниться в будуючу силу. «Найменший тиск викличе лише протилежні наслідки».

Дальше в меморандумі розважливими аргументами доказується вагу економічного потенціалу України для європейського ринку й потребу створення Українських Національних Збройних Сил для оборони перед відвічними намаганнями Москви на власний, в засаді антиєвропейський, лад «впорядкувати» Європу й «нищити її культуру та нівелювати європейські народи, так як вона старається це зробити з народами своєї власної імперії».

Меморандум конфронтує Берлін з міцними кінцевими висновками: 1. «Мілітарна окупація є в Східній Європі на далеку мету не до втримання. Тільки новий державний порядок, побудований на національній засаді, може гарантувати здоровий розвиток. Тільки самостійна українська держава може зберегти цей новий лад».

2. «Українська незалежна держава мусить бути господарсько самостійною, щоб могла бути органічною частиною європейської великопростірної господарки і її доповняти».

3. «Самостійна українська мілітарна потуга, яка відповідає духовій поставі України, буде гарантією німецько-української коаліції і зупинить тиск Росії на Європу»²⁵.

25) Roman Hnytzkyj, *op. cit.*, стор. 274-386. («Меморандум ОУН-Р»)

V

Характерною рисою обговореного документу було те, що він закінчувався заявою, що Організація Українських Націоналістів готова вести боротьбу за державну незалежність аж до здійснення цього національного ідеалу. Це вже був натяк, що ця Організація рішена піти сепаратним шляхом.

І в дійсності. Група членів Проводу революційної ОУН, яка на чолі з Ярославом Стецьком добилася 30 червня 1941 року до Львова, мала завдання взяти ініціативу проголошення відновлення самостійності України²⁶. На порозуміння в цій справі з німцями не було найменших причин. Все вказувало на це, що німці не готові піти назустріч стремлінням українського народу до власної держави. І так, у виданому німцями з нагоди вибуху війни зверненні «До народів Советського Союзу», яке кожного дня передавалось радіостанціями Донау, Бресляву і Кракова, обіцювалось тільки свободу віросповідання і заповіджено «Дойче Фельвартунг» (німецьку адміністрацію) на окупованих територіях. «Теж заклик Адольфа Гітлера до німецького народу не містив нічого істинного відносно народів Советського Союзу»²⁷.

У переконанні, що «у кожній ситуації українська нація мусить виявити свою власнопідметну волю до національно-державного життя» і що світ мусів довідатися, що «українська нація не буде нічийм тяглом і не буде воювати за чужі інтереси, крім своїх власних»²⁸, Ярослав Стецько відразу після прибуття до Львова взявся за діло, щоб повести ще цього самого дня проголошення відновлення української державности.

Спершу нав'язано контакти з підпільниками і провідником революційної ОУН на Львів і уложено плян скликати вечором Національні Збори представників громадськості, творити Міське Управління Львова з авторитетних громадян, оволодіти радіостанцією і дати їй назву ім. Євгена Коновальця, організувати міліцію і охороняти нею друкарні, державні будинки і дома. Ярослав Старух, Лев Ребет, Іван Равлик і Провід ОУН Львова приступили негайно до реалізації пляну, а Ярослав Стецько «пішов до митрополита графа Андрея Шептицького, щоб скласти привіт найвищому українському авторитетові того часу. . .»²⁹.

Про свою авдієнцію в митрополита Шептицького пише Ярослав Стецько між іншим: «. . . я з'ясував йому ситуацію чисту, нагу, правдиву, не приховуючи нічого, а саме: а) ми не маємо ніякого договорення з німцями; б) Гітлер іде як завойовник, а не визволитель;

26) Там же, стор. 173.

27) Там же, стор. 157-159.

28) Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 193.

29) Там же, стор. 180-184.

в) в німецькій «системі безсистемности», тобто і в армії і в партії є різні погляди щодо вислідів війни на Сході Європи, — перемоги чи поразки, — є прихильники нашої концепції і є її вороги з Гітлером на чолі. . . г) наша військова частина з Шухевичем на чолі є власне виявом тієї іншої тенденції, яка є в опозиції; г) в обличчі цього наш плян: творити dokonані факти. . . д) тому сьогодні ввечері ми скликаємо Національні Збори в домі «Просвіти», щоб оголосити відновлення державности і створити уряд. Це ми робимо без згоди, відома і проти волі німців. Просимо Митрополита, щоб поблагословив наше діло і — якщо фізично зможе — прибув особисто і дав благословення самим Зборам. Ми плянуємо творити уряд коаліційний і узгіднити склад з Митрополитом»³⁰.

По виміні думок про з'ясовані заміри Митрополит Андрей Шептицький дав своє благословення і запевнив, що його заступатиме о. митрат Йосиф Сліпий (пізніший наступник на Львівському Престолі). По тому подався Ярослав Стецько до ратуші. Там накреслив він «плян проголошення відновлення державности, хід думок. . . промови, текст Акту відновлення державности і т.п.»³¹.

Теж в ратуші зустрівся він з Романом Шухевичем, від якого довідався про тисячі помордованих націоналістів і інших українських патріотів у львівських тюрмах НКВД. З Романом Шухевичем узгіднено далші дії та устійнено, що курінь ДУН («Соловейко»), який в перших лавах увійшов у Львів, репрезентуватиме на Національних Зборах о. капелян д-р Іван Гриньох. Сам Шухевич був перешкоджений невідкладними справами в зв'язку з вбивством енкаведистами його брата. Відтак пішов Стецько до «Просвіти», де спершу установлено Міське Управління і посадника Львова — проф. д-ра Юрія Полянського, а пізніше — у вечірніх годинах відбулися Національні Збори³².

В Національних Зборах брало участь біля сто видатних особистостей Львова, в тому, як подає у своїх спогадах «Від Держави до Комітету» д-р Кость Паньківський, критик Акту й Стецька, «деяке число відомих керівних людей»³³, о. митрат Й. Сліпий, посадник Львова Полянський, професори, науковці, господарські діячі, політики. А через брак місця в домівці, багато львів'ян згуртувалися перед домом «Просвіти»³⁴.

Національні Збори під головуванням Ярослава Стецька відбули-

30) Там же, стор. 185-186.

31) Там же, стор. 190.

32) Там же, стор. 190-192.

33) Кость Паньківський, «Від держави до Комітету», Нью-Йорк-Торонто, 1957, стор. 31. Теж німецький старшина Ганс Кох, який зі своїм колегою несподівано прибув на кінець Зборів, говорить про «визначних громадян міста». Див.: Wolodymyr Kosyk, «Das Dritte Reich und die Ukrainische Frage»; *Dokumente 1934-1944*, Munchen 1985, стор. 74.

34) Roman Plynzkyj, *op. cit.*, стор. 177.

ся успішно. Вони одноголосно прийняли Акт проголошення відновлення Української Держави, відспівали гімн «Ще не вмерла Україна» і одобрили призначення Ярослава Стецька Головою Державного Правління. Промовляли о. митрат Й. Сліпий, представник Крайового Проводу ОУН і д-р Іван Гриньох³⁵.

Наводимо суттєві місця Акту:

«Волею Українського Народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери оголошує відновлення Української Держави, за яку поклали свої голови цілі покоління *найкращих синів* України».

«На західних землях України твориться Українська Влада, — яка підпорядкується Українському Національному Урядові, що створиться у столиці України — Києві.

Українська національно-революційна Армія, що твориться на Українській Землі, боротиметься далі проти московської окупації за Суверенну Соборну Державу. . . »³⁶.

Цей Акт передано до загального відома відразу після Національних Зборів через львівську радіостанцію.

На особливу увагу заслуговує факт, що Українські Церкви, Греко-Католицька й Православна, не тільки визнали рішення Національних Зборів, але теж закликали український нарід об'єднатися навколо Державного Правління і працювати на добро Української Держави, про що свідчать кілька витягів з Пастирських Листів Ієрархів-Голів цих Церков.

З Пастирського Листа Митрополита Андрея Шептицького:

«З волі всемогучого й всемилостивого Бога в Тройці Єдиного зачалася нова епоха в житті Державної Соборної Самостійної України.

Народні Збори, що відбулися вчорашнього дня, ствердили й проголосили ту Історичну Подію.

... Установленій владі віддаємо належний послух. Узнаємо Головою Державного Правління України пана Ярослава Стецька.

Від Уряду Ним покликаного до життя очікуємо мудрого, справедливого проводу та заряджень, які узгляднили би потреби й добро всіх замешкуючих наш край Громадян, без огляду на це, до якого віроісповідання, народности й суспільної верстви нале-

35. Там же, стор. 176-177.

36) «ОУН в світлі постанов», *op. cit.*, стор. 57-58. Roman Plynitzkyj, *op. cit.*, 272-273. Кость Панківський подає, що у газеті «Жовківські Вісті» Акт має слова «проголошує *створення* Української Держави», але в звіті із Національних Зборів у цій самій газеті пишеться про «відновлення Української Державности». Отже, ми приходимо до заключення, що міродайними є нами зацитовані тексти «Постанов» та Романа Ільницького. Що до завваг Панківського, гляди: Кость Панківський, *op. cit.*, стор. 111 і 127.

жать. Бог нехай благословить усі Твої праці Український Народ, і нехай дасть усім нашим Провідникам Святу Мудрість з Неба».

З Архипастирського Послання Преосвященного Полікарпа, Єпископа Луцького:

«Оце на наших очах справедливість Божа сповнилася: — Один Бог, одна нація і спільна краща будучність.

Сповнилась наша відвічна мрія. В городі князя Льва з радіовисильні несесться над нашими горами, нивами, ланами, над нашою так густо зрошеною кров'ю землею радісна вістка: проголошено Самостійну Українську Державу. Разом з українським народом радіє і наша многотрадальна Церква. Відроджена у вільній українській державі — Українська вільна Православна Церква буде з народом одною нерозривною цілістю.

Любити Бога, любити батьківщину — це найбільша чеснота. Служба батьківщині — найбільший обов'язок.

Нехай Господь милосердний допомагає Тобі, народе мій, і Тобі, Уряде наш, будувати Самостійну Українську Державу, а моя молитва за вас всіх перед Престолом Всевишнього буде за Вами.»³⁷.

А народ не тільки масовими маніфестаціями по селах і містах України підтримував Акт 30 червня, але дійсно з владою будував свою Суверенну Державу³⁸.

Все це, на жаль, увірвалося, бо німці показалися новими займаннями. Після арешту Степана Бандери і Ярослава Стецька, які категорично відмовилися відкликати Акт 30 червня 1941 року, наступив новий розбір України між окупантами, а відтак нелегка боротьба знову на два фронти: проти гітлерівсько-німецького та сталінсько-московського імперіялізмів.

VI

«З трьох шляхів, які стояли перед українським народом у роки німецько-советської війни: (А) заховуватися наскрізь пасивно і вижидати більш пригожих умов, (Б) заявитися по одній чи по другій стороні ворожих собі імперіялізмів і включитися в їхню боротьбу і (В) вийти на арену боротьби як самостійний чинник, що боронить власних інтересів проти ворожих зазіхань, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери, проголошенням *Акту 30 червня* вибрала третій шлях, що був єдиним шляхом, на який міг вступити народ, що шанує свою гід-

37) «ОУН в світлі постанов», *op. cit.*, 58-61.

38) Навіть Кость Паньківський признає в своїх спогадах (*op. cit.*, стор. 74): «Ми мусіли з тим рахуватися, що за шумними гаслами ОУН йде велика частина громадянства, передовсім молодь».

ність і прагне своєї волі»³⁹. З цитованою тезою історика Лева Шанковського ми цілковито згодні.

Інакше оцінюють Акт 30 червня советські публіцисти та науковці. Для них дії революційної ОУН (як взагалі всіх українських самостійників) — це антинародна, базована на агентурній співпраці з німцями, боротьба. При тому вони користуються фальсифікованими документами і видумками, що я доказав в кількох моїх публікаціях⁴⁰. Лише В. С. Коваль у двох писаннях принаймні признав, що «українські націоналісти виношували свої власні плани у зв'язку з війною проти Радянського Союзу». Він теж ствердив, що проголошення відновлення Української Держави й створення Прем'єром Стецьком адміністрації у Львові та «в інших окупованих німцями районах Західної України» були «для німців несподіванкою» і dokonаними фактами⁴¹.

Зате об'єктивно підходять до проголошення віднови Української Держави чужинецькі публіцисти та історики: американці Вілліам Генрі Чемберлен, Воллес Каролл і Джан А. Армстронг, німці Юрген Торвальд і Петер Кляйст, шведський журналіст Арвед Фредборг і інші⁴². Напр., Фредборг приписує цій події велике міжнародне значення і вважає причиною фіаска німців на Сході Європи⁴³. Велике історичне значення надається проклямації відновлення Української Держави в серії статей в голландському християнсько-протестантському журналіку «Троув» (Вірність) під багатомовним заголовком «Кремль хитався». В цій серії, теж на прикладі подій навколо 30 червня, автор доказує: «Як близько

39) Лев Шанковський, «За об'єктивну оцінку Акту 30 червня», передрук в Ярослава Стецька, *op. cit.*, стор. 368.

40) Гляди: Н. Несторенко, «Усупереч нормам історичних дослідів» (До анатомії «анатомії антикомунізму»), *Шлях Перемоги*, ч. 42 від 20.10.1985 р., О. Кушпета, «Не вдасться заховати правди» (Відкритий лист до В.М. Масловського), *Шлях Перемоги*, ч.1-2 від 6-12 січня 1991 р. і Омелян Кушпета, «Нові наклепи газети «Правда» на Степана Бандеру», *Шлях Перемоги*, ч.23 від 9 червня 1991 р.

41) В. Коваль, «В роки фашистської навали». Україна в міжнародній відносинах у період Великої Вітчизняної війни, Київ, 1963, стор. 13, і цього самого автора стаття «Що таке ОУН і хто такі бандерівці», Препринт ч.3 Інституту Історії АН УРСР: «Західна Україна: перше десятиріччя після війни», Київ, 1989, стор. 15. Для прикладу, як далеко йдуть в своїх видумках, подаємо цитату з «історико-публіцистичного» твору В. Беласва і М. Рудницького, «Під чужими прапорами», Київ, 1956, стор. 57-58: «Гітлерівці вдаються до хитрощів. Вони дозволяють Бандері в нібито підпільній літературі називати їх німецькими загарбниками, гніваться з того приводу, що вони, мовляв, не дозволили, «одвертої, соборної, незалежної, самостійної України», каються за свої попередні зв'язки з ними, говорити, що німці, мовляв, нас обдурили. Гітлерівці видають для цього Бандері папір, і його пропагандисти починають друкувати всілякі нібито підпільні листівки і підпільні «вісники», в яких «критикують» гітлерівців».

42) Лев Шанковський, передрук в Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 345-348.

43) Там же, стор. 346.

стояла Росія перед цілковитою поразкою і як ґрунтовно Гітлер і його супутники знищили шанси і можливості, яких до порівняння в історії немає»⁴⁴. Американський історик Віліям Генрі Чемберлен вважає, що «проголошення було цілковитою несподіванкою для німців» і створило дилему: «Признати їм (українцям — О.К.) цей *доконаний факт* означало б відмовитись перемінити Україну в колонію німецького «*лебенсравму*». Спротивитись йому означало б відкрити свої справжні пляни на самому початку їхнього походу в Східній Європі і змобілізувати проти себе її народи»⁴⁵.

Сьогодні ми вже знаємо, що Гітлер розв'язав дилему в користь колоніального походу на Україну та на інші підсоветські землі і тим в дійсності мобілізував проти себе Москвою поневолені народи. По тому наступила цілковита поразка, яку передбачено в меморандумі революційної ОУН від 23 червня 1941 року. До цієї поразки вложив свою лепту український збройний протинімецький рух опору, який оформився в УПА.

Яке ж значення Акту 30 червня у світлі одвічного стремління українського народу до власної незалежної суверенної держави?

З історії знаємо, що волею предків — прадідів наших, постала суверенна українська держава — Київська Русь. Через хрещення в 988 році, культурні, господарські й політичні здобутки Київської Русі, український нарід увійшов в історію людства, як самобутнє суспільство.

Хоч впродовж тисячорічної історії український нарід не раз був поневолений чужими загарбниками, та він при кожній догідній нагоді відновлював свою державність і цим доказував, що він не зрікся й не зречеться права на рівноправне місце у вільних народів колі. Українська Козацька Держава і Запорізька Січ в давніших часах, Українська Народня Республіка, Українська Гетьманська Держава, Карпатська Україна в найновіших часах — це світлі, між собою пов'язані, періоди української державности, започатковані Київською Руссю. Відновлення української державности Актом 30 червня 1941 року — це продовження цих світлих періодів.

Акт 30 червня засвідчив, що український нарід всіма доступними засобами вів і буде вести боротьбу проти чужого ярма й за повернення Україні самостійности та повної підметности в міжнародних взаєминах.

44) «Het Kremlin wankelde», Trouw, 9,10 і 15 липня 1954 р.

45) Цитати за Левом Шанковським в Ярослав Стецько, *op. cit.*, стор. 349-350.

Михайло ОСАДЧИЙ

СЛОВО, ОБПАЛЕНЕ ВОГНЕМ ЗБРОЇ

Національно-визвольні змагання України в художній творчості
її письменників 20-50 рр.

(З Конференції «Національно-визвольні змагання України
в 20-50 роках», Львів, 16-26 червня, 1991)

Зараз, коли так багато пишуть, а ще сильніше говорять про білі плями в історії України, ми наважимося сказати, що давня і сьогоденна історія боротьби за українську державність — це суцільна чорна діра, яка з космічним розмахом пожирала в своє ненаситне жерло щонайменші прояви українського національного духу у сфері слова, а вже у сфері зброї — не просто пожирала, а спалювала, викорінювала, знищувала дотла, виривала з пам'яті, обертаючи наш народ та його героїчну історію в параноїчних дистрофіків і манкуртів.

Історія боротьби нашого народу за свою власну державність у більш-менш видимому минулому, починаючи з періоду княжих часів Української держави, через героїчну тривікову козащину, спонтанний вибух гайдамащини, відчайдушні змагання УНР в Наддніпрянщині та ЗУНР в Наддністрянщині, хоча й захovanі в глибоких схронах од народу та дослідників, все ж десь зберігаються в документах.

Зачинатель історичної прози в Україні Пантелеймон Куліш так висловлювався про історичну єдність подій у житті людини, народу і всього людства: «Минуле пов'язане із сучасним органічно і нема в сучасному нічого, що не мало б свого коріння в минулому» (взято з книги «Слово і зброя. Антологія української поезії», присвяченої УПА і революційно-визвольній боротьбі 1942-1967 рр. Упорядник Леонід Полтава. Видання Т-ва кол. вояків УПА ім. ген.-хор. Романа Шухевича-Чупринки в США, а також Т-ва кол. вояків УПА в Канаді і Братства кол. вояків УПА ім. Св. Юрія Переможця в Європі. 1968 р., у друкарні видавничої Спілки «Гомін України», Торонто, Канада).

Національно-визвольні змагання України за свою державність після поразки УНР (після Акту злучення УНР і ЗУНР 22 січня 1919 р.) та їх відображення в усній та писемній творчості — на сьогодні це суцільний абсолютний туман, крімшнн мла навіть в усвідомленні мого покоління, не мовлячи вже про покоління молодші. Все, що маємо з цієї проблеми, — це джерела, оприлюднені

в діаспорі і на сьогодні ще практично недоступні українцям на рідній землі.

Саме тому, а також в силу тієї обставини, що мені буквально за 10 днів до цієї нашої наукової конференції запропонували виступити з даною темою, я обмежу її лише побіжним відображенням національно-визвольних змагань України за власну державність в українській поезії, залишаючи надалі такий глибинний і широкий пласт, як проза, публіцистика, документальна белетристика на теми визвольного чину нашої нації.

Після поразки УНР Україна знову була розшматована поміж зажерливими сусідами, знову живе тіло української нації було покрите закривавленими ранами, — і кожна з держав, яка заволоділа шматком України, намагалася не загоювати рани України, а навпаки, добити живий організм нашого народу.

Практично вся творча, наукова і політична сила України після 1920-22 років залишила межі підрадянської України. Нова ж генерація, навіть з певною національною свідомістю, влилася в річище націонал-комунізму, шляхи якого для утвердження незалежної України були наперед приречені — і тому вона наклала головами, фактично, навіть не відаючи за що.

Буйніше і розлогіше розквітала художня творчість на теми національно-визвольних змагань недалекого минулого і сучасного стану його на другому за розміром шматку України, який опинився під польським пануванням.

Це були більш або менш талановито написані спогади недавніх учасників революції в Україні, як Східній, так і Західній. Але цього було замало. Почуттям національної трагедії переймалися все глибше найкращі, найталановитіші сини і дочки України. І тому цілком природно і закономірно, що на перше місце висувається не художня творчість, а політична практична діяльність та публіцистика.

Такий реальний стан речей бачимо в Галичині. У підрадянській Україні, як і 268 років від Переяславської Ради 1654 р. до революційних змагань 1917-22 рр., провідниками національної ідеї виступають в силу всеміщніючої імперсько-російської тоталітарної держави не професійні політики, а поети, письменники.

Якщо на Заході України національна ідея трансформується і матеріялізується в політичну силу боротьби за українську державність, на Сході 20-30 роки — це період розхитування тоталітаризму та розвіювання ілюзій націонал-комуністичної державності України. Оскільки жодні форми цієї праці на Сході просто були неможливі, наперед виступає художня творчість, зокрема поезія.

Одним з перших в українській поезії підрадянської України

глибоке розчарування її дійсністю, її неспроможністю стати в ряди незалежних держав чи не найпотужніше виявив Дмитро Фальківський у збірці «Обрії» (1927 р.) у вірші «Ех, і вдарило кляте життя. . .», і далі:

Тільки струни на серці:
дзінь. . .
дзінь. . .
Хоч і хочеш мажором утять,
Дійсність чортова чорна, як тінь. . .

Мотиви пекельного розчарування результатами національно-визвольних змагань за українську державність 1917-22 рр. додаємо і в Павла Тичини («Чистила мати картоплю»), Володимира Сосюри («Два Володьки»), Миколи Хвильового («Україна чи Малоросія» (1926 р., вперше опублікована в журналі «Слово і час», 1990 р., №1), загалом у всіх українських письменників нової генерації 20-30 рр. на підрадянській Україні, яким боліла доля України.

Однак ці мотиви (я назвав би їх мотивами національно-комуністичного розчарування) ще не були ані програмою подальших дій в боротьбі за Українську державу, ба навіть не занурювалися в суть — в чому причина неспромоги побудувати націонал-суверенну Українську державу.

Глибше до цих проблем підійшов маловідомий і тоді, і тепер поет О. Гай-Головка (даних про його життєвий і творчий шлях я покищо не маю). В 1938 році у Києві він написав вірш, цитую:

РОЗПУКА

У полі тім, де в грі шаленій
Кружляє вітру дикий свист,
Стоїть, націлившись на мене,
Супутник мій — енкаведист.

У лісі темнім, де в розвої
Снується жовтий падолист,
Стоїть з наганом наді мною
Мисливець мій — енкаведист.

У хаті білій, де серпанку
Шовковий спокій тихо звис,
Вже дулом напина фіранку
Убивця мій — енкаведист.

Нема ніде святої волі,
Нема бажаної, нема...
У лісі, в хаті і у полі
Тюрма...

Хтозна, чи треба говорити, що подібні твори не лише не друкували в підрадянській Україні — за них просто розстрілювали. Напевне, що Головка не знав про існування в рукопису вірша Осипа Мандельштама, написаного в листопаді 1933 року, твору, який прицілився ще далі, аніж Гай-Головка, цитую у власному перекладі:

Ми живемо, немов не в своєму краю.
Десять кроків — й не чути вже мову твою.
А де виникне нишком хоча б піврозмовця, —
Там згадають кремлівського горця.

Грубі пальці-щупальці, немов черв'яки.
Наче гирі пудові, слова-вірняки.

Мов таргани, сміються вусища,
І блискочуть його халявища.
Довкруж нього набрід тонкошіїх вождів.
Напівлюди це, пси, він їх САМ запосів.

Хто з ним скаче, хто гавка, хто хниче,
Він один лиш бабакає й тиче.

За указом указ, мов підкови, кує —
Кого в пах, кого в лоб — всяк своє дістає.

Кожна страта для нього — малина,
І злодійська хода осетина.

Наприкінці 20-х частково, а в 30-х рр. глобально були задушені фізично або морально всі письменники підрадянської України, виявлені ГПУ-НКВД, у творчості котрих прозвучала тема опору тоталітарній сталінській державі загалом і тематика національно-українського патріотизму зокрема.

Західноукраїнські письменники, як могли, підтримували своїх побратимів на Сході, але ця підтримка, звичайно, могла носити лише моральний характер, ба навіть швидше пропагандивний, серед населення Галичини про події в підрадянській Україні:

Святослав Гординський, «ВІРШ ПРО ВЛИЗЬКА», 1934 р.

Не в очі, а в голову ззаду відстукали кулі,
В коридорах вже крок конвоїрів замовк. . .
Знаю, солодко вам, прокураторе Ульріх,
Затягаться тепер моссельпромським димком.

У підвалах в'язниць, і катівень, і каторг,
В усевлонській тайзі, в чорних покладах руд,
В темних штольнях сердець заховавши відплату,
Вже нові царегубці ростуть.

* * *

З початком страшної бойні світу Сталіна-Гітлера про літературу опору, а саме так ми назвали б її, а не літературою національно-визвольних змагань в підрадянській Україні, — важко було й думати, а не те що творити на терені східньої України. Центр ваги художньої творчості за українську державність остаточно переноситься в Галичину, а ґрунт для неї був підготовлений і політичними, і науковими, і культурологічними силами України.

Саме тут, в горнилі Галичини, завдяки боротьбі ОУН-УПА зміцнів і був спроможний до чину новий тип українця, а найважливіше — новий спосіб мислення української людини. Національно-державна свідомість Галичини спромоглася на організований збройний опір сталінським опричникам, як і опричникам Гітлера, — і це був не просто опір, а збройна боротьба України за власну державність.

Мотиви національно-визвольних змагань в художній творчості, зокрема в поезії 40-50-х років, носили характер не просто відображення цієї боротьби, а були такими ж багнетами і кулеметами, як і справжня зброя. Та й писали учасники збройної боротьби за українську державність, поклавши зброю обіч в годину бойового затишшя, а взявши в руки перо.

Ще 1935 року лікар і письменник Юрій Липа запитував: «Чому найменший робітник, що носить цеглу, відповідає за її укладання? Чому найнижчий вартівний відповідає за свій відтинок фронту, а письменник, найвизначніший муж свого оточення й культури, має бути безвідповідальним?» (Цитата з вище названої книги «Слово і зброя», стор.7).

Вірний цій історичній відповідальності за долю України, як один з найвидатніших мужів свого оточення й української культури, Юрій Липа — лікар УПА — власною смертю зміцнив своє твердження про відповідальність письменника перед власним народом.

Ще задовго перед Юрієм Липою, в 1921 році, східньоукраїнський поет Грицько Чупринка, «загравши усіма поетичними дзвонами святої Софії, . . впав на рідну землю, щоб оддати їй останнє — свою невинну кров. За ним, мов паростки до сонячного променя, потягнулися сотні. . .» (Василь Барладяну, «Спів під обвалами брил», у книзі «Скитський олтар», Торонто, 1990, стор.11).

* * *

У гарячій, бойовій не метафорично, а реально, ситуації в Україні 40-50-х рр. письменникам-патріотам не було місця на передній лінії фронту, в котлі кривавих боїв. Автор передмови до вже згадуваної книги «Слово і зброя», вочевидь, упорядник Леонід Полтава пише: «В лавах УПА змагався один із організаторів УПА, новеліст з Винничини Йосип Позичанюк, в'язень московських і німецьких тюрем. Загинув у бою в 1945 р. Серед численної когорти імен, котрі не лише внесли значний доробок в скарбницю української культури, але й віддали своє життя за неї, за державність України, ми знаємо небагатьох, маю на увазі 40-і — початок 50-х рр. Це один з провідників УПА, член УГВР, публіцист і водночас сотник Петро Полтава. Це талановито-ніжна поетеса-воєк Марта Гай, член ОУН з 1930 р. поет Марко Боеслав, сила творчого духу якого в поєднанні з самовідданою любов'ю до України часом нагадує дух найкращих політичних поезій Тараса Шевченка. Далі — Н. Орелець, уродженець з-над притоки Дніпра — Орелі, загинув у бою в 1947 р. на Закерзонні; автор збірки поезій «Мої повстанські марші» Петро Волош-Василенко-Гетьманець, родом з Полтавщини, патріот-повстанець. Це стрільці і поети, що куля змилостивилася над ними, і вони пізніше потрапили за кордон, на Захід — Павло Євтушенко, Іван Хміль та інші».

У нашій уяві і сьогодні Богдан-Ігор Антонич колосіє як естет, новатор форми українського вірша, улюбленець муз і грацій. І ось вірш, який не увійшов у жодну збірку його поезій, виданих в Україні і за її межами. «Крутянська пісня» Б.-І. Антонича вперше була опублікована в журналі для молоді «Дорога» (Львів, січень-лютий 1938 р.). Тоді ж музику до вірша написав композитор А. Ярославенко:

Спом'янімо в пісні славу Крутів,
Найсвятіше з наших бойовищ!
Крути! Крути! — смолоскип в майбутнє.
Підіймімо наші душі ввиш!

Крути! Крути! Це за Батьківщину
Стати муром, шанцем душ і тіл.

Крути! Крути! Мужньо, воедино
Прямувати в найсвятішу ціль.

Крути! Крути! Час розплати близько,
Вже червоний ворог кари жде.
Крути! Крути! Вічне бойовисько
За майбутній, за світліший день.

Крути! Крути! Мужність і посвята,
Вірність, що міцніша понад смерть.
Крути! Крути! Горда і завзята
Кличе пісня і веде вперед!

Львів, весна 1937 р.

Навіть ритмо-мелодика вірша-пісні нагадує героїчний епос «Слова о полку Ігоревім», а цим виразніше наголошується на історичності бою і героїзму юних бійців української державности під Крутами.

У творах Олекси Веретенченка (народився 1918 р. на Слобожанщині), Юрія Буряківця з Київщини (1924 р.н.), львів'янина Андрія Гарасевича (1917 — 1947 рр.), Марти Гай — поетеси-упівки, Богдана Кравціва — поета і літературознавця провідним мотивом і експресією поезій періоду збройних визвольних змагань українського народу 40–50 рр. за власну державність звучить мотив саможертвості, офіри в ім'я України. «Здобудемо Україну або загинемо в боротьбі за неї!» — це вища мета життя і творчості поетів-борців за українську державність 40-х рр. Ось характерний приклад поета високої поетичної напруги і майстра поетичної техніки Богдана Кравціва — його сонет «Мати». Повстанці відвідують матір, син котрої вже четвертий рік у неволі. Вони просять матір дати їм зброю сина, котрої так обмалює у повстанців.

Мати зі стодоли виносить прохане:

Принесла їм зі схованки в стодолі
І хрест кладе рука кістлява, синя:
«Щаслива вам дорога та й година!» —
І сльози закапали поволі.

«Чого ж?! Не плачте! . . . Прийде син з в'язниці. . .
А нам, матусю, ніч пошле удачу!»
Вмовляють, вчитькують її словами.

І мовила, втираючи зіниці;
«Ні, ні! Облиште! . . . Це я тільки плачу,
Що син. . . мій син не піде нині з вами. . .»

Всенародність боротьби за українську державність, саможертвність в ім'я великої ідеї національного звільнення чується в кожному рядкові замученого німецькими катами Олега Ольжича, сина О. Олеся.

РАННЯ МОЛИТВА

На світлий спокій дорогих глибин
Прозорої і чистої науки,
Не золоті надхнення орхідеї
З ласкавості незмірної своєї, —
Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі сірій вмерти від гранати.

Не мовчали Музи України, коли над її містами і селами гриміли гармати. Навпаки, українська муза звучала в унісон кулям і гранатам. Ось Герась Соколенко, родом з Волині. Знав про дії УПА, передбачають, що й був пов'язаний з нею. Був вивезений на примусову працю в Шлезьку, де написав вірш «Матері»:

І коли жар огнистих ракет
Зацвіте над перонами станцій,
Ти узнаєш, що син твій — поет
Взяв меча і пішов у повстанці.

Шлезьк, 1943 р.

Доля цього талановитого поета невідома, як невідомі в рідному краї долі та поезії багатьох талантів і мужніх вояків-державників. Хто тільки не вбивав нашого народу, найкращих синів і дочок України. В мартирології українського духу особливе місце посідає нещодавно боязко повернута українській духовості мужня поетеса і воячка Олена Теліга.

Якби доля була милостивішою, якби Бог дав Лесі Українці більше, аніж 43 роки життя, ми певні, що співачка слова і меча стала б у перші колони української революції, духом котрої поійнята вся творчість геніяльної Українки. Якби не смертоносна рука гестапівських катів, що розстріляли у Києві в 1942 році 36-річну революціонерку і українську патріотку Олену Телігу, Україна б мала в її особі геніяльну поетесу світового розголосу і поетичного злету.

Олена ТЕЛІГА

ВІДПОВІДЬ

О, так, я знаю, нам не до лица
З мечем в руках і з блискавками гніву
Військовим кроком, з поглядом ловця
Іти завзято крізь вогонь і зливу.

Ми ж ваша пристань — тиха і ясна,
Де кораблями — ваші збиті крила. . .
Не Лев, а Діва — наш відвічний знак,
Не гнів, а ніжність — наша вічна сила.

Та ледве з ваших ослабілих рук
Сповзає зброя ворогам під ноги,
Спиває ніжність легендарний крук —
Жорстокий демон бою й перемоги.

І рвуться пальці, довгі і стрункі,
Роздерти звички, мов старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки
І вдарить твердо там, де треба вдарить.

Та тільки меч — блискучий і дзвінкий —
Відчує знову ваш рішучий дотик, —
Нам час розгорне звиклі сторінки:
Любов і пристрасть. . . Ніжність і турботи.

В єдиній, наскільки нам відомо, збірці письменників-борців, які брали безпосередню участь в побудові української державности, в антології «Слово і зброя» представлені 29 авторів-передвісників створення національних збройних сил України, що їх твори написані до початку Другої світової бойні, 8 авторів зі зброєю воювали в лавах УПА, 21 автор віршів і повстанських колядок УПА — невідомий, 33 поетичних кобзарів, що своїм словом прославили УПА, а також її бойові дії в змаганнях за незалежну Україну. Серед них такі імена клясиків української поезії ХХ століття, як Євген Маланюк, Богдан Кравців, Василь Пачовський, Олександр Олесь, Олена Теліга, Яр Славутич та інші.

І кожний з них може сказати словами безіменного автора:

Не нас на руїнах
П'янитимуть сні!
Борці України,
Ми — волі сини!
(«Пісня-марш месників», видання «Лісовик»,
грудень-січень 1946 р.)

Борючись за честь, волю і власну державність, Україна княжої доби полишила для поколінь свій геніальний духовий пам'ятник — «Слово о полку Ігоревім»; Україна козацької доби — чи не єдині в світовій творчій практиці думи безіменних авторів та письменні твори, присвячені козащині; військові формування УСС — і сьогодні актуальні вольові пісні визволення; доба Центральної Ради піднесла до небесних поетичних висот Павла Тичину, якого Євген Маланюк назвав «бардом Центральної Ради». Менш відомі наразі, але ми певні, з часом стануть духовим надбанням нашого народу поетичні твори епохи стрільців Карпатської України та поетів національно-визвольної боротьби ОУН-УПА 40-50 рр. XX століття.

* * *

Наукову інформацію про відображення національно-визвольних змагань України в її поезії я хотів би завершити, згадавши ще одну притоку в загальнонаціональній річці художнього відтворення змагань за українську державність — творчість ув'язненої України 1940-50 рр. На жаль, вона ще більш розвіяна і знищена, аніж література, котра потрапила в діяспору. І все ж є дещо! Досі зібрана в єдиному під сучасну пору збірнику «Біль», що з'явився на світ 1990 року під егідою Львівського клубу репресованих (голова Оріся Матешук) за редакцією інж. Миколи Дубаса.

П'ять розділів альманаху — «Сув'язь слів, дротів і ґрат» (22 автори), «Спогади», «Вірші невідомих авторів», дотепний підрозділ «Тюремні графіті» та «Пісні з-за ґрат» (тут є пісні ще й досталинських тюрем) — це п'ять стогонів болю скалічених рабів Сталіна, але не знищених духом борців за Україну. Побіч з особистими мотивами зачудовуєшся малюнками суворой природи — від Комікраю до Колими — на тлі трагічних картин життя ув'язнених українців. Засадничим патосом альманаху «Біль» я назвав би патос Добра і Мужности, самопосягати Україні:

Иди і вір: прийде рожевий ранок.
Чарівне сонце встане з-за туману.
Перед тобою — скільки сягне зір —
Сіятиме, співатиме простір.
Иди і вір!

Аж не віриться, що це писав не сталінський борзописець про ще світліше сталінське майбутнє, а ув'язнена за Україну кріпильниця на руднику Хеніканджа на тотально-табірній Колимі Софія Малильо із Закарпаття. І писала 1951 року, коли робота на каторжній рудні вела до єдиного кінця — до безіменної колективної могили.

Оптимізм ув'язненої тендітної українки мені видається принципово вагомим і перспективнішим історично (що й підтвердилося), аніж пустодзвінний оптимізм тогочасної офіційної советської української літератури з її «батьками народними», «сизокрил-орлами» і з «людиною у сірій військовій шинелі».

Серед авторів «Болю» — Оріся Матешук, почесний член Пен-Клубу Микола Дубас, одна з найталановитіших сучасних поетес Ірина Сенік.

* * *

Ми свідомі нестач, коли йдеться про художню недосконалість літературних творів, писаних буквально в огні бою або в невільницьких умовах, часто авторами, що не пройшли не лише літературного вишколу, але в силу обставин життя взагалі не мали жодної освіти. Але в кожному, навіть художньо чи й стилістично недосконалому рядкові б'ється гаряче серце і волає збуджена душа українського патріота, борця за національну державу. І література, зокрема поезія національно-визвольних змагань України, без сумніву, займе своє, належне їй місце, у справжній історії культури України, наразі України-іреденти.

Як парості довкрузь зрізаного пня, українська література 60-80 років виросла на традиціях боротьби попередніх поколінь за українську державність. Зміцніла напруга і сила слова, підвищилась художня вартість творів, що сприяли піднесенню національного духу, який сьогодні матеріалізується реальною боротьбою за Українську незалежну державу, обрії котрої видніються, але чим ближчими вони видаються, тим далі до них іти.

Але це вже інша тема — тема українського літературного дисидентства.

16 червня, 1991 р.

Галина ЩЕРБА

ІСТОРИЧНА ПРАВДА ПРО ПЕРЕСЕЛЕННЯ УКРАЇНЦІВ З ХОЛМЩИНИ В 1944-1947 РР. У СПОГАДАХ САМИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ З ВІДСТАНІ 45 РОКІВ

(Закінчення, 2)

«Мрії переселенців про повернення додому і досі не здійснились. Старше покоління померло або доживає коло своїх дітей і внуків, а останні, народившись тут, прижились і їхньою рідною землею вже стала інша, ніж їх батьків. . .»

Тепер колишні переселенці не відчують вже себе чужинцями на землі, на якій осіли, але туга за рідним домом щемом відзивається у серцях старшого покоління. Всі мріють хоч туди поїхати і оглянути свою землю-сироту та запитати, чи і вона тужить за своїми господарями. . .» (Х-089).

Гринкевич Євгенія Сергіївна пише: «Ми проживали у Холмщині, Томашівський повіт, село Микулин. Була переселена разом з батьками у 1944-1945 рр. (кінець грудня — початок січня).

Переселили нас у Сумську область, м. Охтирку. Інших односельчан розселили по 2-3-4 сім'ї по селах Охтирського району.

Місце проживання міняли. Майже $\frac{1}{3}$ моїх односельчан виїхала на Львівщину, $\frac{1}{3}$ — на Волинь і $\frac{1}{3}$ залишилась на Сумщині.

Переселення не було добровільним, але іншого виходу не бачили, так як не було життя від знущань поляків. В моїй родині 6 чоловік вбиті, закатовані поляками. Село, де проживав мамин брат з сім'єю, спалено. Брат з жінкою вбиті. Село Шлятин. У нашому селі зруйнували церкву у 1939 р.

На новому місці поселення жили не розкішно, але голоду не було. Взяли з собою з дому зерно, корову. Переслідувань не знавали, але морально почували себе погано — все було чужим: сторона, люди, мова, хоч українська, але не наша, звичаї. В Охтирці нас називали поляками, що було для нас дуже боляче.

. . . І що хочу сказати. З цього часу, як «Меморіал» взявся за цю роботу, як у пресі стало появлятися слово «Холмщина», як стало підніматись питання про правдиві стосунки між поляками і українцями у 1939-1945 рр., якось легше на душі стало, ніби дома побувала, ніби поговорила з людьми, яких те саме болить, що й мене.

А то ж ніде навіть не згадувалось, що був такий край, що були і

є такі люди, що в них є такий тяжкий біль (відсутність малої батьківщини). І я надзвичайно вдячна «Меморіалу». Хай буде світлою доля тих, хто цим займається.

...Повернутися назад додому на постійне проживання — ні, не хотіла би. Забагато часу минуло. Це все одно, що старе дерево вдруге за життя пересаджувати на новий ґрунт. Говорять: твоя батьківщина там, де дім твоїх батьків. Батьківщина там, де могили предків. Все дуже складно. А я говорю: Батьківщина там, де дім твоїх дітей. Я щаслива тим, що мої діти мають можливість жити там, де народились, жити разом зі своєю родиною, зі своїм народом. . .

Пам'ятаю з дитинства частину вірша про Холмщину. Автора не знаю.

Світ великий, світ широкий,
Мільйони в нім доріг,
І куди не глянеш оком —
Скрізь сліди пралюдських ніг.

Та ніде такі криваві,
І ніде такі сумні,
І не сяють так у славі,
Як на нашій Холмщині.

Може, комусь з Підляшшя буде приємно прочитати такий вірш:

ПІДЛЯШШЯ

(В. Переяславець, 1943 р.)

Синіє даль, що меж не має,
Чорніють стрічкою ліси —
Ідіть, любуйтеся, хто не знає
Підляшшя дивної краси!

Тече спроквола Буг глибокий
По безконечній низині,
Мов підляшанин синьоокий,
Що носить кучері ясні.

Повільно по сипкій дорозі
У місто Білу їде віз,
І жалісно, мов на морозі,
Пісок скрегоче з-під коліс.

А підляшани в «переборах»
На білих чистих сорочках,

Збиваючи ногами порох,
За ним до міста топчуть шлях.

Минають вітряки крилаті,
Минають схилені хрести,
Що при дорогах, наче чати,
Стоять, людей щоб стерегти.

Підляшшя, закутку чудовий,
Ти наша земле прастара,
Твоєї предківської слави
Твоя не зрадить дітвора!

І віри рідної не кине,
І мови не забуде, ні,
Що по просторах України
Мов дзвони дзвонить голосні.

Вона була і буде наша,
Як довго люд цей тут живе,
Як довго нивами Підляшшя
До моря синій Буг пливе.

Бо вірність в серці тут вітає,
Міцна, стійка на всі часи —
Ідіть, любуйтеся, хто не знає
Підляшшя дивної краси.

Тут напишу два вірші, написаних у 1950 р. моєю однокласницею В. О.

Я МРІЯЛА ПОБАЧИТИ ТЕБЕ, МІЙ КРАЮ

Далеко в чужині пройшло моє дитинство,
Маленькою була, а серце рвалось вдаль.
Я жила мрією хоч глянути на тебе,
Побачити хоч раз свій рідний край.

Українські поля, старинний Дніпро Шевченка
Все вабили мене дивитися на схід.
Росту я в чужині, але я українка,
І там на сході весь мій рід.

Прийшла пора і стукнули вагони,
І загудів гудок, помчався паровоз.

І я побачила поля безкраї, вільні,
Річки твої серед високих лоз.

* * *

Чи це Микуліні поля? Чи Гучва-річка? Чи село?
Чи народ той, що жив завжди зі мною,
Чи мого батька рід, що жив у селах,
Примушує мене дивитися туди.

Це спогад про поля рідні, дерева цвітом вкриті,
Біленьку хату, що стоїть сама.
Маленька я, а біля мене мати,
Для мене рідна, мила, дорога.

Ти глянь у даль, у це безмежне поле,
Побачиш там і верби, і сади,
Ти пригадаєш собі тоді поволі,
Скільки нам горя прийшлося перенести.

Покинула усе наша родина —
Садок вишневий, яблуневий цвіт,
Покинули цю білу хатину,
По ній, хто зна, чи залишився слід.

Покинули, та не по своїй волі,
Тепер крізь сльози згадуєш собі,
Все те, що було і минуло. . .

Нам боляче, що рідная країна
Украдена руками чужинців,
Кусок відірвано країни,
Для нас так дорогої сторони. . .»

(X-129)

А ще один спогад Яблонської Валентини Кирилівни:

«Я є свідком подій кінця 1944 року. Хоча мені в ту пору було майже 11 років, я досить добре пам'ятаю, а розмови і спогади моїх батьків підкріпили мою пам'ять. Вже осінню 1944 року новий уряд Польщі з військовою радянською комендатурою примушували українців виїжджати у східні області України. Звертались односельчани з проханням не виселяти нас, але відповідь була однозначна: «Не хочеш ехати тепер, убежишь потом в одних подштанниках».

Погроза була не безпідставна. Пізніше, коли ми вже були на

Запоріжжі, в кінці 1944 року, чи на початку 1945 (не пам'ятаю), газета «Правда» повідомляла, що понад 80 сімей нашого сусіднього села Верховина загинуло з рук польських банд. Думаю, що влада дивилась на цей геноцид крізь пальці.

І так, пізньої осені 1944 року в похмурий день мої односельчани і наша родина вантажили на вози, що могли, прив'язували до возів корів, висаджували на клунки дітей, і своєрідний обоз під охороною озброєних односельчан повільно пересувався в напрямку залізничної станції Холма. Позаду залишалась земля прадідів, рідна домівка, а на столі хліб і сіль, залишені мамою в кімнаті.

Більше, як через два тижні, ешелон нашого села прибув до Бердянська, де і був розформований по селах цього району. Сім'ї переселенців підселювали до місцевих жителів, дехто дістав хати розкулачених. До колгоспу відразу забрали коні, вози, зайву худобу, залишали одну корову. Настав 1945 рік Перемоги, і Сталін продовжував свою чорну справу. Шість моїх односельчан були репресовані. Судила їх у Бердянську так звана «трійка». Декого викликали «свідчити», але що їх питали, вони не мали права говорити. Один такий «свідок» невдовзі закінчив життя самогубством. Всі шість були засуджені на 25 років кожний. За Хрущова вони були реабілітовані, але не всі цього дочекалися.

В 1946 році, коли кінчились їстівні запаси з дому, а в колгоспі майже нічого не платили, став підступати голод. І тоді стали безпаспортні мої односельчани та інші переселенці тікати в Західні області України. Залишилися тільки ті, в кого були старі батьки і багатодітні сім'ї. Залишилися у Бердянську і мої далішні родичі, часто їх навідуємо, тому що їздимо до них на Азовське море. Але без болю душі не можу на них дивитися. Старші розмовляють покаліченою мовою, молодші — російськомовні. Діти навчаються в російських школах. Останню українську школу в Бердянську закрили років 20 тому.

Відрізані від своїх коренів, не знають своєї історії, мови, для них втрачені наші звичаї, обряди, народна культура. Для місцевого населення вони залишилися «поляками».

Я дуже вдячна своїм батькам, що тяжкими дорогами, з клунками, які можна було взяти тільки в руки, на тормозних площадках вантажних вагонів наша сім'я повернулася на захід.

У 1947 році у Львові нас настиг тяжкий голод. Пам'ятаю Паску того року, коли за продані деякі речі мама купила один бохонець хліба, який коштував 300 крб. Так волею безпримірного тирана мій народ був приречений на вигнання, поневіряння, глум, голод.

Проїшли роки, і, нарешті, у вересні 1989 р. я змогла відвідати

свою втрачену батьківщину, здійснилась моя мрія, яку я плекала весь час.

Вже в Ковелі мене охопило тривожне хвилювання, коли у довідковому віконці вокзалу я запитала, коли відправляється поїзд до Холма. Миловидна дівчина діловито мене виправила, що не до Холма, а Хелма. Ну що ж, може, вона мала свою рацію.

Так близько за Бугом моя рідна земля, моє місто Холм, моє село Деполтичі, яке розташоване в шести кілометрах на південь від Холма.

Сорок п'ять років я рвалась сюди і в снах, і наяву. Тяжке було це побачення. В нашому селі живуть переважно переселенці-поляки з України.

Коли йшла вулицею, виринали в пам'яті картини минулого села: тут був сад, тут була криниця, тут був прив'язаний кусок рельси, дрібний дзвін якої попереджував про небезпеку. Тривожні були останні роки проживання на цій землі, але всі мали надію, що так не буде завжди, що буде спокій і порозуміння. Село мені видалось сумним, постарілим, притихлим, і чомусь серце стискав нестерпний жаль. Здивувало, що майже нічого не змінилось, за-примітила тільки дві нові оселі, решти хат підтримуються тільки для проживання в них, а деяких вже нема. Збереглась моя рідна хата, а біля неї стара-престара липа, що колись бабуня не знала, хто її садив. Ми дітьми ховались у її дуплах. Решта дерев мені чужі.

В нашій хаті живе місцевий поляк з польської «колонії», як колись називали кілька хат поляків, що жили за селом під лісом. Господарі зустріли нас зі зрозумінням, досить тепло. Дивно звучала чужа мова в рідній хаті». (Х-088)

Така історична правда про так зване «добровільне» переселення українців з Холмщини на територію УРСР в 1944-1947 роках.

Не краща доля спіткала тих, що з різних причин не встигли виїхати на територію УРСР. Їх депортовано й насильно пацифіковано в 1947 р. за акцією «Вісла» на західні і північні терени Польщі, що до Другої світової війни належали Німеччині. Проти залишок українського населення в Польщі (150000) було під час акції «Вісла» кинуто 6 дивізій війська. Під командуванням генерала Степана Моссора 26 квітня 1947 р. розпочалась та ганебна акція проти українського народу в Польщі. Методи виселення за акцією «Вісла» цілком відповідали атмосфері беззаконня періоду культу Сталіна, жертвою якого стала й Польща.

Виселяли людей о 4 годині ночі, на збір давали до 2 год. часу, що не завжди дотримувалось. За той час ледве можна було зібрати

тись, а вже схопити щось з майна не було часу. Везли людей тижнями в товарних вагонах. На нових місцях поселення наділяли найгірші землі, будинки давали найгірші, бо все краще було зайняте поляками. Розселяли українців по 1-2 родини в селах на відстані до 10 км одні від других так, щоб вони засимілювались з поляками. Засіяні поля залишили дома, а нові засівати було вже пізно. Якщо хтось з виселених намагався повернутись додому, щоб захопити щось із залишеного майна, його ловили і без суду та слідства кидали в спеціально створений для українців концтабір в Явожно, в якому відсиділи 3936 українців, та до 200 чоловік залишилися в результаті катувань назавжди за колючими дротами. Тяжко було українцям, та, на жаль, ніхто тоді з-над Дністра ані з-над Дніпра не наважився стати на захист своїх земляків.

Коли сьогодні дивитись на ці трагічні сторінки життя українського народу, під час яких конфліктували між собою два слов'янських народи, одної християнської віри брати і сестри, то не важко збагнути, що сталінська репресивна машина нацьковувала поляків проти українців і навпаки, і таким чином домагалась знищення обидвох. Це добре вже зрозуміли сьогодні і поляки, і українці, адже часто вони опинялись в одних камерах ґулагів і ділили між собою сухий кусок хліба на двох, і виявлялось, що вони були більше друзями, ніж ворогами.

В наш час з'їзд народних депутатів ССРСР засудив депортації народів, засудив акцію «Вісла» як злочин проти українського народу і сенат Республіки Польщі. Багато робиться для відшкодування заподіяних кривд. Сьогодні, коли в Республіці Польщі обрано нового президента Леха Валенсу, а УССР проголосила свій державний суверенітет, ми впевнені в тому, що дві суверенні держави — УССР і Республіка Польща знайдуть способи засипати рови незгоди і конфронтації в історичному минулому цих двох народів, виведуть їх на нову дорогу взаєморозуміння і взаємопрощення і зуміють спільно укласти собі життя, сперте на добросусідських засадах, щоб обидві держави і їх народи жили в дружбі й злагоді, бо жити нам вічно по-сусідськи.

Петро ОДАРЧЕНКО

БІБЛІЙНА ТЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

(Книги Старого Завіту)

(Продовження, 2)

Після поеми «Самсон» Леся Українка написала десять поезій на біблійні теми. Звертаючися до стародавньої історії єврейського народу, Леся Українка мала на увазі долю свого власного народу. В образах вавилонського полону єврейського народу Леся Українка малює тяжкі страждання українського народу в російському полоні, в умовах національного, соціального і політичного поневолення. У поезії «Єврейська мелодія» (1896) в образі зруйнованого храму поетеса малює поневолену Україну:

«Ти в руїнах тепера, єдиний наш храм,
Вороги найсвятіше сплямили,
На твоїм олтарі неправдивим богам
Чужоземці вогонь запалили. . .

Ти не наш, але вірними будуть тобі
На чужині ізраїльські люди, —
Що Господь сам обрав за святиню свою,
Те довіку святинею буде!»

В незакінченій поезії «Якби я знав, що їм нема рятунку» (1898) Леся Українка виступає проти покірності ворогові:

«. Хто хоче
пасти і берегти свою отару,
нехай її боронить, хай приставить
собак і пастухів, сам взявши зброю,
а не навчає тих ягнят покори. . .

А ваша віра: не протився злому!
Бодай той лев сьогодні вас пожер
одразу всіх, як маєте ви скніти
в покірності ягнячій».

Проти зневіри, проти втрати віри в неминучу перемогу над ворогом спрямований вірш «У пустині» (1898):

Сказав Господь: «Мені належить помста!
Той, хто не вірить у дива Господні,
Не вартий бачить їх. Поки не згине
Останній з вас, отруєних зневір'ям,
Не ввійде мій народ в обітовану землю!

Поетеса закликає зневірених відкинути страх, розпач, а натомість відважно йти вперед до своєї мети:

«Ми підемо пісками навмання,
Приспавши в серці гадину зневір'я,
Одважно дивлячись дочасній смерті в очі».

1899 року Леся Українка написала дві поезії під назвою «Із циклу 'Невольницькі пісні' — Єврейські мелодії», а 1904 року поезії «Ізраїль в Єгипті» та «І ти колись боролась, мов Ізраїль, Україно моя!»

Перші три поезії — це наче передмова до написаної 1903 року драматичної поеми «Вавилонський полон». А остання — наче епілог до поем «Вавилонський полон» і «На руїнах» (1904).

Тут іде мова про фізичну працю поневолених євреїв у Вавилонському полоні:

«Тії руки, що храм боронили колись,
до чужої роботи з одчаю взялись».

Тільки мистецтво, пісня не може служити ворогам, не зраджуючи тим свого власного народу. Цей мотив тільки накреслено в поезії:

«Всяк, хто мав який знаряд, мав працю собі,
тільки арфу співець почепив на вербі».

Цей мотив, ця деталь загальної картини полону широко розгорнута в поемі «Вавилонський полон» і стала основою для драматичної колізії.

У другому вірші «Єврейських мелодій» мова йде про зловісного пророка Єремію:

«По війні ти на звалищах міста лишився один,
і палкі твої сльози точили холодне каміння,

і луна розлягалась така серед смутних руїн,
аж найдаліші нащадки почули твоє голосіння».

У поезії «Де тії струни, де голос потужний» поетеса знову згадує пророка Єремію такими словами:

«Єрусалим мав свого Єремію,
що голосив серед поля;
чом же свого Єремії не має
наша зруйнована воля?»

Таким Єремієм для українського народу була Леся Українка, яка з надзвичайною силою свого поетичного слова, пристрасного, гнівного протестувала проти московського полону українського народу, картала «оспалих людей» з «в'ялими серцями». І в поезії «Пророк» (1906) проголосила:

«Мій дух промовляє мені:
«Ставай, вартовий, без вагання на чати!
Хоч люди замлілі в рідній стороні
На голос твій будуть мовчати,
Та слава про них загремить до зірок,
Що є з їх народу пророк».

Одна з найсильніших і найзворушливіших поезій Лесі Українки на біблійну тему — це вірш «Дочка Іефая» (1904). Джерелом цієї поезії є біблійний переказ такого змісту. Ізраїльський вождь і суддя дав обітницю, що як Бог допоможе перемогти ворога, то він тоді, повертаючися з перемогою, принесе в жертву Богові першого, хто вийде йому назустріч з воріт його дому. Коли він одержав перемогу й вертався додому, то перша йому назустріч вийшла його дочка. Батько мусів виконати свою обітницю. Дочка попросила його, щоб перед смертю він дозволив їй піти в гори із своїми подругами, щоб попрощатися з життям. І дівчина віддає своє життя заради визволення своєї рідної країни.

Цей біблійний переказ 1881 року (себто на 23 роки раніше, ніж Леся Українка) обробив М. Старицький у своєму вірші «Дочка Іефая». А ще раніше на цю тему написав поезію відомий французький поет-романтик Альфред де Віньї. Переказові про Іефая присвячено останній роман німецького письменника Л. Фойхтвангера «Іефай і його дочка» (1957).

Лесина поезія, присвячена легендарній дівчині-героїні, що пожертвувала своїм життям для визволення свого Рідного Краю, відзначається своєю поетичною красою, музичністю і глибоким ліризмом. Образ юної дівчини-патріотки в поезіях М. Старицько-

го й Лесі Українки освітлено цілком по-різному. У М. Старицького образ героїні подано в стилі, властивому для поезій на громадські теми:

«Коли доля велить полягти за мій край
В несподівану ранню могилу,
Ти, мій батьку святий, серце скорбне втримай:
Моя смерть дасть відвагу і силу».

Тут немає тієї глибокої задушевности, тих тонкощів душевного світу, тієї ніжної жіночости, що характеризує вірш Лесі Українки:

«Пусти мене, мій батеньку, на гори,
де ряст весняний золотом жаріє,
де вітер цвіт з мигдалів обсипає,
хай він мене дощем рожевим скропить,
оплаче цвітом молодість мою».

Тут з великою й глибокою майстерністю Леся Українка малює душевний світ молодій дівчині, приреченій на передчасну смерть; показує її непереможне бажання востаннє «побачити більше, ніж бачила за все життя коротке»:

«Зберу всіх подруг, всіх моїх коханих,
я ще ніколи так їх не любила,
як от тепер востаннє, перед смертю;
ми будем плакати не слізьми, піснями
веселе дівування спом'янем.

Я золотим квіткам віддам всі мрії,
а вітрові свою дівочу волю,
у світ пуцу з піснями всі думки;
мов пелюстки, осиплються бажання».

М. Старицький у своїй поезії зовсім не згадує про останнє бажання дівчини відпустити її на короткий час у гори, щоб вона там оплакала з подругами свою трагічну долю. М. Старицький героїчну відвагу дівчини, її готовість віддати життя на добро своєї батьківщини малює трафаретними лексичними засобами громадянської лірики:

«В нетремтячій руці поведи мене сам
До тії катової сокири. . .
І без жалю, без сліз похилиюся я там,
З серцем повним надії та віри».

Цілком інакше відвагу й трагізм молодой дівчини показує Леся Українка:

«Не бійся ти, що з гір я не вернуся,
що вже несила стане покидати
веселого, весняного життя.

Ні, я прийду покірною і мовчазною,
схилюсь, мов квітка, на жертвний камінь,
бо знатиму — хоч би сто літ жила,
такої пісні вже б не заспівала,
життя такого більше не зазнала б,
як в час прощання на горі високій».

Поезія Лесі Українки написана білим віршем, поезія М. Старицького анапестом. Неримована п'ятивіршова строфа Лесиного вірша значно більше надається до виразної емоційно наснаженої мови цього поетичного твору, ніж римований чотиривірш з перехресними римами.

Своїм ідейним змістом поезія Лесі Українки «Дочка Ісфая» близька до твору «Іфігенія в Тавриді», в якому дівчина Іфігенія також втілює образ терпіння і жертвенного героїзму.

У Біблії Лесею Українку найбільш приваблювали трагічні сюжети, в яких, — за власним виразом поетеси, — «багато неспокійного, пристрасного елемента». Тому то в поетичній творчості Лесі Українки домінують образи вольових героїчних жінок: Далілі, Дочки Ісфая, Іфігенії, Міріям, Прісцилли, Тірци, Айші, Кассандри, Грішниці тощо.

4. Поеми про Вавилонський полон

Поневолене становище українського народу в царській Росії показала Леся Українка в образах вавилонського полону стародавніх євреїв. «Вавилонський полон в історії юдеїв та ізраелитян — це період перебування їх під владою Вавилонської держави. Ізраелитян було виведено в неволю ще року 722 до Р. Х., юдеї зазнали полону та руїни пізніше, в роки 596-586»⁹. У Біблії розповідається, що вавилонський цар Навуходоносор зруйнував усі будівлі Єрусалиму, спалив храм і царський палац, забрав увесь народ у полон і погнав його до Вавилону. В Біблії патетично оспі-

9. А. Харченко. Неволія і руїна. Вст. ст. до драматичних поем «Вавилонський полон» і «На руїнах». У кн.: Леся Українка. Твори. Том V. Нью-Йорк. 1954, стор. 139.

вані тяжкі переживання поневоленого й приниженого народу, його фізичні й моральні страждання. Страшні подробиці Вавилонського полону знаходимо в книзі «Плач Єремії»¹⁰: »Діти і немовлята умирають від голоду на міських вулицях. . . Хто вмер од меча, щасливіший від тих, що вмирають від голоду. Руки матерів варили дітей своїх на їжу. . . жах. . . спустошення й руїна — доля наша».

Звертаючися до теми Вавилонського полону, Леся Українка ставила своїм завданням не тільки описати страждання єврейського народу у Вавилонському полоні, не тільки порівняти з цим полоном становище поневоленого українського народу в царській Росії, а, головню, піднести голос в оборону поневоленого народу, голос за пробудження в народі національної й людської гідности й готовности до боротьби за свою свободу й незалежність.

Драматичну поему «Вавилонський полон» Леся Українка написала 1903 року, а драматичну поему «На руїнах» 1904 року. Друга поема була продовженням першої.

Драматична поема «Вавилонський полон» починається поширеною авторською ремаркою: «Розлога рівнина. Червоний захід змінє в кров широкі води Тігра та Евфрата. . . По всій рівнині розкидані намети бранців. . . Змучені жінки лагодять вечерю — кожна при своїм багатті — для чоловіків, що по тяжкій роботі прийшли з міста. Трохи осторонь, теж під вербами, стоять два гурти: левіти і пророки».

Далі окремі епізоди показують тяжке життя поневоленого народу: чоловік не може їсти, бо на роботі у Вавилоні йому повибивали зуби. Біля другого багаття горює мати, бо її дочку силоміць забрали у Вавилон. Біля третього багаття голосить жінка, яка довідалася, що її чоловік помер у Вавилоні на тяжкій невільницькій роботі.

Далі йде сцена суперечки між самарійським і іудейським пророками за те, де має бути релігійно-національний центр. В цей час підходить молодий пророк Елеазар. Пророки і левіти обвинувачують Елеазара в зраді за те, що він співав за гроші в Вавилоні. Елеазар запитує їх: «За що ж ви мене картаєте за працю по неволі?» На це запитання він одержує відповідь:

2-ий пророк: «Бо шнур, лопата, рало та сокира
в руках людських — людські раби, а слово
в устах пророчих мусить тільки Богу
служити, більш нікому».

10. Плач Єремії. Розділ IV, ст. 5, 9, 10. (Біблія в перекладі І. Огієнка. 1962, стор. 1024).

Елеазар пояснює, що він нездатний до фізичної праці, що рук його не слухає ні рало, ні сокира, що «під тягарем він одразу упав» і що дозорець прогнав його з роботи. Елеазар далі каже, що ворогам він співав пісень сіонських, що він повісив арфу на вербі, бо до «нещирих пісень вона не може пригравати». Елеазар палко любить свою рідну пісню:

«Сіонська пісня — всіх пісень окраса».

Елеазар із глибоким сумом стверджує:

«і нечесть пойняла мої уста,
бо з голоду уста сі не замовкли,
а промовляли мовою чужою
на тих, від Бога проклятих майданах,
де всі пісні брешуть, а тільки тая,
що з серця рветься, мусить умирати.
Гнітять нас ганьба тяжче від кайданів,
гризе нас гірше, ніж залізні пута».

Закінчується поема бадьорим закликом Елеазара до боротьби за визволення свого народу від тяжкої вавилонської неволі:

«Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху
так, як газель води шука в пустині. . .
А поки знайдем, за життя борімося,
як барс поранений серед облави. . .
Між вербами брешуть ще наші арфи,
ще ллються сльози в ріки вавилонські. . .
Живий Господь! Жива душа моя!
Живий Ізраель, хоч і в Вавилоні!»

У цих біблійних образах, у цих репліках персонажів поеми Леся Українка висловила такі основні ідеї: слово, пісню не можна ототожнювати з фізичною працею. Хоч би яка неволя гнітила людину, ні за яких обставин не можна забувати рідної пісні, рідної мови. Рідне слово — це могутня зброя для співця, для поета. Цю думку Леся Українка не раз висловлювала у своїх поезіях:

«Слово, моя ти єдина зброя,
Ми не повинні загинуть обое!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів».

У пристрасному заключному монолозі Елеазара висловлено непохитну віру в те, що не загинула його країна, що не втратив чести його народ, що «живий Ізраель, хоч і в Вавилоні».

Елеазарові доводилося співати чужою мовою для чужинців, але в своїх піснях він не вихваляв поневолювачів. Він співав про минулість тих царств, що були побудовані на визискові й поневоленні народів. Виразні натяки на підневільне становище української мови, на царські заборони українського слова звучать у таких рядках монологу Елеазара:

«де всі пісні бrenять, а тільки тая,
що з серця рветься, мусить умирати».

Цілком слушно зазначає Олег Бабишкін: «Леся Українка (як, до речі, і Коцюбинський) вважала, що письменник повинен писати рідною мовою, особливо, коли вона перебуває в становищі забороненої і переслідуваної, що тільки рідною мовою можна найкраще і найповніше розкрити думи і сподівання свого народу, його вдачу і звичаї, національний характер і любов до волі»¹¹.

Продовженням «Вавилонського полону» була драматична поема «На руїнах». Але тут дія відбувається не в Вавилоні, а в Єрусалимі, власне на руїнах Єрусалиму. Тут розповідається про життя тих, які уникли полону й залишилися жити на руїнах Єрусалиму. По долині Йорданській блукають люди. Дія відбувається вночі. «Чутно зідхання, приглушені ридання і здавлене шепотіння тих, що не сплять, але більша частина спить. . . Три постаті — жінка, дівчина і дівча-підліток — сумно сидять над погаслим багаттям. Жінка колише на руках маленьку дитину, дівчина пряде вовну, дівча-підліток плете кошик з очерету». У цей час до цих трьох підходить пророчиця Тірца, втішає їх і кожній дає пораду. Тірца йде далі, чує стогін, зупиняється над одним чоловіком, що в розпачі простягає заломлені руки. Тірца зневіреному страждальцеві дає пораду:

«Розкуй меч на рало. Час настав.
Потрібна оборона і руїні.
Бо прийде ворог і розоре землю,
насіє збіжжя і збере жнива,
і буде хлібом люд сей годувати,
і вдруге завоює Палестину. . .
Лежачим краю рідного немає».

І чоловік послухав пророчиці.

ОТірца закликає: «Устань, Ізраелю, роби намети!»

Зневірений старий чоловік, прокинувшись від сну, висловлює своє незадоволення такою реплікою:

«Проклятий той, хто будить подоланих,
проклятий той, хто краде сон в рабів».

У відповідь лунає голос пророчиці Тірци:

«Хто раб? Хто подоланий? Тільки той,
хто самохіть несе ярмо неволі».

Далі Тірца йде на голос співця, що торкає поржавілі струни старої арфи, яка колись була в руках «пречистих святих співців, пророків незабутніх». Тірца бере з рук співця арфу і кидає її далеко.

«Добудь нові слова, новії струни,
або мовчи — могили не співають» —

каже вона розгніваному співцеві. Розгнівана юрба хоче втопити Тірцу. Самаряни відбивають іудеїв, захистивши від них Тірцу. Самаряни сперечаються з іудеями про те, де має бути святиня: в Іерусалимі — як того прагнуть іудеї, чи на горі Гарізім, як того хочуть самаряни. Коли справа доходить до бійки, Тірца зупиняє іудеїв і самарян:

«Спиніться ви! Дозорець вавилонський
з намету вийде і рабам накаже
вас бичувати. Не будіть його!»

Тірца закликає обидві сторони до єднання, до спільної праці для відродження поневоленої країни:

«Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив. Але не вам
судилось розкувати ярмо залізне
на коси та серпи. Он ті, малії,
он ті, що в куренях та при багаттях
удосвіта працюють неоспало,
вони жнива для Господа готують,
а ви, мов скорпіони, в своєму гніві,
сами собі отрути завдасте,
сами себе пожрете, мов ті змії,
що Бог колись наслав на кару нам».

В уста пророчиці Тірци Леся Українка вкладає свої власні запобігні мрії про національне відродження поневоленого народу:

«І встане люд, мов хвилі серед моря,
І Божий дух ті хвилі оживить.
І зацвіте Сіон весняним криницею,
і знов поллється молоком і медом
земля обітована, ся земля,
де ми тепер блукаєм, мов вигнанці,
мов стадо згублене на бездоріжжі. . .

Устань, Ізраїлю! Зори плугами
се бойовисько, не давай ні кроку
землі обітованої. Посій
понад границями пшеницю добру,
відгородись житами від пустині. . .
... Пройдуть роки, з полону бранець верне,
знов оживе тоді сіонська пісня. . .
І бранець руку братові подасть. . .
Душа моя вже бачить ту будову
і знає серце, як її назвати:
В НОВІМ Єрусалимі храм НОВИЙ!»

Закінчується поема тим, що юрба з навісним лементом проганяє Тірцу. Лунають останні слова пророчиці Тірци:

«Дух Божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього!»

Такий зміст драматичної поеми «На руїнах».

Головна героїня Тірца — вольова, активна, цілеспрямована, пристрасна громадська діячка, палка патріотка — висловлює власні ідеї, власні настрої авторки Лесі Українки. Мова Тірци дуже близька своїми художніми засобами, своїм стилем до мови багатьох ліричних творів Лесі Українки. Досить тільки пригадати хоч би такі рядки поезії Лесі Українки з циклу «Ритми», які своїм стилем нагадують бойові слова пророчиці Тірци:

«... Хто мене поставив
сторожею серед руїн і смутку?
Хто наложив на мене обов'язок
будити мертвих, тішити живих
калейдоскопом радощів і горя?»

Мова Тірци відзначається особливою імперативністю інтонацій, закличністю, великою емоційністю. Переважає в її мові дієслово в наказовому способі: не напувай, не нагодовуй, будуй, дбай, встань і йди, розкуй меча, іди, готуйте, добудь, мовчи, устань, зори, посій, відгородись, склади. У ліричних поезіях Лесі Українки на громадські теми, написаних 1900-1904 рр., так само дуже часто вживаються дієслова в наказовому способі: «вражайте, ріжте, убивайте, палайте, паліть, не в'яліть (стосуються іменника 'слова'), не просіть, ідіть, не кидай, не падай, не томись, не відступай, прийди, поглянь, не слухай, не допусти, не говори, зачаруй, нагородіть, не стій, не докоряй, дайте, дай, вбий, мовчи, спини, умри, розбийсь, пусти, не бійся, даруй, рятуй, глянь, будуймо, доверши, розбий, розсій, борись, добувайся, не кори, не дорікай».

(Закінчення буде)

ЧИТАЙТЕ — ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ТИЖНЕВИК

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»

«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — орган української самостійницької думки та речник українського визвольного руху. Він подає правдиві інформації про події на українських землях, а також приносить обширні відомості про міжнародні події, наслідуючи й коментуючи їх в дусі інтересів української справи. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» речево дискутує й роз'яснює всі суспільно-політичні й культурні питання української еміграції й постійно містить хроніку українського життя з усіх закутків світу. «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ» — це універсальний часопис української еміграції в усіх країнах поселення, що повинен знайтися в руках кожного свідомого українця, якому доля нашої Батьківщини не байдужа.

Передплату у Великій Британії приймає:

Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Адреса Видавництва:

Verlag Schlach Peremohy
München 8000, Zeppelinstr. 67, Germany.

Спогади

Григорій КУЦЕНКО

СПОГАДИ (Слідство, суд, етап) (Продовження, 2)

Ще в камері є поличка на кілька відділень для продуктів — «телевізор» та інструкція «Правила для тих, що перебувають під слідством у слідчому ізоляторі КГБ СРСР» — «ікона» (зеки дали назви всім речам). Висів на нитці й календар, де кожного вечора закреслювався минулий день.

О 6-й годині ранку голосно командують «Підйом!» і засвічують ще одну лампочку. Черговий по камері розпочинає прибирати: протирає підлогу, начищує кран... Зібране сміття при наглядачеві передається у відімкнені двері сміттярам, двом мовчазним зекам (навіть побіжний погляд на них — теж розрада). Недоїдки хліба — в один кошик, решта — в інший. Двері знову зачиняються.

Натомість відчиняється «кормушка», крізь яку наглядач запитує, чи має хтось прохання щодо відправлення листів (деяким це дозволено адміністрацією без обмеження), зустрічі з посадовими особами, замовлення на книги, прання тощо. Ми заявляємо про це зранку, а після вечері черговий наглядач («корпусний») повідомляє про результат, показуючи візу на заяві або квитанцію у відправленні листа. Потім ходить лікар, роздає таблетки («колеса»), вже товчені і загорнуті в папірець, і стежить, щоб зек ковтнув і запив при ньому.

Звичайно, до 8-ої ранку наглядачі розносять цукор і хліб (я бачив, декому і білий, можливо дієтичким). У «кормушку» ми подаємо папірець, на який наглядач спеціально міркою висипає в купку 2-3 встановлені норми цукру, по 10 грамів кожна. Потім питає: «Хліба скільки?» Прикинули - чотири шматки. Це більше півбуханця. Хліб нарізаний грубо, наспіх, буханець — на шістьсім шматків. Хоча є норма роздачі хліба, але дають його скільки просять. Хліб чорний, досить поганої випічки, квасний, і від нього печія. За свої гроші (10 карбованців) можна замовити і батони через кіоск. Молодий австрійський граф Христіан фон Цацааль з'їдав два буханці на день, інші їли цей хліб тільки на обід з першою стравою. Хліба вистачало.

Потім мовчазна жінка (вона нам здавалась гарною) привозила на візочку бак з кашею і роздавала в алюмінієві миски по половнику паруючої перлової, пшоняної, гречано-перлової, горохової або ячної каші. Якщо каша та, яку не їдять, бо шлунки не приймають (наприклад, перлова), то її можуть насипати і два-три половники. Кухарки мінялися через день. В інший день кашу привозила старенька бабуся. Це була балакуча «вільна», життя якої, мабуть, пройшло у цих стінах. Говорила вона, ніби господиня, що годує худобу, діловито й доброзичливо воркуючи. Зрозуміло, ніякої інформації вона не приносила, а так, відкрие «кормушку»:

— Перлова!

Або:

— Сніданок! Ячнева!

Черговий по камері відповідає:

— Одну, більше не треба!

— Це після ларька не треба, а потім треба.

Сідали снідати. Каша несмачна, зварена на воді, трохи додано соняшникової олії, та й то не завжди. Але в СІЗО щомісячно дозволялися передачі й «ларьок» на 10 карбованців. Це в «зоні» посилки — після півстроку (якщо не позбавлять), а ларьок — на 2 карбованці, тепер — 5 крб.

Поснідали. Дуже цінувалися цибуля, часник, лимони, бо люди роками не бачать сонця. Просоедов сидів у камері чотири роки, Афонський — три. Це ті, кого я сам бачив, а розповідали, що багато й не побачило білого світу після кількох років в'язниці: Тараца помер від паралічу після чотирьох років камери. Обличчя сірі, землісті, з тінями, як у чорно-білому кіно. Радіють, наче діти, новій людині, якійсь події, наприклад, коли жінка-наглядач скаже кухарці: «В цю миску долийте. Йому потрібно».

Після сніданку чекаємо викликів на допити. Звук великого ключа в замковій шпарі стискає всі нутроці. «Кормушка» відкривається, і рука з ключем тикає в кого-небудь з нас: «Прізвище?» Назвався. «На виклик.» Це значить поведуть кудись, певно, на допит або очну ставку, а мене взимку 1987 року водили ще й в кабінет начальника тюрми писати заяву на помилування.

Заарештований (зек під слідством) переодягається. У всіх переважно свій одяг, але без металевих частин, гудзиків, пасків, гачків, блискавок. Я мав тюремний одяг. (Хоч мене заарештували в офіцерській формі, але спочатку тримали її на складі, а потім віддали дружині.) Тюремний одяг — бавовняний, сірого кольору, досить зношений, але випраний і чистий. Черевики теж були тюремні, «фезеушні», у вигляді шкіряних коробок із заклепками, але без шнурівків і без устілок, і цвях боляче колов. Черевики

гриміли по тюремних коридорах так, що слідчий Реньов мені говорив: «Вас чути здалеку, ще від камери». Незабаром на їх вимогу дружина принесла мій цивільний одяг, мені передали мешти і по половині шнурків. Щотижня, по вівторках, наш одяг прали ув'язнені жінки, які працювали під керівництвом наглядчонок-прапорщиць. Одяг та взуття брали навіть для церування та ремонту.

Лефортовське СІЗО — унікальне по обслуговуванню. Я був ще в Саранську, Казані, Пермі — скрізь бруд, паразити, нахабні злі пияки-наглядачі, а в Лефортово все налагоджено, все продумано. Адже й іноземці сидять (!).

В якійсь камері зек забуянив: «Всіх повбиваю!» Кілька чоловік наглядачів скрутили, затисли рота, швиденько перенесли його в інше крило, де є оббита м'якими матрацами (за деякими чутками, гумовими) камера, кинули туди. І там буйний зек б'ється в гістериці, поки не вгамується. Хапати — це у них чітко, але здебільшого — лагідно так: «Припинити шум», «Вуса зголити», «Лягти головою до вікна». Звичайно все виконується беззаперечно.

Отже, зек, одягнувшись, стоїть, чекає, нервує: куди? Про що питатимуть? З «кормушки» чути: «Готовий?» Приходить наглядач, що водить на допити, у нього на поясі висить маленький електричний звуковий сигнальник. Двері відмикають, наглядач стає біля дверей, щоб їх перекрити, і подає сигнал: «Пі-і-і!» Центральний корпус підносить білий або червоний прапор, тобто вільно чи зайнято. Це для того, щоб зеки не зустріли в коридорі кого-небудь із сторонніх або заарештованих з інших камер. Білий прапор значить: усі, кому належить, пішли, ніхто не відкриє двері камери і не поведе зека на допит у зустрічному напрямі. З такими сигналами «пі-і-і, пі-і-і» і ведуть коридорами, щоб і слідчі у кабінетах знали, що ведуть зека, не відкривали своїх дверей і даремно не виходили. Якщо немає електросигналу, наглядачі крекчуть, цоккають язиком, стукають рівномірно ключем по трубах або ляскають пальцями — хто як уміє. Сигнали відпрацьовані.

Наглядач іде трохи попереду або поруч, сигналячи всім. Можна на протязі багатьох років, перебуваючи під слідством, ходити мертвими коридорами і нікого не зустрічати, крім чергової зміни наглядачів.. Але іноді трапляється, що зекові організовують «випадкову зустріч», щоб мигцем він побачив людину, яку не сподівався тут бачити. Після шоку, викликаного таким чином, одразу допитують або залишають в невідомості мучитись цілу ніч. Про одну таку зустріч мені розповідав співкамерник. Методів «розколотити», примусити у всьому зізнатись у слідчих багато. В Лефортово це звичайно психологічний тиск і обробка, час у них практично не лімітований. Особливе становище КГБ дозволяє вимагати стільки часу для слідства, скільки вони вважають за потрібне,

тоді як в міліції терміни жорсткі, справ багато і методи інші, «незаконні».

Підозрюючи когось у шпигунстві, лефортовські слідчі перекопують його життя, висувають йому другорядні звинувачення, знайти які не складає труднощів, адже в СРСР майже немає людини, яка б не порушувала законів. Наприклад, всі дипломати перевозять через кордон які-небудь речі: і дрібні, і великі, це загальноприйнято. Вони не повинні перевищувати якихось норм, але, по закону, все, що не вказане у митній декларації, — контрабанда. І ось, заарештовують дипломатичного співробітника за підозрою у шпигунстві і два роки йому «полощуть мізки» контрабандою, спекуляцією, валютою. Той у подиві, наводить факти, що «всі так роблять», а йому відповідають, що «не всі попадаються». І коли людина, знесилена безкінечними допитами, очними ставками, судовими засіданнями, отримує свій строк, йому замість відправки до табору пред'являють те, заради чого він був арештований два роки тому — шпигунство. Людина ця — вже «їхня», вона розчавлена, вимучена і зробить все, і розповість все. Тривалий час я сидів у камері з якимось А-м, чия доля склалась саме так.

З такими людьми сидіти і цікаво, і важко. Цікаво тому, що роками він жив на Заході, багато знав про життя «нагорі» нашого суспільства, і сам він був цікавий як людина і знаннями, і розумом. Навіть цинізм його був хоча й неприйнятний, але цікавий. З ним і советські газети було цікаво читати. Цікавими були його звички, поведінка, мова. А важко буває з багатьох причин. Взагалі, важко постійно знаходитись серед чужих людей, та ще й в тісній камері-клітці, яка до того ж служить одночасно і вбиральнею, адже тут же, без всяких огорожень, ця параша, а шлунок у вас може бути не зовсім здоровим від довгого перебування у в'язниці і такого харчування. (Для того, щоб вперше скористуватись парашею, треба переступити через психологічний бар'єр; я довго навіть не наважувався заговорити про це з незнайомими людьми.) А якщо до всього людина вам просто набридла, як гірка редька? Загострення стосунків тут не допоможе — ще гірше буде. Мої співкамерники були втомлені більше за мене і психологічно їм було важче. Тому я не міг засуджувати їх за їхні звички та зриви. В основному, мені щастило на людей, які не докучали непристойностями, хоч іноді й виникала напруженість стосунків, але все було терпиме, в інших, розповідали, все складалось гірше.

Три рази на тиждень вранці приходив Микола Миколайович — «стрижом, бреєм» — наглядч, який був і перукарем. Він розносив у валізці закручені у металевих станках безпечні бритви (витягти бритву без викрутки неможливо), помазки і дзеркала. Наливав у металеві стаканчики окропу і захоплював «кормушку». Ми голи-

лися, мили під краном все начиння і повертали його чистим у комплекті. Він перевіряв, розкладав у валізці по відділеннях і говорив: «Будь ласка. Будьте здорові.» Крім цього, була ще й «бібліотека», це також наглядач, відповідальний за бібліотеку. (Різного роду «спеціалізація» неодмінно позначалася і на зовнішності, він був ніби обласгороджений книгами, обличчя інтелігентне. А у перукаря — добріше, а в банщика — заклопотане, в охоронника-проводиря — сердите і підозріло-налякане, у головних наглядачів — монументально-грізні, як інструкція.) Кожні десять днів до камери приносилось п'ять книг, але облік не був суворий, тому вдавалося збирати до десяти книг і міняти їх в міру прочитання, оскільки траплялись або тонкі, або нецікаві, а читанням хотілось захоплюватись, а не мучитись над ним. Спочатку приносили один з двох зошитів («Книга І» або Книга ІІ»), де в алфавітному порядку були записані автори: в «Книзі І» від «А» до середини алфавіту, в «Книзі ІІ» від середини алфавіту до «Я». Проти кожної книги — чотиризначний або двозначний номер. Наприклад: «1245 — А. Мальшкін, «Люди из захолустья». Або: «52 — В. Жуковський, «Твори», том VI». Ми за цим каталогом виписуємо номери книг, всіх, яких хотіли би прочитати, вказуємо номер камери і віддаємо разом з каталогом через «кормушку» (увімкнувши сигнальну лямпочку над дверима нашої камери). Наглядач (його там називають «контролер»), відімкнувши «кормушку», забирає все і, закривши «кормушку», йде геть. Через кілька годин бібліотекар приносить п'ять книг, вибраних з наявних, з вказаними на корінцях номерами. Якщо хтось просив словники або книги англійською, німецькою, еспанською або іншими мовами, то ми вимагали, щоб вони не входили в ліміт. Майже всі книги старі, але підклеєні і без особливих помарок; так, як і всюди, по всій книзі штампи: «Увага! В книзі заборонено робити помітки олівцем, нігтем, сірником та іншими предметами. За порушення винні позбавляються права користуватись бібліотекою». Або: «Всяке псування книги веде до припинення видачі книг і покарання». Штампи говорять і про власника книг: «Бібліотека Лефортовської тюрми», «Бібліотека ГУТБ НКВС», «Бібліотека КГБ СССР».

Але є штампи особливі: наприклад, у книзі «Мое життя в містечтві» К. Станіславського на багатьох сторінках вирізане прізвище одного молодого режисера—новатора, талановитого і сміливого, якого дуже цінив і поважав сам Станіславський. Прізвище вирізане акуратно, лезом, і проріз заклеєний цигарковим папером, а місце проштамповане двічі: «Внутрішня тюрма ГУТБ НКВС», мовляв, їх робота. Я довго займався цим кросвордом і встановив, що вирізане прізвище — Мейерхольд. В іншій книзі — «Листи Ван Гога» у 2-х томах — на перших сторінках вирізане

прізвище «Ефрон», здається, йому належать коментарі до цього листування.

Є книги давні, навіть дореволюційні, але більшість — з 30-х років, де Гітлера ще називають «пан Гітлер» — у спогадах фон Бюлова. Деякі з книг я ніколи не бачив на волі, оскільки їх автори були заборонені в країні. Іноді я розрізав сторінки, так збірка поета А. Жарова, видана у 1934 або 35 році, і через 50 років не була розрізана. Я читав віршовану клятву автора наркому Ягоді, що границя на замку, і нарком може бути спокійним. Тоді ж, у камері, я прочитав у «Правді» некролог на смерть цього поета.

Якось, підбираючи книги, я виписав «Слово о полку Ігоревім» і звернув увагу на інше «Слово про гору Благодать». Зацікавився, виписав, принесли, виявилось — про щасливих героїв сталінських п'ятирічок і про уральську гору Благодатна, в якій знайшли багаті поклади залізної руди.

Але можна було вдовольнитися і класикою. Книги були з особистих бібліотек, що їхніх власників репресовано, на деяких книгах збереглися сліди затертих прізвищ.

Перед обідом, звичайно, повертаються з допиту, гримлять замки, траскають двері, дзвенить посуд, рухаються в камерах: обід, обід. На обід дають першу страву і другу, чай з ранку ми тримали в чайнику, закутавши його ковдрою, шапкою, фуфайкою або накривши подушкою. Чай — злегка підфарбована водичка, досить гаряча вранці, а вдень тепла, якщо збережеш. На перше давали суп або борщ, один раз на тиждень дають рибну юшку, але тоді ввечері рагу — шматочки м'яса в капусті. Наявність м'яса в першій страві мене здивувала, я наслухався: в тюрмі баланда, баланда... А тут приносили борщ (кращий, ніж у московському громадському харчуванні) з невеличкими шматочками м'яса. Очевидно, їх спеціально роблять такими маленькими, щоб усім дісталося. Одного разу мені попало багато м'яса, я перерахував — 18 шматочків, і всі вони помістилися в одній ложці. Борщ був приємним і на запах, і на смак. Із задоволенням їв я й гороховий суп. Були ще супи перловий, ячневий або щі. Після першої страви через декілька хвилин привезуть кашу, вона така ж, як і ранішня, без смаку, але цілком їстівна для мене, інші їсти її не могли.

Після обіду, якщо не викликають на допит, ми чекаємо газети. Нам дозволялось лежати поверх кодр, не накриваючись. Приносили у другій половині дня одну газету «Правда» на все крило тюремного корпусу, і тільки її. Якщо наша камера першою отримувала газету, ми роздирали її вздовж складки і по черзі читали. Читали від початку і до кінця уважно і жадібно, оскільки це був єдиний зв'язок зі світом. Ніхто нічого більше не повідомляв (на-

глядачі мали стандартну відповідь: «Тюрма довідок не дає»). Радіо не було, тільки ця газета, яку ми, прочитавши, повертали наглядачеві, а той пильно стежив, щоб не було поміток чи підкреслень і передавав по спеціальній, затвердженій керівництвом, схемі до іншої камери.

Якось довго не було газети, її принесли аж після вечері. Ще ні про що не здогадуючись, я сказав: «Знову хтось помер», а побачивши траурну рамку, тут же вигукнув: «Черненко помер, Черненко!» Співкамерники підхопилися. Дипломат каже: «Гляньте, хто голова комісії з похорону? Він і буде главою!» І хоча за останні роки це був уже третій «богорівний» небіжчик, ми всі мали вигляд людей, що здичавіли на безлюдному острові і, нарешті, побачили на обрії корабель. Перебиваючи один одного, захлинаючись, обговорювали:

— Повинна бути амністія!

— Помилують багатьох!

— Владу забере Чебриков або інший, у кого реальна сила, але не старий і не з республік...

І після відбою ми, збуджені, продовжували обговорювати ситуацію, тихо перемовляючись.

Інші газети та журнали, які я намагався привезти з «психушки» — Інституту ім. Сербського, — відбиралися.

Протягом дня виводять на одну годину гуляти у дворик. Прогулянка, як і передача газети по камерах, робиться тільки по схемі. При мені у Лефортовському СІЗО прогулянку перенесли з внутрішнього тюремного дворика на дах, який був розгороджений товстими стінками на невеликі за площею, затягнуті зверху дрібною сіткою кімнати-колодязі. Стіни двориків — шурхаті, «під шубу», щоб зеки не залишали непомітно записів. І ніхто не знає, в який саме дворик його виведуть на прогулянку. Графік-схема складалась на кожний день, і, затверджена начальством, лежала на столі у корпусного. Якщо виводний наглядач помилиться камерою — надзвичайна подія. Уточнюють, переводять, припиняють прогулянку, щоб все було відповідно до графіка і плану. В сусідні дворики ніколи не виводили людей з сусідніх камер. На прогулянці ви чуєте чийсь кроки за стіною, кашель, різкий сильний видих, що очищує легені від камерної задухи.

Зайшовши у дворик, хвилин п'ять п'ємо московське повітря, здається — воно найчистіше на планеті. Потім хто молодший пробіжиться, розімнеться, зробить гімнастику, постоїть на руках чи на голові, але без шуму, бо за будь-який шум прогулянки може бути позбавлена вся камера. Вартовий ходить зверху над сіткою по спеціальному настилу і пильнує з даху. Взимку він у кожусі і

валянках. Якщо прогулянка відміняється — значить на дворі температура нижче 20 градусів морозу. А в камері температура завжди рівна, близько 18 градусів. Але часто вікна погано утеплені, і у щілини дме. Ми затикали їх хлібною м'якушкою, при нагоді скаржились начальникові режиму (заступнику начальника тюрми по режиму) Борису Бурдюкову, той розпорядився утеплити вікно. Прийшов наглядач, привів зека з тюремної обслуги, той заклеїв вікно поролоном і закрив, притягнувши викруткою потайні шурупи. Скло армоване і непрозоре, видно тільки тіні від товстих ґратів. Зверху вікна невелика фрамуга, її можна трошки відкрити для провітрювання. На прогулянку на дах нас піднімали спеціальним ліфтом з двома відділеннями і дверима зі склом, які відділяли в'язнів від наглядачів. Один наглядач приводив з камер до ліфта, другий супроводжував на ліфті, третій — від ліфта по коридору, четвертий розводив по камерах-двориках з таблицею-графіком в руці. «Двадцять п'ята!» — кричав йому третій, а він нам: «Заходь у 12-ий».

Старожили-зеки знали декотрих наглядачів по імені і навіть перемовлялись з ними, чим гордились перед іншими. «Кузьмич, котра година?» Старий прапорщик Кузьмич з виглядом губернатора відповідав: «Одинадцята». Дружина Кузьмича, і дочка, і зять працювали також тут. Насильно голив мені вуса Володимир Ілліч, кучерявий опасистий прапорщик. Поруч стояв прапорщик із гамівною сорочкою — халатом з довгими рукавами. Присутні були корпусний — лейтенант Ігнат'єв і ще двоє здоровенних прапорщиків.

— Вуса не дозволено.

— Покажіть, де про це сказано? В якому документі?

— Ми не зобов'язані. Сідай або зв'яжемо.

Сів, поголили, порізавши тупою бритвою.

В камерному побуті справді втілюється приказка «що голіший, то мудріший». Немає, здавалось би, нічого: ні клею, ні скріплювачів, ні інструментів, ні гачків... але з кожної ситуації якось знаходять вихід. Хлопці з 101-ої камери склеїли мені два пакети для сухарів, для сорочки з цупкого паперу, в який були загорнуті продукти з кіоску. А склеїли їх рідиною з перлової каші, витисненої крізь ганчірку. Прекрасні пакети — рік прослужили, в табір з ними приїхав. Немає на що повісити рушничок? Знову ж — сир з кіоску або з посилки має в собі щось подібне до воску чи парафіну. Уважно зчистили, зішкребли цей віск чи парафін, зробили кульку, приліпили збоку полички і, втикнувши сірник, повісили мій рушничок. За тапчаном, на сітці, що закриває ogrівні батареї, на сірниках вішали шматочки хліба: сушили сухарі для табору. Я насушив собі багато — з відро. Інші продукти клали на

полічку або підвішували на нитці над тапчаном. Нитки витягали, де тільки можна було. Куплене масло клали в миску, приплескували ложкою до дна і заливали водою, рано і ввечері воду міняли. Ковбасу нам продавали тільки копчену, щоб вона не псувалась, і щоб зек не міг себе отруїти. А ще й медпрацівники, періодично перевіряючи камери, все обнюхували.

З коробок з-під цукру робились ніби салатниці. Деякі гатунки сигарет в пачках мають фольгу. Нею обклеювалась коробка, тоді вона не розмокала, а зверху перловою кашею приліплювався папірець з написом: «Сало», «Ковбаса», «Печиво», «Бублики» та ін.

До лазні водили нас кожної п'ятниці, уважно рахували здавану білизну, заводили в роздягалку (шафа з цегли), потім під душ. Кранів не було, водою керував банщик-наглядач — не попечешся. Маленький кусочок «господарського» мила і трав'янисту мочалку брали при вході в душ. Через 30-40 хвилин: «Закінчуй! Виходи!» Ішли помалу, в новій білизні з тавром на кальсонах і сорочках «СІЗО».

На вечерю звичайно приносили кашу або трохи картоплі. До картопляного пюре, ріденько розведеного водою, давали кусок риби (20-30 грамів). Хоча їсти мені хотілося повсякчас, але сильний голод мені не докучав, і виснаженням я не виглядав.

«Нормального вечора» — якщо він минає без особливих подій — після вечері ми грали в шахи, доміно, шашки. Мене навчили грати в «доміношний» покер. Слід сказати, що мої сусіди, змучені, засмикані, грали азартно. Навіть коли гра йшла не «на інтерес», без винагороди, все одно — азарт був непідробний і образи смертельні, а програш сприймався, як трагедія, катастрофа.

— Не дивись на фігури! — кричав мій співкамерник-дипломат. — Від твого погляду фігури падають! У тебе важкий погляд.

Часом, коли тиша в камері особливо гнітила, в'язні починали щось наспівувати. Дипломат — романси, арії, російські народні або старі «блатні» пісні. Вітя-прапорщик, ад'ютант генерал-полковника, мугикав дивовижну мішанину з уривків українських народних пісень і, чомусь, «суконної шинелі»:

«Несе Галя воду — коромисло гнеться,
Шинель суконная, шинель походная . . .»

Інколи зеки, чергуючись, ходять по камері: 4-5 кроків туди й назад, туди й назад. Вечірні години тягнуться довго, намагаємось згайнувати їх за грою або читанням. Деколи пишемо заяви на книги, на зустріч з начальником тюрми на одержання чогось зі складу. Часом хтось починає дрібне прання. Випрані носовички

та шкарпетки розвішуються на тапчані або підвіконні, правда, це заборонено. Повечерявши, можна закреслювати ще один день у календарі.

Ранком наглядач зобов'язаний нарізати нам продукти для сніданку, адже ножа в нас немає. Відкриє «кормушку»: «Є різати?» «Є». Кладеться кухонна дошка, черговий по камері викладає на неї: «Лимон порізати весь, півбатона, ковбасу 3-4 сантиметри, три тонких шматочки сиру. Все.» Наглядач забирає харчі, закриває кормушку, все ріже, потім передає нам до камери.

Інколи після вечері до камери мовчки заходила жінка, з ув'язнених, кидала в парашу хлорне вапно і мовчки виходила. Кран і раковину ми самі чистили зубним порошком (до речі, зубної пасти нам не давали взагалі, було заборонено), за чистоту нас хвалили.

Жінки хвилювали нас, як і всіх в'язнів-мужчин. Наглядачі-жінки, навіть покрикуючи на нас крізь «кормушку»: «Тихше! Поверніться до мене! Покажіть, що тримаєте в руках!», не завжди могли зберігати суворий вигляд обличчя. Вітя зайвий раз просив голку, щоб тільки доторкнутися руки молодой наглядачки Тані.

Якось наглядачка почала чіплятись до мене за дрібниці: не так лежу, не так ходжу, а під час вечері наказала покласти в мою миску подвійну порцію картоплі. Сусіди по камері здивувались і пожартували про «таємний зв'язок», та потім один з них надув на мене губу, і я зрозумів: з ревнюців.

А одного разу я вголос помріяв, як би розмалював стіни камери: на одній своє село, на другій море, а на третій — Трійцю або іншу якусь ікону. На це один в'язень гнівно блиснув очима зі свого кутка: «А мені ти що залишив? А мені де малювати лишається?» Я відмовився від своїх малюнків, і він зтих.

Одного разу під час роздачі їжі я подав кухарці-ув'язненій лимон, вона глянула в бік наглядача і повернула лимон назад, потім насипала в миску каші і закрила «кормушку». І все мовчки. От і вся любов.

(Закінчення буде)

Огляди, рецензії

Михайло ЛОЗА

УКРАЇНСЬКИЙ МЕДИЧНИЙ АРХІВ, ч. 12, 1988

Першу і основну частину 12-ої книги «Українського Медичного Архіву» (УМА) редактор д-р Павло Пундій присвятив д-рові Борисові Антонові Филипчакові, синові знаного українського письменника й педагога Івана Филипчака. Присвячена д-рові Филипчакові частина займає 62 сторінки на загальну кількість 308 сторінок. Усіх частин у книзі — 10. Ось назви дальших частин:

ЛІКАРСЬКА ХРОНІКА ЗА 1988 РІК
ЛІКАРСЬКІ НАУКОВІ З'ЇЗДИ
МЕДИЧНІ ВІСТІ З УКРАЇНИ
З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ
З МИНУЛИХ ЛІТ
ЛІКАРСЬКІ БІОГРАФІЇ Й СПОМИНИ
РЕЦЕНЗІЇ НА ВИДАННЯ І ПУБЛІКАЦІЇ ЛІКАРІВ
НЕКРОЛОГИ
МОЛОДІ МЕДИКИ

Відведена для д-ра Филипчака частина починається короткою його біографією, автором якої є д-р Павло Пундій. Ця біографічна довідка була оригінально надрукована в «Лікарському Віснику», в числі 1(119) за 1989 рік (зима). Д-р Пундій написав її з приводу смерті д-ра Филипчака, яка наступила 16 травня 1988 року. Зближаючися до кінця цієї частини, читач зустрічається із ще одною згадкою про д-ра Филипчака (стор. 58-59) пера д-ра Павла Пундія. Згадка має назву «У світлу пам'ять д-ра Б. Филипчака». Вперше була вона поміщена у «Свободі» (у 193 числі) за 8 жовтня 1988 року. Обидва згадані біографічні нариси подібні, з малими різницями. Але, дякуючи цим різницям, обидві довідки себе доповняють.

Багато нового до біографії д-ра Филипчака вносить обширний нарис Ірини Филипчак (Дибко) — другої дружини д-ра Бориса Филипчака (стор. 8-14). Назва нарису: «Дещо з подій життя д-ра Бориса Филипчака». Треба сподіватися, що цей нарис був написаний для УМА спеціально на замовлення редактора д-ра Павла Пундія, бо під нарисом, у «П. С.» можна прочитати таку замітку авторки: «У світлу пам'ять мого коханого мужа д-ра Бориса Филипчака пересилаю на фонд Медичного Архіву і Бібліотеки УЛТПА ім. проф. д-ра Василя Плюща тисячу доларів, щоб жив д-р Борис у спогадах друзів-лікарів».

Долучений чек має дату 8-ого вересня 1988 року. Це значить, що приблизно в тому часі був написаний нарис. Зрештою, відбитка нарису зроб-

лена із писаного на друкарській машинці оригіналу, а це є доказом, що нарис перед тим не був ніде друкований.

Частинним доповненням біографії д-ра Филипчака є спогад про нього під назвою: «Спізнена грудка землі на могилу бл. п. д-ра Б. Филипчака». Автором спогаду є Ф. Лукіянович. Спогад був надрукований у «Свободі» 3 червня 1989 р.

На окрему увагу заслуговує стаття «Папа Іван Павло II споріднений з українською родиною». Це відбитка із чикагської «Нової Зорі», з числа з датою: Неділя, 17 грудня 1978 р. Стаття підписана ініціалами — мп. Стаття була написана після вибору кардинала Кароля Войтили Папою, який прийняв ім'я Івана Павла Другого. Із статті довідуємося, що цією українською родиною, з якою споріднений Папа, є родина Филипчаків. Першою дружиною д-ра Бориса Филипчака була двоюрідна сестра Папи — Софія Кучмерчик. (У статті помилково подано, що Софія походила з роду Качуровських. Не вона сама, а її мати, як і мати Папи Івана Павла II, походила з роду Качуровських). Кардинал Кароль Войтила, поки став Папою, відвідав родину Филипчаків, коли в 1958 р. побував у США. Софія померла в 1977 році, рік перед вибором її двоюрідного брата Папою. Д-р Борис Филипчак вважав однак за відповідне скласти візиту Папі, щоб погратулювати йому за вибір. Поїхав він до Риму з сином Іваном і невісткою Зіркою. Не будемо переповідати змісту розмови, яка тоді велася між Папою і д-ром Филипчаком. Зацікавлених відсилаємо до згаданої вище статті.

Але згодом зв'язок д-ра Филипчака з Папою став послаблюватися і обмежився до принагідних поздоровлень. Про це довідуємося із нарису другої дружини д-ра Филипчака — Ірини. У нарисі сказано: «Зв'язок листовний з Папою Іваном Павлом II рідшав і тільки на ляконічні поздоровлення святочні перейшов. Може у цьому 'завинив' тихий жаль, який постав у 1983 р. у Відні. Коли ми з новоперевиданою книжкою 'Кульчицький — герой Відня' поїхали на святкування триста сотої річниці визволення Відня з турецької облоги; навіть з перекладеним на німецьку мову виданням подались ми туди, просто, щоб тим опрокинути розголос поляків, що наш Юрій — це 'Єжи Кульчицкі'. Там же був, саме в той час, і Папа Римський і у своєму слові, по телебаченні, всіх згадав і звеличав за поміч у побіді, тільки не наших козаків-українців. Борис — мовчки, похиливши голову, виключив телебачення, по часі сказав: — Добре, що тато написав книжку 'Кульчицький — герой Відня'. Це було в 1983 році». (Стор. 12)

Примітка: Згадана книжка «Кульчицький — герой Відня» — це історична повість Борисового батька Івана Филипчака.

Д-р Борис Филипчак був одним із тих, які могли (дехто ще й може) дати достовірне свідчення про частинне українське походження Папи Івана Павла II. До певної міри він це й зробив. Справу українського походження Папи д-р Филипчак досить докладно з'ясував на спільному зібранні членів українського й польського лікарських Товариств, яке відбулося 3-ого травня 1980 року. Інформації д-ра Филипчака відносно походження Папи були згодом надруковані у «Свободі» — 23 травня 1980 року. Незалежно від того звіт про перебіг спільного зібрання українських

і польських лікарів був поміщений згодом у журналі Польського Лікарського Товариства, в числі за жовтень 1980 року. Зацитуємо те місце звіту, яке відноситься до справи походження Папи, в перекладі на українську мову (переклад власний):

«Д-р Олег Волянський представив згодом д-ра Бориса Филипчака, який розказав нам не тільки про приятельські відносини, але й про споріднення з Папою Іваном Павлом Другим. Ось його спогади з цілого життя — аж до останньої приватної зустрічі з Папою. Д-р Филипчак був колегою старшого брата Папи — Едмунда Войтили. Разом з ним студював медицину в Ягайлонському університеті. Едмунд народився в Лінці, Австрія, де його батько служив у австрійській армії. Грекокатолицька родина матері Папи, прізвище якої було Качоровська, була змушена переселитися з Холмщини у рідну Тернопільщину. Недовго згодом мати Папи вийшла заміж за польського підстаршину, який стаціонував у Австрію окупованій Галичині. Вони перенеслися до Лінці (Австрія), а пізніше до Вадовиць (Польща). В Кракові д-р Филипчак одружився з кузинкою Едмунда Войтили. Мати цієї кузинки була рідною сестрою матері Едмунда Войтили і Папи Івана Павла Другого. Два роки після одержання диплому д-р Едмунд Войтила помер в наслідок шкарлятини. Кароль Войтила, теперішній Папа, радо приходив до лікарні, в якій працював д-р Филипчак. Вони заприятюлися. Зрештою — вони були споріднені. Захоплююча історія, незнана більшості людей. . .» Шкода, що ці матеріали випали якось з уваги редактора 12 книги УМА при складанні цієї книги.

У присвяченій д-рові Борисові частині поміщено кільканадцять родинних світлин, а також біля десятка копій з особистих документів. Є дещо з писань д-ра Филипчака. Є ще матеріали, які не відносяться безпосередньо до особи д-ра Филипчака, а до його батька Івана і до другої дружини Ірини.

Замикається ця частина зворушливим віршем Ірини Дибко-Филипчак, що його поетеса присвятила своєму чоловікові. Заголовок вірша: «Призначив Бог». Вірш невеликий, то можна його тут подати в цілості:

У Твоєму житті,
ми — були — тільки дві!
Єдині-єдині.
Хоч в різній хвилині
Твого життя
була Вона і . . . я.

Так, Твоє ручення
вперше, в руках мами.
А, Твою руку, я —
змивала сльозами. . .

Як Мама пригортала —
зійшло сонце раннє.
Мама —
вперше цілувала.

А я —
Коханий —
востанне. . .

Хоч віддаль, роками,
пролягла між нас — дві. . .
Місце поруч Мама —
призначив Бог мені!

О, так, мій Борисе,
ми Тобі єдині!
Твоя Мама в першій,
я —
в останній хвилині. . .
(Стор. 62)

(Примітка: У цитованому вірші поробили ми деякі маленькі зміни, а саме: займенник «Твій», який відноситься до чоловіка — Бориса, передали ми уже всюди великою буквою. Те саме застосовано до іменника «Мама». В оригінальному тексті ці слова писані раз з великої, раз з малої літери. Виправлено також два «друкарські чортики»).

З огляду на те, що перша частина є основною, відвели ми для неї найбільше місця в рецензії. Зроблено це так ще й тому, що матеріяли першої частини тісніше пов'язані із собою, і легше їх обговорити як цілість. Супроти цього дальші частини потрактуємо уже досить загально. Але це не значить, що вони позбавлені вартости. Цінними, наприклад, є дописи про Другий Конгрес Світової Федерації Українських Лікарських Товариств (СФУЛТ), який відбувся у Відні, 1-7 липня 1988 року. Ці дописи поміщені в третій частині книги (Лікарські наукові З'їзди, стор. 87-96). Автором першого допису є д-р Павло Джуль. Вперше цей допис був друкований у «Свободі», у числі 150, з датою 9 серпня 1988 року. Другий допис — перший на інформаціях д-ра Павла Пундія — помістила редакція «Християнського Голосу», в числі 40, з датою 2 жовтня 1988 року. Іншу записку — коли йдеться про КОНГРЕС — має віршований фейлетон д-ра Михайла Качалуби. Авторів прикро, що Конгрес відбувся у чужій столиці (Відні) і що українські лікарі з України не могли у ньому взяти участі. Фейлетон кінчиться однак вірою, що все зміниться, що ворог гине, і українські лікарі з'їдуться у рідній столиці. Аж дивно: проминуло два роки — і сподівання д-ра Качалуби здійснилося.

Не відомо, з яких мотивів редактор д-р Пундій помістив у частині про З'їзди статтю Юрія Гривняка з назвою «Український вчений — попередник Рентгена (це про д-ра Івана Пулюя). Стаття взята із журналу «Ми і Світ» — це із числа за квітень 1968 року. Стаття ця жодного відношення до Конгресу не має. Можна було помістити її в іншій частині КНИГИ.

Досить багата і об'ємом, і змістом є цим разом частина «Медичні вісті з України» (стор. 97-150). Частина ця начислює 23 цікаві статті, з яких в достатній мірі можна довідатися про світла і тіні лікарського світу «на нашій несвоїй землі». Окремо слід згадати статтю «Кінець СПРАВИ ЛІКАРІВ», в якій мова про терор Сталіна — спрямований також і проти

лікарів. (Стор. 106-108). Статтю що взято із «Українських Вістей»), Дітройтських (з ч. 10-го з датою 6 березня 1988 року, а «Українські Вісті» знову ж передрукували з підсоветського джерела). Автором статті є Давид Гай. Стаття має документальний характер.

На частину «З історії української медицини» (стор. 151-170) складаються оці чотири статті:

1. «Дещо з історії 'Медичної Громади' у Львові» (статтю взято із «Студентського Вісника» — ч. 1-2, за 1929 рік; журнал виходив у Празі. Автор статті підписаний ініціалами М. Т.).

2. «Опіка митрополита Андрея Шептицького над народним здоров'ям» («Шлях», Філядельфія, ч. 2, з датою 17 січня 1988 року. Автор — д-р Павло Пундій).

3. «Науково-професійна та громадська діяльність українських лікарів під час першої еміграції (1920-1944)». Статтю взято із «Визвольного Шляху», Лондон, за липень 1988 року. Автор статті — д-р Павло Пундій.

4. «Св. Лука — лікар та історик Христового Різдва» («Нова Зоря», Чикаго, 4-ого грудня 1988 року). Автор статті — д-р Роман Осінчук.

Перші три статті — це велика поміч для майбутнього історика українського медичного світу.

Те саме можна сказати і про статті наступної частини «З минулих літ». Їх небагато — шість, то можна їх вичислити:

1. Д-р Михайло Качалуба — «Лічниця в Великім Березні», «Нова Свобода» (Карпатська Україна) Січень, 1939 р.

2. Д-р В. Ф. Бачинський — «Чи не забагато українських професіоналістів в Канаді?» — «Наше життя», Вінніпег, ч. 2, лютий 1941 р.

3. Роман Кападієвич — «Перший З'їзд лікарів у Карльсфельді», — журнал «Студент», Мюнхен, ч. 6 — травень 1946 р.

4. Проф. Іван Базилевич — «Спостереження таборового лікаря», «Сьогочасне й минуле», ч. 1-2, 1949, Мюнхен, НТШ.

5. «Юліян Костюк: український лідер Відня», «Свобода», 9 серпня 1975 р. Автора не подано.

6. «Д-р Модест Левицький (1866-1933)» — Ні автора статті, ні джерела не подано.

Із заголовків статей нетрудно догадатися про їхній зміст.

Із наступної, досить обширної, частини з назвою «Лікарські біографії і спомини» (стор. 183-216) можна докладніше запізнатися з оцими постатями: з д-ром Богданом Гординським, д-ром Іваном Лісейком, з д-р Тетяною Ростун і її чоловіком інж. Василем, з д-ром Юліаном Мовчаном, д-ром Василем Селезінкою, д-ром Олександром Жупником, з д-ром Володимиром Мялковським, з д-ром Володимиром Кассарабою, з д-ром Михайлом Качалубою, д-ром Мар'яном Панчишином (сином), з д-ром Павлом Корінковським, з д-ром Василем Кархутом. Відмінний характер має стаття Ореста Корчак-Городиського «З воєнних споминів». Крім того, у названій частині поміщено статтю д-ра Михайла Качалуби на тему: «Право на життя». Вперше стаття була друкована в часописі «Праця», що

виходить у Бразилії (Прудентополіс), в числі з датою 30 червня 1988 р. Поміщено ще й вірш того ж автора — «До Цариці Травня».

У частині «Рецензії на видання і публікації лікарів» (стор. 217-258) більше є рецензій на видання УЛТПА, чим на твори окремих лікарів. Рецензії останнього типу обмежені, властиво, тільки до творів д-ра Михайла Качалуби.

Дві статті з цієї частини, а саме: статтю д-ра Юліана Мовчана «Для добра української спільноти» (це про д-ра М. Качалубу) і статтю д-ра М. Завальняка «Д-р Олександр Плітас (1896-1958)» належало б було перенести до іншої частини, бо це не рецензії.

З матеріалів, поміщених в частині «Некрологи і посмертні згадки», довідуємося, що у Божу Вічність відійшли: Лідія Марія Смик (дружина д-ра Романа Смика), Богдан Остап'юк, д-р Степан Савчук, д-р Зоя Плітас, д-р Юрій Тершаковець, д-р Микола Терлецький, д-р (філософії) Дарія Дзерович, д-р Володимир Кассараба, д-р Михайло Головатий, д-р Юрій Фещенко-Чопівський, д-р Витолд Левицький (ім'я його подано ще як ВИТОЛД, ВИТОВТ), Стефанія Ворох. У згадці про Стефанію Ворох є одне місце, на яке не можна не звернути уваги. Автор згадки — д-р Іван Кіндрат подав:

«1956 рік. Рік градуації з Нью-Йоркського університету на Вашингтон Гілс. Велика радісна несподіванка: після одержання наших дипломів 'D.D.S. (Doctor of Dental Surgery)', декан д-р Нагле викликає поодинокі додаткових градуантів — наших дружин. Між ними також покійну нині Стефанію Ворох і вручає їй гоноровий диплом 'D.D.S. (Doctor's Deserving Spouse)' — заслужена Дружина лікаря».

Подану вище втрату рекомпенсували молоді люди, прізвища яких подано в останній частині книги — «Молоді медики». Ось вони: д-р Андрій Ружицький, д-р Олександр Куріца, д-р Микола Лісничий, д-р Марта Мачай, д-р Степан Сірко, д-р Роман Клюфас, д-р Христя Клюфас, д-р Юрій Тершаковець, д-р Мирон Боднар. Крім названих, у цій частині згадано ще д-р Еву Піп і д-ра Андрія Левицького, які покінчили медицину раніше. Названо також і не-лікарів — Дарію Чапельську (мгр. факультету ПУБЛІЧНОГО ЗДОРОВ'Я), її сестру — Марту Чапельську (д-р фармації) і фармацевта — мгр-а Юрія Голінея.

Книга закінчується покажчиком прізвищ осіб, які згадуються у тексті. Зверхній вигляд 12 КНИГИ УМА такий, як і попередніх КНИГ.

Кінчаючи свій огляд, повторю думки редактора КНИГИ д-ра Павла Пундія — висловлені у його «Передмові»:

«При цій нагоді хочу ще раз зазначити, що це не є науковий твір (що перейшов верифікацію й мовну редакцію), але збірник оригінальних газетних і журнальних статей різних авторів, що морально є відповідальні за вірність цих інформацій».

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

«БОГОСЛОВІЯ», том 54, книга 1-4, Рим, 1990. Видання Українського Богословського Наукового Товариства під редакцією о. д-ра Івана Хоми. Формат 17 × 24 см, обкладинка м'яка, оздоблена, 228 стор.

«БЛАГОВІСНИК БЛАЖЕННІШОГО МИРОСЛАВА-ІВАНА КАРДИНАЛА ЛЮБАЧИВСЬКОГО», книга 1-4, Рим, 1986-87. Це число присвячене підготовці до Ювілею 1000-ліття Хрещення Руси-України в Папських документах. Формат 18 × 27,5 см, обкладинка м'яка, оздоблена, 140 стор.

Тарас Шевченко, «ЗАПОВІТ МОВАМИ НАРОДІВ СВІТУ». Упорядник Б. В. Хоменко, редактор А. О. Білецький, оформлення В. І. Юрчишина. Видавництво «Наукова думка», Київ, Україна, 1989. Формат 14 × 24 см, обкладинка тверда, ілюстрована, 246 стор.

«УКРАЇНСЬКИЙ МЕДИЧНИЙ АРХІВ», ч.12, 1988, ілюстроване, присвячене св. п. д-рові Борисові Филитчаку (1907-1988 рр.), лікареві-хірургові, заслуженому меценатові української культури. Передмова архіваря УЛТПА д-ра Павла Пундія, обкладинка роботи Юра Маркевича. Формат 22 × 29 см, 308 стор.

«ЛЕСЬ КУРБАС У ТЕАТРАЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ, в ОЦІНКАХ СУЧАСНИКІВ. ДОКУМЕНТИ». Впорядник і технічний редактор Осип Зінкевич, загальна редакція, передмова і примітки Вал. Ревуцького, мистецьке оформлення Олеся Тимошенка. Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор-Торонто, 1989. Формат 14 × 21,5 см, обкладинка тверда, 1026 стор. друку.

Докія Гуженна, «ДАР ЕВДОТЕЇ», у трьох частинах з ілюстраціями. Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор-Торонто, 1990. Формат 14 × 22 см, 346 стор.

«ВАРШАВСЬКІ УКРАЇНОЗНАВЧІ ЗАПИСКИ», зошит 1, з-під редакції Степана Козака і Редакційної Колегії. Видання ОО. Василян, Варшава, 1989. Формат 15 × 23 см, 225 стор.

«НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ТА ЕТНОГРАФІЯ», ч. 2, березень-квітень 1991, ілюстрований журнал. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М. Рильського АН УРСР. Формат великий, обкладинка м'яка, 96 стор.

«ЗУСТРІЧІ. УКРАЇНА — ПОЛЬЩА», ч. 1-2, 1990. Редакційна Колегія, головний редактор Мирослав Чех. Ілюстрації. Обкладинка м'яка, оздоблена, 208 стор. Пожертви і передплати по через Союз Українців у Польщі, Варшава.

А. Горохович, «БАТЬКИ І ДІТИ». Видання Світової Координаційної Виховно-Освітньої Ради, Вінніпег-Торонто, Канада, 1990. Друге доповнене видання коштом фундаторки Єлени Коваль. Формат 15 × 23 см, обкладинка м'яка, оздоблена, ілюстрації, 176 стор.

«УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК», чч. 7, 8, 9-10 за 1987 рік. Передрук самвидавного журналу з України. Українське Видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор, США, 1988. Формат 14 × 21,5 см, обкладинка тверда, ілюстрована, 640 стор.

Олександра Черненко, «ЕКСПРЕСІОНІЗМ У ТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА». Видавництво «Сучасність», 1989. Формат 12,5 × 19 см, обкладинка м'яка, 280 стор.

Люба Комар, «ПРОЦЕС 59-И», другий наклад. Видавництво «Пролог», США, 1991. Формат 12,5 × 19 см, 75 стор.

о. Іван Гриньох, «ПРАВОСЛАВ'Я І КАТОЛИЦИЗМ». Видавництво «Пролог», США, 1990. Українською та англійською мовами. Формат 13 × 21 см, обкладинка м'яка, 28 стор.

Єп. Іван Маргітич, «ЄДНІСТЬ ВІРИ І НАРОДУ. Релігійно-національна ситуація

на Закарпаттю в 1990-91 рр.» Видання Комісії зв'язку й інформації закарпатських українців (КоЗІ), Чикаго, США, 1991. 19 стор.

«ДРУГІ ВСЕУКРАЇНСЬКІ ЗБОРИ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ. КИЇВ, 25-28 ЖОВТНЯ 1991 Р. ДОКУМЕНТИ». Видавництво «Пролог», Нью-Йорк, США, 1991.

«АМЕРИКАНСЬКА ДЕМОКРАТІЯ. ІДЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ». Статті і вибір документів Романа Борковського. Видавництво «Сучасність», 1990. Формат 13 × 19 см, обкладинка м'яка, ілюстрована, 120 стор.

«КАФЕДРА», кварталний ілюстрований журнал, чч. 7 і 8, 1989-90 рр. Передрук літературно-мистецького та науково-популярного журналу, видаваного Українською Асоціацією Незалежної Творчої Інтелекції у Львові. Передрук Українського Видавництва «Смолоскип» ім. В. Симоненка. Обкладинка Олеся Тимошенка. Формат 15 × 22,5 см, 172 і 204 стор.

«АЛЬМА МАТЕР», журнал Питомців Української Папської Колерії св. Йосафата в Римі, ч. 60, грудень 1990 р. З фотохроною. Формат 17 × 24 см, 98 стор.

«ГОМІН», літературна антологія під редакцією Костя Кузика і т-в. Видання УСКТ, Варшава, 1964. Формат 14 × 20 см, 304 стор.

«СВІТОВИД», випуски 1-1990 і 4-1990. Орган Київської ОСП та Нью-Йоркської групи. Під редакцією Богдана Бойчука і Редакційної Колерії. Видавництво М. П. Коця. Формат 15 × 23 см, обкладинка м'яка, 128 і 128 стор.

Ольга Вітошинська, «НЕПЕРЕМОЖНИЙ ЛЕВ». Ця повість-хроніка серіалізувалась в журналі «Визвольний Шлях» під заголовком «Останні роки Львова». Вступне слово о. І. Музички, обгортка роботи Юрія Кульчицького, оформлення Маркіяна Цирана. Видання УВС. Формат 15 × 21 см, обкладинка напівтверда, 134 стор.

Ольга Вітошинська, «ЗАБУТА КОРОЛЕВА». Історичний нарис про життя української князівни, яку застават французький король Анрі І. Французькою мовою. Видання УВУ, Париж-Мюнхен, 1990. Формат 14 × 20,5, обкладинка м'яка, ілюстрована, 163 стор.

«ПАМ'ЯТКИ УКРАЇНИ», науково-популярний ілюстрований журнал ч. 2 за квітень 1991., гол. редактор Анатолій Сериков, Київ, 68 стор. друку з обкладинкою. Ілюстрації кольорові.

АЛЬМАНАХ «ГОМОНУ УКРАЇНИ» на 1990 і 1991 роки, обкладинка м'яка, формат — 15 × 23 ст., багато ілюстровані. Число за 1991 рік присвячене 50-літтю відновлення Української Державности Актом 30 червня 1941 року, 100-літтю з дня народження полк. Євгена Коновальця і 100-літтю Поселення Українців в Канаді.

Кишеневий «КАЛЕНДАРЕЦЬ УКРАЇНЦЯ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ», видання Союзу Українців у Великій Британії, 1991, 128 стор., і «ЗВІТ ДІЯЛЬНОСТІ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ ЗА ЧАС ВІД 1.1. до 31.12.1989» та «Фінансовий Звіт СУБ» за цей час англійською мовою.

«НОТАТКИ З МИСТЕЦТВА», журнальне ілюстроване видання Об'єднання Мистців Українців в Америці, Відділ у Філадельфії, ч. 28 за 1988 рік.

«ВІСНИК», кварталник літератури, науки, мистецтва і суспільного життя Головної Управи ООЧСУ, США — числа за 1990 і перше півріччя 1991 року.

«ВІДОМОСТІ» Єпархіяльного Управління УАПЦ у Великій Британії — числа за 1990 і долипневі 1991 р.

«ПАТРІЯРХАТ», журнал-місячник УПСО і УПТ — числа за 1990 рік та до липня 1991 року.

«СУЧАСНІСТЬ», журнал-місячник літератури, мистецтва і суспільного життя — всі числа за 1990 рік і до 5 числа за 1991 рік.

Володимир Ленік: «ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА. До історії Українського Інтернату в Мюнхені». Накладом Товариства «Рідна Школа» в Німеччині, 1990, з друкарні ЛОГОС, Мюнхен. Багато ілюстрована книжка формату 17 × 24 см., 168 стор. друку.